

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Political Life

4 – 2017

Редакційна політика

«Політичне життя» – загальнополітичний, навчальний, науковий, науково-популярний журнал, присвячений дослідженням у сфері соціально-політичного та соціогуманітарного наукового знання. Тематика поданих статей має відповідати актуальним проблемам соціально-політичної реальності та сучасного політичного дискурсу. Практичне значення авторських статей має бути спрямоване на дослідження та рекомендації, які розкривають – світові, загальнонаціональні та регіональні політичні процеси; актуальні проблеми міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій; шляхи вдосконалення державного управління та місцевого самоврядування.

Журнал «Політичне життя» включено до переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 996 від 11.07.2017. Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus: <https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46655>.

Журнал «Політичне життя» №4, 2017 р. публікується за рішенням Вченої Ради Донецького національного університету імені Василя Стуса. Протокол №4(13) від 27.11.2017 р.

Редакційна колегія:

Нагорняк Т. Л., доктор політичних наук, професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*головний редактор*)

Примуш М. В., доктор політичних наук, професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*заступник головного редактора*)

Неприцька Т. І., кандидат політичних наук, доцент,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*відповідальний секретар*)

Іваницька О. П., доктор історичних наук, професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса.

Куц Г. М., доктор політичних наук, професор, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Лендьел М. О., доктор політичних наук, професор, Ужгородський національний університет.

Наумкіна С. М., доктор політичних наук, професор, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського.

Польовий М. А., доктор політичних наук, професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса.

Тихомирова Є. Б., доктор політичних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.

Третьяк О. А., доктор політичних наук, доцент, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара.

Хома Н. М., доктор політичних наук, доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Чальцева О. М., кандидат історичних наук, доцент, докторант, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.

Чарських І. Ю., кандидат історичних наук, доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса.

Andrei Taranu – Prof., dr., v-ce dean of the Faculty of Political Science, National School of Political Science and Administration in Bucharest (Romania).

Arkadiusz Modrzejewski – Prof. UG, dr hab., Department of Political Science, University of Gdansk (Poland).

Daniela La Foresta – Prof., dr., Department of Political Science, Naples Federico II University (Italy).

Dušan Leška – doc. PhD., PhD., Comenius University in Bratislava (Slovakia).

Jana Reschova – doc. JUDr., Charles University in Prague (Czech Republic).

Lucia Mokra – doc. JUDr., PhD., PhD., dean of Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava (Slovakia).

Rafal Raczyński – dr., assistant professor at the Department of History and Political Science, Pomeranian University in Slupsk (Poland).

Tatiana Papiashvili – dr hab., International Black Sea University in Tbilisi (Georgia).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017.

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Безуглий П. Г.</i> МІГРАЦІЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДЕРЖАВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ	4
<i>Vozniuk E.</i> PRINCIPLES AND FEATURES OF JAPAN'S INFORMATION SECURITY SYSTEM	8
<i>Денисова А. О.</i> ТЕХНОЛОГІЇ «ЧОРНОГО ПІАРУ» У ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ СУЧАСНОСТІ	13
<i>Кабин О. О.</i> РОЛЬ СИЛОВИХ СТРУКТУР В СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВ	18
<i>Коцан Р. І.</i> СУЧАСНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЛІМОЛОГІЇ	25
<i>Літвін Л. А.</i> ГЕНДЕРНИЙ ПАРИТЕТ ЯК НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ	30
<i>Москалюк М. Ф.</i> ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ ТА ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ	36
<i>Попазогло В. С.</i> ДЕСТРУКТИВНІ НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: ПРИКЛАД УЗБЕКИСТАНУ ТА ТУРКМЕНІСТАНУ	43
<i>Чальцева О. М., Лаврищева А. О.</i> Е-УРЯДУВАННЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРОСТОРІ	48
<i>Ярош Я. Б.</i> РОЛЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	54

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

<i>Коч С. В.</i> ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕНТИФІКАЦІОННИХ СТРАТЕГІЙ БОЛГАР УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНО ПОЛІТИЧЕСКІЕ УСЛОВІЯ И АДАПТАЦІОННІЕ ПРАКТИКИ	58
<i>Куцик А. Ю.</i> ЛЮДИНА В ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ ІНТЕРНЕТ-СЕРЕДОВИЩА	71
<i>Кушнарьов І. В.</i> МЕНТАЛЬНІ ОСНОВИ ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ	77
<i>Матвієнків С. М.</i> РЕГІОНАЛЬНІ ЗМІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	83
<i>Tereshchuk V. I.</i> THE PROBLEM OF MEDIA IMPERIALISM IN CURRENT CONDITIONS.....	87

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

<i>Алексєєнко І. В., Курас А. І.</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	91
<i>Дирда А. О.</i> ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ЧИННИК У РОСІЙСЬКО-АВСТРІЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ У КОНТЕКСТІ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	97
<i>Завадський В. М.</i> ПОЛІТИЧНИЙ ІМПЕРАТИВ ПЕРЕТВОРЕНЬ В ЄС КРИЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЇ «ТРЕТЬОГО ШЛЯХУ»	103
<i>Лепська Н. В.</i> ПРОСТІР ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА КАТЕГОРІЯ В ТЕОРІЯХ НІМЕЦЬКО-ЦЕНТРИЧНОЇ ГЕОПОЛІТИКИ	108
<i>Okuniovska Y.</i> POLITYCZNE PRZESŁANKI EUROINTEGRACJI RP	115
<i>Pervushin M.</i> LIBERALIZATION OF THE INTERNET AND REGIME SURVIVAL IN THE MIDDLE EAST	120
<i>Тишкун Ю. Я.</i> ПРЕЗИДЕНТСТВО Д. ТРАМПА В КОНТЕКСТІ Х-ГО ЦИКЛУ ГЛОБАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ (ЗА ДЖ. МОДЕЛЬСЬКІ)	124
ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	132

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323(477) “1991/2017”:314.15:378.014

Безуглий П. Г., Донецький національний університет імені Василя Стуса

МІГРАЦІЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДЕРЖАВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Міграційні процеси за сучасних умов формуються під впливом державної політики та стають показниками ефективності діяльності державних інститутів. Стаття є авторською спробою обґрунтувати думку, що внутрішня та зовнішня міграції населення в Україні є результатом реалізації державної політики. Це продемонстровано на прикладі державної освітньої політики. Автор на основі емпіричних даних Держкомстату України та соціологічних опитувань доводить, що результатом довготривалої відсутності реформ у сфері освіти та систематичної підтримки вищих навчальних закладів у інноваційному розвитку стало стрімке зростання протягом 2000-х рр. кількості абітурієнтів та студентів, що від'їжджають на навчання закордон. Окрім, падіння якості освіти в Україні та складного соціально-економічного становища в державі, посилення зовнішньої освітньої міграції спричинено системною політикою країн Європи, Росії та США щодо залучення українців на навчання за різними програмами (стипендіальні, бакалаврські, магістерські, докторські, пост-докторські).

Ключові слова: міграція, освітня міграція, зовнішня міграція, державна політика.

Міграційні процеси – невід’ємна частина розвитку людської цивілізації. Неодноразово в історії ці процеси ставали каталізаторами створення нових держав, формування націй та етносів (наприклад, Велике переселення народів, створення США як держави мігрантами) [8, с. 32]. За сучасних умов роль міграції змінилася: окрім того, що міграційні процеси впливають на економіку, демографію, політику та інші сфери суспільного життя. Власне міграційні процеси формуються під впливом державної політики, стають показниками ефективності діяльності тих чи інших державних інститутів, результатом провадження соціально-економічної політики та реформ у державі, індикатором успішності та комфортності країни.

Дана наукова розвідка є авторською спробою обґрунтувати твердження, що міграція населення в Україні, як зовнішня, так і внутрішня, посилюються або спадає під впливом державної політики (прямо чи опосередковано).

Автор ставить перед собою завдання довести, що державна політика в економічній та соціальних сферах може бути каталізатором міграційних процесів, як внутрішніх, так і зовнішніх. Ті чи інші державні рішення, закріплені на законодавчому рівні та втілені на рівні виконавчої влади, прямо або опосередковано впливають на інтенсивність, напрями та форми міграції населення.

Міграція, як явище, є предметом дослідження та вивчення не тільки демографії та статистики, а й політичних, соціологічних, економічних, юридичних наук. Досліджувати міграцію почали з XIX ст. Сьогодні в Україні міграцію досліджує велика кількість науковців різних сфер. Зокрема освітній міграції присвячені наукові розвідки Гринькевич О. С. [4], Смалійчук Г.В. [10], Біляковської О. [3]. Підхід авторів до дослідження проблеми освітньої міграції заключається в пошуку її причин та мотивів. Аспект впливу державної політики та процес освітньої міграції поки що залишається поза увагою.

За напрямками, міграції можуть бути внутрішніми та зовнішніми. У свою чергу за причинами, що спонукають населення України до міграції (як внутрішньої, так і зовнішньої) можна виокремити такі групи міграцій: економічна – трудова як підвид (пошук більш високооплачуваної роботи, кращих умов ведення бізнесу), соціальна (шлюб, пошук кращих умов життя, прагнення до самореалізації), культурна (повернення на батьківщину предків), політична (політичні переслідування), військова (переміщення в наслідок збройних конфліктів), освітня (навчання в вищих навчальних закладах, довготривалі стажування), екологічна (переміщення через забруднення території).

Останнє соціологічне опитування в Україні щодо міграційних настроїв населення свідчить, що третина українців має бажання поїхати за кордон на постійне місце проживання. Причинами, що найчастіше спонукають думати про еміграцію, українці називали сподівання отримати кращі умови для життя – 64%, бажання забезпечити краще майбутнє для дітей – 34%, відсутність достойної роботи в Україні – 23%, бажання отримати кращу освіту – 12%. Менше 10% вказали причинами відсутність безпеки в Україні, можливість отримати краще медобслуговування, кращі умови ведення бізнесу, бажання самореалізації, сімейні обставини. Через ціннісний конфлікт та політичні переслідування бажають виїхати не більше 1% опитаних [6]. Переважна більшість причин міграції в Україні лежать в економічно-соціальной площині, що знаходиться у безпосередній зоні діяльності та відповідальності державних інститутів.

За даними аналітичного центру CEDOS, який поки що єдиний проводив дослідження з освітньої міграції студентів з України до країн-сусідів та країн Європи, динаміка зростання кількості українців на навчання в закордонних університетах з 2009 по 2015 роки склала 129%. У 2009 – 2010 н. р. кількість українців, що навчались за кордоном становила 26 063 осіб, то станом на 2014 – 2015 н. р. – 59 648 осіб. Серед країн, що користуються попитом в українських студентів, залишаються Польща, Німеччина, Росія, Канада, Італія, Чехія, США, Іспанія, Австрія, Франція та Угорщина. Причому 2/3 цього приросту склали саме українці, які навчаються в польських університетах [11]. Якщо у 2008 – 2009 н.р. у польських ВНЗ навчалось 2 831 українців, то у 2015 – 2016 н.р. – 30 589 осіб, що складає понад 53 % усіх іноземних студентів у Польщі [1]. Аналітики CEDOS наводять два випадки, за яких українські студенти від'їжджають на навчання закордон: 1. Можливості для навчання вдома обмежені, але віддача від освіти вдома висока, тому вони здобувають бажану освіту й повертаються додому. 2. Можливості для навчання вдома є, але віддача від освіти нижча, ніж в країні призначення, тому вони їдуть здобувати освіту за кордон з намірами там залишитись на постійне проживання. При чому, доводять, що другий випадок переважає у мотивації українських студентів навчатись закордоном. Здебільшого студенти їдуть на навчання до країн, де висока якість вищої освіти, однак стверджувати, що цей фактор вирішальний не можна. Студенти обирають ті країни, які близькі за мовною ознакою, де велика діаспора та власне присутній «ефект країни» – країни з високими витратами на освіту та високими потенційними доходами студентів [11].

Дослідження CEDOS свідчить не стільки про якісну роботу польських освітніх рекрутерів, скільки про ефективність та результативність польської державної політики в освіті та щодо польської меншини в Україні (карта поляка та її переваги для українців польського походження) та є доказом неефективності державної політики в сфері освіти українських інститутів влади. В той час як у світі протягом останніх 25 років набирає обертів тренд підтримки та розвитку інноваційності освіти як основи зростання економіки країни, то в Україні з початку 1990-х рр. спостерігались інші тенденції.

Зі здобуттям незалежності Україною протягом більш, ніж 20 років освіта не була пріоритетною сферою розвитку держави. Доказом тому є ряд фактів.

1. Фінансування освіти відбувалося довгий час за залишковим принципом: частка державних видатків на освіту у ВВП складала 5,6 % у 1992 р., з 1999 по 2010 рр. ця цифра коливалась від 4,3 % до 8,4 % [7, с. 125]. Після 2010 р. частка у ВВП коливається на рівні 6-7 %. Однак показник фінансування освіти України у ВВП є на рівні європейських держав, подекуди перевищуючи їх рівень витрат у ВВП. Однак, проблема полягає не в низькому відсотку ВВП, а в низькому значенні самого ВВП [2]. Окрім того, значна частина державного фінансування витрачається фактично на оплату праці, а не на інноваційний розвиток.

2. Попри створену законодавчу базу та низку програм і концепцій розвитку освіти до 2013 р. була відсутня цілісна стратегія розвитку національної освіти, законодавча база довгий час не оновлювалась.

3. Намагаючись зберегти краще від радянської системи, українська освіта починаючи з 1990-х рр. через низку соціально-економічних чинників загрузла в корупції, нівелювалась престижність роботи вчителя та викладача.

4. Кількість загальноосвітніх шкіл скорочувалась, натомість зростала кількість вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації, особливо приватних (період 2000 – 2010 рр.) [5].

5. Відсутність де-факто системи оцінювання якості освіти в Україні. Хоча певні кроки зроблені: 2008 р. – запроваджено систему зовнішнього незалежного оцінювання, з 2018 р. Україна братиме участь у PISA – міжнародній програмі оцінювання освітніх досягнень учнів.

6. Внаслідок відсутності державної програми розвитку людського капіталу, підтримки вишів у їх автономії, умов співпраці між університетами та ринком праці (бізнесом, регіональною владою) постійно збільшується розрив між компетентностями випускників вишів та вимогами роботодавців.

Неналежне фінансування вишів, а звідси, як наслідок – скорочення кваліфікованих викладачів, відсутність оновлення матеріальної бази, отримання непотрібного ринку праці диплому – це ті результати державної політики у сфері освіти України, які спричиняють освітню міграцію, в тому числі випускників шкіл. Чим більше поглиблюється криза в освіті, зокрема вищій, тим більше зростає кількість українців, що навчаються за кордоном. Перш за все це «Brain drain» та відтік людського капіталу – потенційної кваліфікованої робочої сили. Адже більшість студентів їдуть закордон на навчання з метою подальшого працевлаштування та викладачі й науковці охоче використовують закордонні освітні можливості.

На протипагу недосконалий державній політиці України у сфері освіти країни Європи, Росія та США провадять системну політику залучення українців на навчання за різними програмами. Спектр програм, що пропонується українцям, надзвичайно широкий: короткотермінові (семестрові, річні) стажування, навчання на бакалаврських та магістерських програмах, докторські студії, постдокторські програми).

Зокрема, польські університети, почавши наприкінці 1990-х рр. – початку 2000-х рр. відчувати відтік студентів в силу демографічних причин розпочали активну діяльність на закордонних ринках освіти. Масштаби розгорнутої діяльності вражають: широка мережа рекрутерів, використання усіх засобів реклами (Інтернет, друкована, зовнішня, реклама у ЗМІ), пропозиція ознайомчих візитів.

Польський уряд один з перших у 1990-х рр. започаткував кілька стипендіальних програм для навчання українців і кількість таких освітніх можливостей з кожним роком зростає. Державні стипендії Польщі для іноземців – це один з елементів державної політики на рівні з наданням карти поляка, яка теж надає можливість на безкоштовне навчання у Польщі. Окрім того, іноземні студенти у Польщі мають дозвіл на роботу, що є ще однією перевагою навчання у Польщі. Це є прикладом того, що поміркована і цілеспрямована державна політика у сфері освіти та міжнародних відносин дає приріст іммігрантів, мінімізує втрати від еміграції поляків у інші країни Європейського Союзу.

На 25 році незалежності відбувається масштабне реформування освіти в Україні, що почалося зі шкільної освіти (Концепція нової української школи [9]). Однак, ситуація з зовнішньою освітньою міграцією в Україні ускладнюється проведенням антитерористичної операції на Сході України, зволіканням з впровадженням реформування вищої освіти, обмеженістю автономії вишів.

Крім того, Україні не провадить статистичний облік студентів, які виїжджають за кордон на навчання, які повертаються чи не повертаються. Так само відсутній облік викладачів та науковців. Запровадження статистичного обліку цієї категорії мігрантів, на нашу думку, створило б підстави для оцінки та попередженні втрати інтелектуального потенціалу й людського капіталу України.

Отже, державна політика у сфері освіти України впродовж 1990-х рр. і до сьогодні посилює зовнішню освітню міграцію, відтік студентів на навчання за кордон збільшується щороку. Реформування системи освіти та корегування державної політики у цій сфері ускладнюється війною на Сході та зневірою населення. Поступовість реформ, надання широкої автономії вищим навчальним закладам, створення законодавчих підстав та економічних умов для співпраці з потенційними роботодавцями, розробка освітніх програм з подальшим працевлаштуванням випускників може призупинити зовнішню освітню міграцію з України. Однак, подальшого дослідження та аналізу потребує вплив соціально-економічних чинників та державної політики на міграцію загалом та освітню, зокрема.

Бібліографічний список:

1. W Polsce studiuje 57 119 studentów zagranicznych ze 157 krajów [Електронний ресурс] // Fundacja Edukacyjna „Perspektywy”. – Режим доступу: http://www.perspektywy.pl/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=2899:w-polsce-studiuje-57-119-studentow-zagranicznych-ze-157-krajow&catid=22&Itemid=119
2. Бахрушин В. Українська освіта у європейському вимірі: деякі дані від 27.03.2016 [Електронний ресурс] / В. Бахрушин. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/tsifri-i-fakti/668-ukrajinska-osvita-u-evropejskomu-vimiri-deyaki-dani>
3. Біляковська О. Освітня міграція українців до Польщі [Електронний ресурс] / О. Біляковська. – Режим доступу: // <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/19424/1/101-Bilyakovska-292-293.pdf>
4. Гринькевич О. С. Освітня міграція в Україні та світі: інституційне середовище та напрями державного регулювання [Електронний ресурс] / О. С. Гринькевич // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2013. – Вип. 3. – С. 254 – 264. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2013_3_28
5. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Динаміка міграційних настроїв українців. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт соціологічної групи «Рейтинг». – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_migracionnyh_nastroeniuj_ukraincev.html
7. Комарова І. В. Фінансування освіти в Україні з бюджетів різних рівнів [Електронний ресурс] / І.В. Комарова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 2(14). – С. 125 – 130. – Режим доступу: <http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/24-2-14-2011.pdf>
8. Нагорняк Т.Л. Соціально-політичні чинники і наслідки міграційних процесів в Україні 2014 – 2016 рр.// Політичне життя. – 2016. – № 3. – С. 32 – 45.
9. Нова українська школа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nus.org.ua/>
10. Смалійчук Г. В. Освітня міграція в умовах трансформації ринку праці: значення та особливості регулювання / Г. В. Смалійчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2014. – Вип. 26. – С. 64 – 70. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2014_26_11.
11. Слободян О., Стадний Є. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? 13 грудня 2016 [Електронний ресурс] / О.Слободян, Є. Стадний // Сайт аналітичного центру CEDOS. – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>

Bezuglyi P. Migration as the result of the state educational policy in Ukraine in the period of independence

The migration processes in modern conditions are formed under the influence of state policy and become indicators of the efficiency of performance of state institutions. The article is an author's attempt to substantiate the opinion that the internal and external migration of the population in Ukraine is the result of the implementation of the state policy. This is demonstrated by the example of the state educational policy. The author by the empirical data from the State Statistics Committee of Ukraine and sociological surveys, argues that the result of the long-term lack of reforms in the education and lack of the systematic support of higher education in their innovative development, was the rapid growth of the number of university students and students leaving to study abroad during the 2000s. In addition to the fall in the quality of education in Ukraine and the difficult socio-economic situation in the country, the strengthening of external educational migration is due to the systematic policy of the countries of Europe, Russia and the USA to attract Ukrainians to study in various programs (scholarship, bachelor, master's, doctoral, post-doctoral).

Key words: migration, educational migration, external migration, state policy.

УДК 351.746:323(520)

Vozniuk Eugenia, Lesya Ukrainka Eastern European National University

PRINCIPLES AND FEATURES OF JAPAN'S INFORMATION SECURITY SYSTEM

Japan has been described as one of the most advanced information systems in the world. The modern ways of the government's struggle with all possible cyber threats to the national security of the state are highlighted, as well as a sufficiently detailed documentary background of the country's information confrontation is emphasized.

Author analyzed Japan's Cyber security Strategy (2013), the main provisions of the strategy for information security – the following four main objectives of the information security system can be singled out: ensuring the free and secure exchange of information; an attempt to overcome the problem of cyber security at a higher level; optimization of response actions aimed at solving this problem; developing a plan of action and strengthening cooperation based on the principles of social responsibility.

The influence of full informatization on all sectors of economy is revealed. The emphasis is on outsourcing information security, Internet industry within the Japanese society.

The essence of the «information society» of Japan and its sixty year old path of formation, «the right to access information» (in accordance with the Constitution), «hidden state censorship» – its advantages and disadvantages are revealed.

Key words: *Japan, information security system, cyber attacks, national security, threats, cyber security.*

Cyberspace has become an integral part of the life of any modern nation. It contributes to the solution of social problems and has great potential in terms of economic growth and innovation activity, the world community regards it as a stimulus for development and will undoubtedly continue to develop it. In view of this, cyber attacks on information infrastructure have become a real threat and have become one of the top priority problems of national security and risk management.

Japan claims to be one of the most developed information countries in the world, and in order to maintain its reputation, it needs to ensure a decent level of cybersecurity. The range of groups exposed to cyber attacks (from individuals and individual families to complex social infrastructure enterprises) is expanding rapidly. Despite all the efforts of the Japanese government, the risk of information attack increases. This risk affects such areas as national security, risk management and the competitiveness of a country and is a constant concern for citizens.

The information security strategy was developed to create an information-protected nation. Within the framework of this strategy, the following four main objectives can be distinguished: ensuring the free and secure exchange of information; an attempt to bring the problem of cybersecurity to a higher level; optimization of the response actions aimed at solving this problem; Develop an action plan and strengthen cooperation based on the principles of social responsibility. The strategy also clearly defines the roles of all stakeholders (state, infrastructure enterprises, commercial organizations (research institutes), individual users and companies operating through the Internet).

The problem of regulating relations regarding the access, obtaining, exchanging and protecting information, as well as determining the legal basis for the information rights of citizens in the Ukrainian and Russian scientific literature on Japan, has not yet been thoroughly studied. Thus, at present there is no wide range of works devoted to the study of the newest legal framework for regulating information relations and information rights, as well as regulating the activities of the media and the development trends of the Japanese model of the information society. Proceedings concerning the problems of the development of the information society in Japan and the legal regulation of the information and telecommunications sphere are few and do not cover the problems of constitutional and legal regulation of information relations.

In Japan – a country where in the 1960s the term «information society» was introduced into circulation and for the first time attention was focused on the notions of informatization, information industry, – the norms of the information legislation were not adopted immediately. Until 1999, Japan's legislation was not able to regulate new information relations regarding the access, receipt and dissemination of information, virtually no legal acts were adopted that would timely regulate not only

the scope of electronic media, but also the information and telecommunications sphere [5]. Since 1999, Japan's legislation in the information and telecommunications industry has begun to change rapidly, and today the country already has all the prerequisites for creating a comprehensive industry of information legislation. In Japan, at present, there is an *information legislation that fully regulates the information and telecommunications sphere and information relations* in such areas as: Regulation of the basis for the development of the information society in Japan; Regulation of TV and radio broadcasting; Legal regulation of the protection of users of telecommunications services; Regulation of network communication and the process of introduction of information and telecommunication technologies; Legal regulation of Internet content; Regulation of the procedure for accessing, receiving, transferring and protecting information [6].

In Japan, «the right to access information» (the right to information, or the right to know (sirukenri)) also means «the right of the people to know», that is, the right to freely obtain and demand information from the executive authorities. Right to receive information under the jurisdiction of state authorities and local self-government bodies, is not directly stipulated in the Constitution of Japan of 1947. Nevertheless, the Constitution of Japan guarantees the right to receive (access) information (even in the presence of all contradictions) in Article 13, which has an extensive interpretation and is the basis for the Japanese concept of public welfare [7].

In Japan, the constitutional legal doctrine of determining the guarantees of information rights of citizens and the regulation of information relations consists of such sources as the Constitution, international documents, normative legal acts, judicial precedents, interpretations and professional opinions of jurists, as well as traditions and social regulators of society. Information rights of citizens include such rights as the right to access to information and the right to privacy of a person, including the right to protect personal information. Information relations are relations regarding the receipt, distribution, access, exchange and protection of information using information technology, i.e. various operations with information that are separated from other public relations by the availability of information and the purpose of its use.

In Japan, there is a system of implicit state censorship, which, on the one hand, promotes compliance with the law and journalistic ethics, and on the other – restricts freedom of information, because the government source of information controls the content of the information it provides to a journalist who is part of the press club that plays a key role in information exchange in the country press clubs are the link between official sources of information (government, other authorities and local governments, as well as the largest commercial organizations that are business leaders) and the media that provide the society with already «filtered» information [8]. Such a form of covert censorship, despite many attempts by both Japanese and foreign journalists working in Japan, and by civil society, cannot be abolished in any way.

It is planned that the government will ensure the reliability and stability of cyberspace, increasing the level of information security and providing protection against cyber attacks; create new structures that promote the dynamic development of cyberspace, aimed at stimulating research and development, attracting new personnel on a competitive basis to ensure cybersecurity and educating citizens about cybersecurity; and will formulate tasks in relation to cyberspace, based on diplomatic principles, the global development of this space and international cooperation.

For Japan, the problem of cybersecurity is inextricably linked to its role as a sovereign, independent state. Japan occupies the fourth largest export income in the world and is the most difficult economy in terms of the Economic Complexity Index (ECI). In 2013, Japan exported goods and services by 862.5 billion dollars and imported goods by 990 billion dollars, resulting in a negative trade balance of \$ 127.5 billion dollars. In the 2014 calendar year, Japan's GDP was 4.6 trillion dollars, and GDP per capita exceeded 37 thousand US dollars [8].

Traditionally, in Japan informatization of all sectors of the economy is very high. Also, Japan occupies high places in terms of the number of cyber incidents and currently is on the 11th place in the list of countries of the world among sources of cyber attacks and 16 among the recipients of cyber attacks. At the same time, high places in all ratings of hacking activity are occupied by neighboring China and the main ally of Japan – the United States. The main targets of attacks as of 2015 (by industry) are presented in Figure 1.

Since 1999, Japanese legislation passes through a stage of serious change, as a result of which a

separate block of information legislation has been formed in the country in a short time. However, despite the urgency of studying the legal regulation of information relations in Japan, as enshrined in the latest legal documents, this has not been fully reflected in Russian scientific and legal literature [10].

As of mid-2013, Japan has 100.7 million Internet users, the penetration of the Internet into households by 2011 was 86% and after that it continued to grow. 99% of Japan's entire business segment (with more than 100 employees) were connected to the Internet. In 2012, Japan ranked second in the world in terms of the number of Internet hosts (website owners or pages on the Internet) in the territory of one state.

The service approach is one of the concepts of all existing methods and standards for organizing the work of IT departments, based on the concept of «quality of service provided» and associated with the concept of «customer-oriented». And since quality is always determined by the client (and not by the service provider), it directly depends not only on the operability of the service itself, but also on how convenient the customer is to the processes of its operation.

Outsourcing of information security is a form of interaction of the customer with the information security market common in Japan (and many other countries). It is characteristic for it to delegate organizations to protect its infrastructure to various contract organizations that have rich experience in providing services of this kind, security certificates, and build or customize the information security system of the customer [2]. In particular, they purchase solutions from vendors, carry out their configuration, installation and debugging, maintenance on the customer's side. For companies that produce solutions, such contractors are authorized dealers on a certain territory and appear as service providers for the solution of a vendor (supplier). Most often in the role of such service providers are local vendor partners – Security-oriented IT companies, people of the local market.

The basic principles of information security outsourcing are set out in the information security management standards, for example, in ISO 27001: 2013; ISO 13335-3; NIST SP800-35 Guide to Information Technology Security Services or Cobit (short for version 4.0 or version 5.0 of Control Objectives for Information and Related Technologies) [9].

A common characteristic feature of the Internet industry in Japan is the voluntary self-regulation of participants. In Japan, there is still no independent commission or government body directly responsible for regulating the Internet. The Ministry of Internal Affairs and Communications of Japan (co-mu-sho), which is responsible for telecommunications, Internet and broadcasting, is allocated the largest range of powers in the regulation of relations on the Internet [7].

The Government and the Ministry of the Interior of Japan adhere to the exemption approach, the minimum of telecommunications restrictions, while law enforcement agencies tend to seek to strengthen formal regulation.

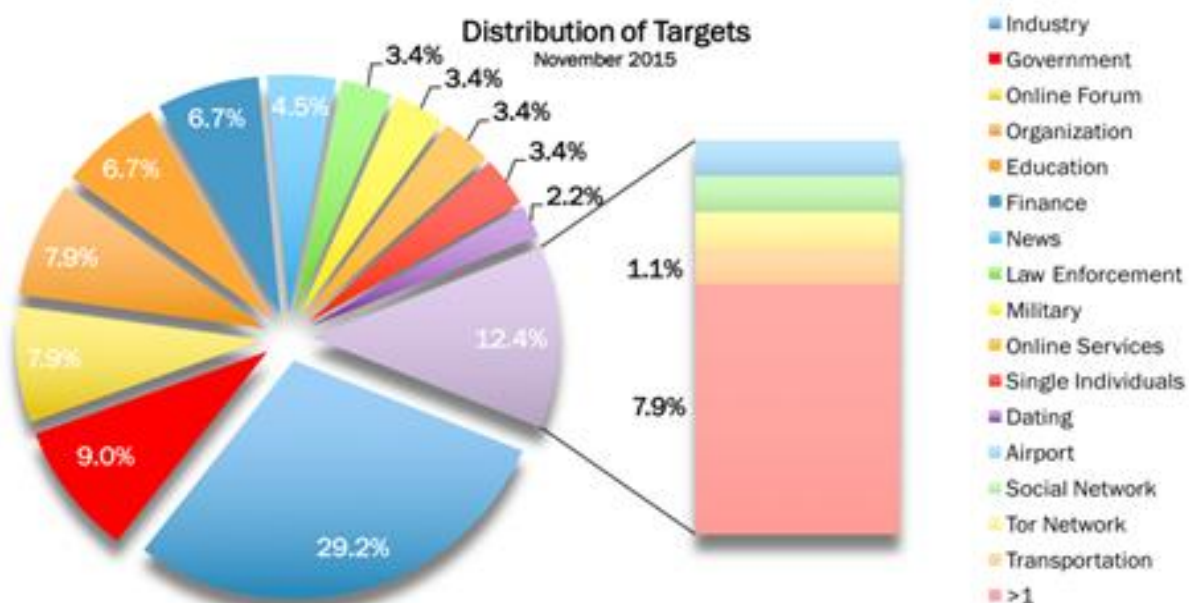

Fig. 1. Main objectives of attacks [4].

To regulate the industry, non-governmental, non-profit organizations, supported by commercial companies, were established: Mobile Content Forum (MCF); Content Evaluation and Monitoring Association; Japan Internet Safety Promotion Association (JISPA); Japan Social Game Association (JASGA) and other similar organizations. Most often they are responsible for determining the unacceptability of content and blocking prohibited content, for example, such as child pornography [1]. The 2001 Liability Limitation Act, which was adopted in 2001, predetermined the format of interaction between participants regarding content on the Internet. According to it, a self-regulatory environment was created that responds to requests from the government for the removal of content that violates copyrights or related rights, copyright and other forms of ownership.

In technical terms, the main organizational features of Japan's information security system: high level of information threats; wide and voluminous market; common information security outsourcing; service approach; high cost of reputational risks; low participation of government regulatory structures in Internet governance; a large proportion of internal traffic, its predominant value over the external; high involvement of criminal structures in information security of the country.

According to the risk of local infection in the world ranking, China is leading with an aggregated threat level of 47%. It is followed by Russia with a share of 42% – both countries belong to a group with a high level of infection. The remaining three are classified as «medium» – the USA shows the lowest risk level of 5 countries, 29%. For Japan, its special formats of information threats are typical [3].

The high cost of reputational risks in the Japanese information security market is connected, on the one hand, with traditionally high reputation risks in this industry, and on the other hand, with the established format of doing business in Japan.

Conclusions.

Therefore, it is proved in the article that Japan is really one of the most informationally developed countries in the world. The constitutional legal doctrine of determining the guarantees of information rights of citizens and the regulation of information relations consists of such sources as the Constitution, international documents, normative legal acts, judicial precedents, interpretations and professional opinions of jurists, as well as traditions and social regulators of society. Information rights of citizens include such rights as the right to access to information and the right to privacy of a person, including the right to protect personal information.

In Japan, there is a system of implicit state censorship, which, on the one hand, promotes compliance with the law and journalistic ethics, and on the other – restricts freedom of information, because the government source of information controls the content of the information it provides to a journalist who is part of the press club.

The problem of cyber security for this state is inextricably linked to its role as a sovereign, independent state. Traditionally, in Japan informatization of all sectors of the economy is very high. Also, it occupies high places in terms of the number of cyber incidents and currently is on the 11th place in the list of countries of the world among sources of cyber attacks and 16 among the recipients of cyber attacks. A common characteristic feature of the Internet industry in Japan is the voluntary self-regulation of participants. There is still no independent commission or government body directly responsible for regulating the Internet.

A high level of information threats in the information security system in Japan is associated with a combination of conditions and factors that create the danger of information security breaches. A threat here means a possible event (impact), a process or phenomenon that can lead to damage to someone's interests.

References:

1. В Японии принята стратегия кибербезопасности [Electronic resource] / 20.06.2013 – Mode of access : <http://d-russia.ru/v-yaponii-prinyata-strategiya-kiberbezopasnoti.html>.
2. Йоко Нитта О реагировании Японии на киберугрозы [Electronic resource] – Digital.Report. Mode of access : <https://digital.report/podhodyi-yaponii-k-kiberbezopasnosti-2/>.
3. Отчет по информационной безопасности [Electronic resource] / Полугодовой отчет Cisco за 2014 год. Mode of access : https://tucha.ua/wp-content/uploads/cisco_2014_midyear_security_report.pdf.
4. Atlantic Council [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.atlanticcouncil.org/>

5. Chris Giles and Kate Allen Financial Times «Southeastern shift: The new leaders of global economic growth» [Electronic resource] / JUNE 4, 2013. Mode of access : <https://www.ft.com/content/b0bd38b0-ccfc-11e2-9efe-00144feab7de>.
6. Financial Times «Nations are chasing the illusion of sovereignty» [Electronic resource] / 6 July 2013. Mode of access : <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/d1dcdb6a-cddb-11e2-a13e-00144feab7de.html#axzz2WqqIiyJz>.
7. Information Security Policies in Japan. [Electronic resource] – Towards a safe and secure network infrastructure. Mode of access : http://www.soumu.go.jp/main_sosiki/joho_tsusin/eng/presentation/pdf/070522_1.pdf.
8. Japan and information security [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0960259305800576?via%3Dihub>.
9. Japan's Information Security Initiatives [Electronic resource] – OECD: better policies for better lives. Mode of access : <http://www.oecd.org/japan/japansinformationsecurityinitiatives.htm>.
10. National Cyber Security Strategies, Practical Guide on Development and Execution, – European Network and Information Security Agency (ENISA), 2012, 47 p.

Вознюк Є. В. Принципи та особливості системи інформаційної безпеки Японії

Охарактеризовано Японію як одну з інформаційно найрозвинутіших держав світу. Висвітлено сучасні шляхи боротьби уряду зі всіма можливими кібер загрозами національній безпеці держави, а також наголошено на досить детальному документальному забезпеченні інформаційного протистояння країни.

Проаналізовано стратегії Японії по кібербезпеці (2013), основні положення стратегії по інформаційній безпеці – можна виділити наступні чотири основні цілі системи інформаційної безпеки: забезпечення вільного та безпечного обміну інформацією; спроба подолати проблему кібербезпеки на більш високому рівні; оптимізація дій реагування, спрямованих на вирішення цієї проблеми; розроблення плану дій та посилення співпраці, заснованої на принципах соціальної відповідальності. Розкрито вплив повної інформатизації на всі сектори економіки.

Наголошено на аутсорсингу інформаційної безпеки, Інтернет індустрії в межах японського суспільства. Розкрито суть «інформаційного суспільства» Японії та його шістдесятирічний річний шлях становлення, «права на доступ до інформації» (згідно з Конституцією), «прихованої державної цензури» – її переваги і недоліки.

Ключові слова: Японія, система інформаційної безпеки, кібер напади, національна безпека, загрози, кібербезпека.

УДК: 316.622:32.001

*Денисова А.О., Донецький національний університет імені Василя Стуса***ТЕХНОЛОГІЇ «ЧОРНОГО ПІАРУ» У ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ СУЧАСНОСТІ**

Дослідження присвячене вивченню технологій «чорного піару» у політичних процесах сучасності. Дається уточнене визначення поняття «чорного піару» з урахуванням специфіки динаміки сучасних політичних процесів. Здійснюється спроба дослідити впровадження технологій «чорного піару» як щоденної управлінської стратегії. Вивчаються засоби конструювання технологій «чорного піару» у політичній сфері сучасної України. Визначається структура сучасного «чорного піару» у політичних процесах, що включає в себе брудні технології, засоби політичного маркетингу, управлінські стратегії, маніпулятивні політичні технології, пропаганда, політичні скандали тощо. Встановлено комунікаційну роль ЗМІ та соціальних мереж як провідних каналів поширення технологій «чорного піару» у політичних процесах. Робиться висновок, що сучасні технології «чорного піару» здійснюють значний вплив на динаміку протікання політичних процесів й за сучасних умов являють собою щоденні управлінські практики як впливу так й формування масової свідомості.

Ключові слова: чорний піар, політичний процес, політичні технології, засоби комунікації, маніпулювання свідомістю.

Сучасні політичні процеси характеризуються ускладненням та швидкоплинністю змін й знаходяться під впливом багатьох факторів. Серед них є і технології «чорного піару». Це явище бере свій початок з публіцистики й воно означало використання брудних технологій проти опонентів з метою вплинути на масову свідомість громадян й змінити їх уявлення щодо привабливості певних політичних акторів, політичних партій чи кандидатів. Втім, сучасна динаміка політичних процесів, їх бурхливість та швидкоплинність яка пов'язана з розвитком технологій, осучасненням комунікаційних процесів та розвиток соціальних мереж як провідних інформаційних каналів. Сучасне різноманіття у засобах поширення інформації, а головне без її критичного усвідомлення, актуалізує питання маніпуляційних технологій впливу на масову свідомість. Одним з таких засобів є «чорний піар». Особливо, коли певна інформація, що оформлюється в інформаційному просторі як сенсація й стосується публічної особи здатна привернути увагу значної частки суспільства й залишатися актуальною досить тривалий час [1, с.60]. Одними з провідних засобів цього є технологія еристики (скандалу) – техніка й метод інформаційного супроводу актуальної й суспільно значущої проблеми шляхом незаперечної аргументації, що дозволяє тримати суспільство у стані зацікавленості й пасивної участі в політичному процесі [2, с.105]. Другий прийом отримав назву рабулістики – це технологічний інструментарій створення предмету обговорення, компоненту котрого часом не відповідає дійсності або подається під заданим кутом зору (наприклад, передача інформації у соціальних мережах, уточнення її шляхом засобом «онлайн-трансляції», орієнтує чи побуджує членів суспільства до активних дій чи політичної участі) [2, с.121]. Але, залишаючись тривалий час засобами публіцистики ці два компоненти чорного піару сформувалися у маніпулювання масовою свідомістю з метою направити суспільну увагу в бажане русло й підводити опонента/громадян до бажаного висновку або результату (наприклад, визначити що необхідно підвищити вартість проїзду, або підтримати певного кандидата або певний варіант формування територіальної громади). Разом з тим, повного змісту технологій «чорного піару» у політичних процесах ще не вироблено й тому запропоноване дослідження присвячене визначенню рівня впливу, технологій впровадження «чорного піару» у сучасних політичних процесах [3, с.290].

Об'єктом дослідження виступають сучасні політичні процеси, які знаходяться під впливом технологій «чорного піару»

Предмет – специфіка використання технологій «чорного піару» в політичних процесах сучасності.

Мета дослідження полягає у вивченні специфіки використання технологій «чорного піару» у політичних процесах сучасності та з'ясувати їх рівень впливу на характер, напрямок та динаміку протікання.

Методологічний інструментарій представленого дослідження характеризується

методологічною поліваріантністю. Так, за допомогою структурно-функціонального підходу визначено структуру, характеристики, функціональне навантаження технологій «чорного піару» в сучасних політичних процесах. Завдяки цьому підходу вдалося дослідити використання технологій «чорного піару» як стратегії повсякденного управління інформаційним супроводом, що здійснює функцію підвищення або зменшення суспільної уваги до певного набору інформаційних поведів. За допомогою інституціонального методу вдалося виявити за з'ясувати місце та роль технологій «чорного піару» як практики після виборного управління політичною партією, державними інститутами та іншими структурними рівнями політичної системи. Також, широко використання отримав синергетичний підхід, оскільки технології «чорного піару» це внутрішня закономірність викривлення та вільного сприйняття існуючої політичної дійсності шляхом управління процесами інформаційного супроводу. Також, у дослідженні застосувалися й загальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, дедукція, індукція, від абстрактного до частого, що дозволило надати дослідженню послідовності та завершеності.

Переважна більшість фахівців з проблематики політичних процесів, комунікативних засобів в політиці й політтехнологів визнають факт формування сучасної політики як домінанту чи диктат у правилах гри переможцем, який й формує як мас-медію так й стратегічне наповнення державної політики. Саме переможець виборів обирає переконливу стратегію у напрямках формування чи витрат державного бюджету. Наприклад, сумнів не викладає, що в Україні під час військової агресії потрібно постійно збільшувати видатки на підвищення рівня боєздатності армії, також, щоб зменшити залежність від енергоносіїв країни-агресора необхідно проводити коштовні реформи енергоєфективності та переходу на альтернативні джерела енергії. Завдяки цьому, й формується «повістка дня» інформаційного супроводу, що дозволяє громадянам не критично сприймати проблеми повсякденності й не загострювати увагу на наслідках інфляції чи збільшення вартості комунальних послуг. Втім, механізм, інструментальне наповнення наведених вище прикладів залишається позаувагою дослідників з політичних наук, втім у публіцистиці ці явища протікання політичних процесів залишаються актуальними тривалий час.

Як показує практика політичного розвитку, вплив технологій «чорного піару» у політичних процесах має свою специфіку. По-перше, цей вплив пояснюється сукупністю різновидів політичної діяльності суб'єктів політики, які забезпечують функціонування політичної системи і спрямовані на досягнення політичних цілей, тому, на наш погляд, використання технологій «чорного піару» у цьому контексті є цілком виправданим й очікуваним. По-друге, у політичний процес означає соціально-політичну дію, що забезпечує функціонування інститутів політичної системи й сприяє здійсненню процесів прийняття політичних рішень, що підіймає актуальність питання інформаційного їх супроводу та корегування реакції соціуму на їх практичне впровадження. Таким чином, залежність й взаємозв'язок політичного процесу від інформаційного супроводу створює умови для появи й впровадження технологій «чорного піару». Представники політичних наук вважають, що політичний процес це практика змін, повсякденне функціонування вертикальних й горизонтальних зрізи політичних відносин, й процес безперервний та залежать від внутрішніх інтересів задіяних у ньому осіб. Тобто, за змістом політичний процес — це засіб та технологія здійснення влади суб'єктом політики, де він має можливість та ресурси втручатися у протікання, напрямок, динаміку політичного процесу. Одним з механізмів такого втручання є технології «чорного піару».

Проблематика технологій «чорного піару» в політичних процесах дослідниками, на наш погляд, вивчається намаганням поєднати публіцистику та комунікаційні стратегії управління масовою свідомістю, це стосується таких дослідників як І. Бідзюра, В. Горботенко, Г. Почепцов, Ю. Сурмін, І. Шейнов та інших, що на наш погляд подає лише одну сторону технологій «чорного піару» як засобу впливу на масову свідомість, де здійснюється спроба пояснити сутність політичної дійсності як протікання сталого політичного процесу, де революційні зміни це результат зловживання брудних політичних технологій, зокрема «чорного піару» [4, с.124]. Існує також інша точка зору, яку на наш погляд треба враховувати й більш глибоко вивчати. У роботах таких авторів як К. Бредмайер, А. Вуйм, Т. Кумбс, Р. Морган та інших, «чорний піар» не являє собою статичне явище. Беззаперечно, спочатку це технологія поширення помилкової, передусім негативної інформації про об'єкт політики. А з іншого, це повсяк денна стратегія вибору

можливих інструментів постійного впливу на масову свідомість споживача продуктів «чорного піару» з метою викликати у нього емоції, відчуття, якими потім можна буде маніпулювати та направляти за необхідним напрямком [5, Р.166-167]. Особливого значення такий підхід отримує під час впровадження реформування політичного життя де відбувається певний порядок упорядкованості політичних структур і політичних інституцій, й тут політичні актори зосередженні запровадити певний варіант розподілення політичних та інших інтересів, які прямо впливають на динаміку протікання таких процесів. Наприклад, під час впровадження політичних реформ у 2015 у рамках виконання передвиборчої програми «Жити по-новому» включала в себе чітке розділення бізнес-інтересів та політичного управління. Втім, анонсованих змін у політичних процесах запроваджено не було й дедалі спостерігається поєднання бізнес та приватних інтересів у політичні. Але, на відміну від 2012 років це не викликало достатнього рівня суспільного обурення, як із ситуацією прямої участі родичів колишньої політичної еліти з числа «регіоналів» у перетворенні політики на майданчик реалізації власних інтересів. На наш погляд, зменшення рівня суспільного негативу вдалося здійснити за рахунок впровадження технології еристики, коли відбулася заміна медійного контексту новин, що робиться за допомогою актуалізації уваги на соціальних наслідках. Наприклад, незважаючи на те, що політичний діяч не може здійснити продаж власного бізнесу, оскільки це призведе до ймовірного скорочення робочих місць або важко знайти покупця, управління котрого може призвести до негативних наслідків [6]. Тобто, завдяки мас-медійному контенту, суспільна увага вже зосереджується на публіцистичних явищах, емоціях, відсутності критичного сприйняття того факту, що політичний процес роз'єднання бізнесу та політики не відбувається.

Аналізуючи таку ситуацію, одні з родоначальників політичного дослідження «чорного піару» Т. Кумбс, В.Шнайдер та К. Бредмайер описували механізм, закономірності та необхідність під час проведення реформаційних політичних процесів здійснювати трансформацію звичайної комунікації у «чорний піар». Так, «чорний піар» у політиці - це вміння через формування тематики новин й реагування на суспільні запити утворювати маніпулятивну систему висвітлення ключових подій не фактами, а емоціями, зміною акцентів та закликами на суспільно-економічні наслідки [5, Р.170]. З технічної точки зору, адресатам інформації не треба відрізняти контекст та зміст аргументів комунікаторів, а здійснювати емоційне наповнення негативного мислення й бути готовим до активних дій. Наприклад, ситуація з нещодавнім арештом М. Саакшвілі. Якщо у 2012-2014 роках опозиція здійснювала риторику формування у державі інструментів політичних репресій проти політичних опонентів як Ю. Луценко та Ю. Тимошенко, то у 2017 роках це боротьба зі злочинністю яка підриває цілісність держави.

Така зміна медійного контенту являє собою «чорний піар» сьогодення. Він відійшов від одиничних засобів влиття інформаційного бруду у політичний процес й поступово стає ефективною маркетинговою стратегією управління попитом та емоцій навколо нього з метою негайно викликати інтерес та зацікавити як можна більшу аудиторію. Все це знаходить своє відображення на цілісності політичних процесів, які перестають бути однолінійними, що призводить до відриву від реальності посиленні суб'єктивізму у політичних рішеннях, волонтаризму або популізму в механізмах впровадження політики, що веде до непередбачених наслідків. Одним з яких є політичний крах, а іншим – формування політичних процесів та політичної реальності нової генерації, щоб й мало відбутися в Україні після подій 2014 року. Втім, саме після подій «Євромайдану» та агресією Росії спостерігається посилення тяжіння до технологій «чорного піару». По-перше, політичні актори значно обмежені у фінансових ресурсах; по-друге – політичний бруд вже не цікавий українському електорату, через наявність гострих соціальних проблем. По-третє, змінився сам контекст «чорного піару». Він перейшов від звичайних акцій до формування контенту висвітлення політичних подій, тобто, випуск новин або присутність у ЗМІ стає першим елементом впровадження технологій «чорного піару» як інструменту формування уявлення про певне явище.

На наш погляд, зараз у політичних процесах сучасності на рівні громадянського суспільства відбувається раціоналізація упорядкованості суспільства, які раніше були об'єктом політики, а зараз стають її суб'єктом. Це пояснюється можливістю безпосередньо впливати на політичний процес через активність у звереннях, запитах, у тому числі на особистого прийняття політичних рішень. Але проблема полягає у легітимізації як такої участі, так й самого

технологічного наповнення «чорного піару», оскільки законодавством ця норма не встановлюється чітко або подається як розповсюдження недостовірної інформації. Тому, зміна існуючих порядків, активна участь у контролюванні за владними рішеннями, критичне сприйняття контексту новин та участь у недійному просторі пересічних громадян мають стати фундаментальним елементом політичного розвитку. За для цього ми пропонуємо уточнити поняття «чорного піару» як технології управління масовою свідомістю шляхом формування інформаційного контенту засобами масової інформації та масової комунікації з метою формування у представників суспільства уявлення про характер, напрямки та динаміку політичних процесів. Також, необхідно відійти від розуміння «чорного піару» як інструмента дискредитації опонента в очах суспільства. Це лише одна з технологій, яка не розкриває зміст та інструменти й можливості «чорного піару». Тобто, незалежно від нюансів «чорний піар» у політичних процесах - це дії, які спрямовані на формування політичної свідомості громадян та засіб його активізації. Боротися з цим явищем досить складно: по-перше, у світовій практиці ще не вироблене відповідне законодавство; по-друге, сама необхідність висвітлення характеру політичних процесів підіймає актуальність використання технологій «чорного піару».

Серед пріоритетних напрямків подальшого вивчення технологій «чорного піару» у політичних процесах сучасності є подальше уточнення його категоріального апарату та технологічних особливостей впровадження у політичній сфері. Також, серед пріоритетних його напрямків залишатиметься визначення рівня ефективності використання інструментарію технологій «чорного піару» через впровадження чітких законодавчих обмежень й політико-правового регулювання цього аспекту політичних технологій. Проте, серед ключових й актуальних напрямків дослідження сучасного «чорного піару» залишається необхідність визначення пріоритетів політико-правового врегулювання. Саме цьому аспекту й будуть присвячені наші наступні наукові розробки.

Таким чином, підсумовуючи результати дослідження ми дійшли наступних висновків. По-перше, використання технологій «чорного піару» у політичних процесах сучасності стає можливим за умови відсутності його законодавчого врегулювання, що відкриває перед учасниками політичного життя широкі можливості для впливу на масову свідомість громадян з метою швидко отримати позитивний результат. По-друге, технології сучасного «чорного піару» поступово відходять від кліше «миттєвого бруду» й стають стратегією повсякденного управління масовою свідомістю, що має переваги від інших політичних технологій маніпулятивного характеру.

Бібліографічний список:

1. Горюхов В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – 360 с.
2. Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горюхов, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – 480 с.
3. Сурмин Ю.П., Бидзюра И.П. Выборы. Учебник политтехнолога. – К.: «Принт Сервіс», 2014. – 352 с.
4. Почепцов Г. Від «покемонів» до гібридних війн: нові комунікативні технології XXI століття. – Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2017. – 260 с.
5. Coombs T. Protecting Organizational Reputation during a Crisis: The development and Application of Situational Crisis Communication Theory // Corporate Reputation Review. – 2007. – Vol.10 (3). – P.163-176.
6. Филипов К. Порошенко не намерен сокращать сотрудников или продавать Roshen [електронний ресурс] // Режим доступу: <https://telegraf.com.ua/ukraina/obshhestvo/859890-poroshenko-ne-nameren-sokrashhat-sotrudnikov-ili-prodavat-roshen.html>

Denisova A. Technologies of "dark public relations" (DPR) in modern political processes

Research is devoted to the study of technologies of «DPR» in the political processes of contemporaneity. The specified determination of concept «DPR» is given taking into account the specific of dynamics of modern political processes. An attempt to probe introduction of technologies of

«DPR» as daily administrative strategy is carried out. Facilities of constructing of technologies of «DPR» are studied in the political sphere of modern Ukraine. The structure of modern «DPR» is determined in political processes, that includes for itself dirty technologies, facilities of the political marketing, administrative strategies, political technologies, propaganda, political scandals, and others like that. The of communication role of Mass-Media and social networks is set as leading ductings of distribution of technologies of «DPR» in political processes. Drawn conclusion, that modern technologies of «DPR» carry out considerable influence on the dynamics of flowing of political processes and at modern terms show by itself daily administrative practices as to influence so of forming of mass-consciousness.

Key words: *Dark Public Relations (DPR), political process, political technologies, facilities of communication, manipulation consciousness.*

УДК 351.74.321

**Кабиш О. О., Луганський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Старобільськ**

РОЛЬ СИЛОВИХ СТРУКТУР В СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВ

У статті осмислюється проблема місця та ролі силових структур в системі політичної влади в демократичній державі. Проаналізовано принципи та особливості функціонування силових структур в демократичних державах. Розглянуто моделі та форми взаємодії силових структур із політичною владою та громадянським суспільством. Приділено увагу характеристиці силових структур як адміністративного та електорального ресурсу у виборчому процесі. З'ясовано особливості цивільного та основні напрями громадського контролю силових структур демократичної держави. Доведено, що характерною рисою демократичного режиму є усунення силових структур з політичного життя, а їх діяльність чітко регламентується законодавством а участь громадян у формуванні та контролі за діяльністю силових структур, унеможлиблює використання їх проти власного населення.

Ключові слова: силові структури, політична система, демократичний режим, громадський контроль, адміністративний ресурс, електоральний ресурс.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Державні силові структури –це не лише актори політичного процесу, а й одна з найбільш соціально-професійних структур, яка має значний політичний потенціал. В силу своїх особливостей, силові структури можуть виступати як інструментом політики (підтримувати утвердження демократичних ідеалів), так і бути активним суб'єктом владних відносин (виступати на політичну арену самостійно, втручатись у політичну боротьбу або використовуватися окремими політичними силами як інструмент боротьби за владу чи механізм здійснення примусу) заперечуючи демократичні ідеали. Характер та зміст взаємодії силових структур і політики обумовлений низкою різноманітних чинників: ментальністю, традиціями, духовними цінностями, політичною культурою, формою державного правління, суспільно-політичною ситуацією, конкретними обставинами та зумовлюються політичним режимом. Характер та взаємодія силових структур політичної влади і громадянського суспільства визначає рівень стабільності суспільно-політичного устрою і владних відносин. Зміна внутрішньополітичної ситуації і поява зовнішніх загроз призводить, відповідно, до зміни ставлення суспільства до силових структур, їхньої структури та повноважень.

Метою статті є проведення аналізу взаємодії силових структур з цивільною владою та громадянським суспільством в умовах демократичної держави. Для досягнення поставленої мети нами поставлені наступні завдання: проаналізувати принципи функціонування силових структур в умовах демократичного режиму; висвітлити характер та принципи взаємодії силових структур із владою, визначити рівень підконтрольності силових структур цивільній владі в демократичних державах.

Аналіз останніх досліджень. Особливості взаємовідносини силової структури із владою та суспільством становлять інтерес і є предметом досліджень багатьох науковців. Питання впливу армії (як силової структури) розглядали ще стародавні філософи Геракліт, Демокріт, Платон («Держава»), Арістотель («Політика»), мислителі епохи Відродження, Нового часу (Макіавеллі, Дж. Локк, І. Кант та ін.). Окремі аспекти та типи взаємодії окремих підрозділів силових структур та політики, розглядали Б. Абрахамсон, М. Едмондс, Х. Лассуел, А. Луксем, С. Хантінгтон. У сучасній українській науковій літературі є розробки В. Богайчука [2], І. Карпінського [10], В. Смолянюка [15], І. Ільницької [9] які розробляли проблеми впливу армії(збройних сил) на політичні інститути чи процеси. Певну увагу взаємодії силових структур та суспільства досліджують М. Требін [19; 20], А. Бадер [1], Н. Череміскої [21]. Питання взаємодії та цивільного, парламентського й демократичного контролю Служби безпеки України та сил спеціальних операцій стали предметом обговорення експертів, науковців України та іноземних партнерів в рамках роботи Всеукраїнської науково-практичної конференції «Роль і місце

національної спецслужби в історії українського державотворення» яка пройшла 17 березня 2017 р. у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка [17]. Вказані дослідники зазначають, що характер взаємозв'язку й взаємодії силових структур з політичною владою та громадянським суспільством визначає рівень стабільності суспільно-політичного устрою і владних відносин. Однак, у зазначених роботах політичний режим не розглядається як фактор детермінації взаємодії силових структур та політично влади.

Виклад основного матеріалу. Сукупність елементів ідеологічного, інституціонального і соціологічного порядку, що сприяють формуванню політичної влади даної країни на визначений період становлять політичний режим країни. Форма правління, за якої влада в країні здійснюється з дотриманням основних прав людини, вільного волевиявлення громадян, в умовах безперешкодної діяльності політичних інститутів визначається як демократичний режим. Демократичному режиму притаманні: відсутність концентрації влади в одній особі; багатопартійність, змагальність у ході виборів; постійне вивчення суспільної думки; право громадян на інформацію, на критику; можливість відкликання і зміна влади, становище та умови діяльності політичних партій, правовий статус особистості права та обов'язки громадян, порядок функціонування каральних і правоохоронних органів, співвідношення й регламентацію дозволеного та забороненого.

Важливу роль у забезпеченні реалізації принципів демократії відіграють силові структури держави, які виступають гарантами політико-правової стабільності, а також прав і свобод людини та громадянина. Враховуючи різний характер суб'єктів політики, які формують силові структури держави, доцільно зазначити, що під дефініцією «силові структури» ми розуміємо збройні сили, органи безпеки, правоохоронні органи, спеціальні воєнізовані служби тощо. Слід підкреслити, що ми маємо на увазі саме державні силові структури, оскільки громадські об'єднання, політичні партії та інші недержавні елементи політичної системи не мають права створювати і використовувати у своїй діяльності силові структури. Названі інституції є «невід'ємними елементами механізму держави, виконують одну з основних та постійних функцій держави – забезпечують зовнішній та внутрішній суверенітет, правопорядок і захист суспільного устрою від дестабілізації та деструкції» [18, с.45; 13].

У політичному просторі демократії силові формування держави відповідають інтересам суспільства, функціонують в його інтересах і призначені для захисту суверенітету держави, її незалежності, територіальної цілісності та неподільності й підпорядковуються демократично обраному урядові (перебувають під повним контролем вищого державного керівництва), інститутів громадянського суспільства та не претендують на самостійну політичну роль. Демократичні суспільства створюють правові механізми, які унеможливають перетворення силових структур з інструмента реалізації загальної державної політики в інструмент здійснення політики правлячої партії або групи осіб.

Домінантним принципом функціонування силовиків у демократичному суспільстві є забезпечення ефективно діючої системи демократичного цивільного контролю за діяльністю силових структур (державними військовими формуваннями, правоохоронними органами, інститутами сектору безпеки, суб'єктами забезпечення національної безпеки – міністерствами та іншими державними органами, залученими до вирішення питань, пов'язаних з обороною і безпекою держави), що є важливою складовою моделі взаємодії силовиків і політики у країнах із демократичним політичним режимом.

В умовах демократичних режимів система цивільного контролю забезпечує контроль і керівництво силовими структурами з боку законодавчої, виконавчої, судової влади, а також – безпосередній контроль з боку громадянського суспільства. Форми цього контролю в різних демократичних країнах можуть бути різними:

1. Контроль і керівництво силовими структурами з боку законодавчої та виконавчої влади, що передбачає: розробку та прийняття законодавчих та нормативно правових актів, які регулюють порядок функціонування та законність дій силових структур, вимоги щодо їх дотримання; забезпечення керування силовими відомствами цивільним членом уряду; послідовний контроль за діяльністю силових структур.

Формою цивільного контролю з боку влади є парламентський контроль. Він полягає у як створенні спеціальних комітетів, постійних комісій з питань безпеки і оборони, тощо.

Наприклад, у Франції комісія з питань безпеки та оборони Національної Асамблеї та Сенату здійснює моніторинг діяльності та витрат розвідувальних/спеціальних служб, міністерства внутрішніх справ, оборони та ін.; у Норвегії діє спеціальний комітет по здійсненню перевірок конкретних об'єктів силових відомств (Норвегія); у Польщі – Комісія у справах спеціальних служб (складається з парламентарів), повноваження якої стосуються як законопроектної роботи, так і аналізу звітів Голів служб, оцінки співробітництва силових структур, розгляду скарг щодо їх діяльності. В Україні парламентський здійснюється Комітетом Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони, передбачає виконання як законопроектної і організаційної, так і контрольної функції, проте дієвість такого контролю полягає лише в аналізі (практики застосування законодавчих актів), підготовці та поданні відповідних висновків та рекомендацій на розгляд Верховної Ради України; контролі за виконанням Державного бюджету України; організації та підготовці парламентських слухань; направленні матеріалів для відповідного реагування органам Верховної Ради України, державним органам, їх посадовим особам. Та не здійснює моніторингу діяльності, перевірок, оцінки співробітництва спецслужб, розгляду скарг щодо діяльності спецслужб тощо (Г. Гончаренко) [17, с. 45-46].

У низці держав значна частина контролюючих функцій парламенту у сфері безпеки делегована парламентському комітету або підпорядкованому парламенту, експертному комітету або органу. Слід зауважити, що у більшості держав (Аргентина, Австралія, Велика Британія, США, Бельгія, Голландія, Норвегія, окрім парламентського контролю, здійснюється також контроль із боку політичного керівництва виконавчої гілки влади. Для цього створюються міжвідомчі комітети і комісії при главах урядів [17, с.139-140].

2. Контроль з боку судової влади. Це активний попередній та послідовний контроль функціонування і діяльності силових структур в сфері дотримання основних прав і свобод громадян та їх військовослужбовців [5, с. 37].

Для силових структур такий контроль – це підлеглисть цивільному уряду; звітність перед урядом; політична відповідальність.

Отже, цивільний контроль – це система запобігання неконституційних дій та рішень силових структур; попередження безконтрольної діяльності посадових осіб силових відомств; засіб недопущення перетворення силового блоку в самостійний центр влади та механізм запобігання небажаному зростанню активності силовиків.

За демократичного режиму в державі створюються сприятливі умови для відкритого обговорення та прийняття важливих державних рішень з військових питань та питань обороноздатності та національної безпеки, діяльності силових відомств із залученням широких кіл громадськості [4]. В. Горбулін у монографії «Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки» зазначає, що демократичний цивільний контроль – це і система наглядово-спостережних заходів і засобів, здійснюваний інститутами громадянського суспільства» [6].

3. Інституційну основу системи демократичного контролю становлять: спеціально утворені для цієї мети контролюючі та наглядові державні органи; органи громадянського суспільства, неурядові організації та засоби масової інформації. Так, в країнах-членах Ради Європи для контролю за окремими службами силових структур створюються органи експертного контролю – це спеціальні непарламентські органи, що уповноважені розглядати насамперед законність діяльності і політики служб, включаючи дотримання ними правових норм. В Норвегії, Нідерландах і Португалії такі органи експертного контролю забезпечують більш повну й глибоку перевірку діяльності таких відомств, ніж їх парламентські колеги. В Нідерландах, Бельгії, Хорватії, Норвегії, Швеції, Португалії та інших європейських країнах вони є головним елементом зовнішнього контролю діяльності служб (А. Шишак) [17, с.180-182].

В Україні створено громадські ради (при Службі безпеки України, Міністерстві внутрішніх справ України, Міністерстві оборони України тощо) які є інструментом комунікації між громадськістю, політиками, незалежними експертами, правозахисниками, працівниками силових структур, тобто виступають механізмом отримання інформації «з перших рук» від населення про роботу силового сектору держави, можливість відпрацювання прозорих стосунків. Громадська рада – це основний правовий засіб громадянського контролю, який є колегіальним консультативно-дорадчим органом, що безпосередньо залучається до виконання завдань щодо захисту

національних інтересів у безпековій та оборонній сферах, утворений для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами у сфері безпеки та оборони, з метою представництва інституцій громадського суспільства та врахування їх інтересів у діяльності цих органів, підвищення дієвості демократичного цивільного контролю за діяльністю складових сектору безпеки та оборони, забезпечення національної безпеки держави, ефективного відстоювання її національних інтересів у сфері безпеки та оборони. (Д. Гончаренко, В. Пентегов, П. Комірчий, Л. Радовецька) [17, с. 95-96;139-140]. Отже, можемо зазначити наступну форму системи демократичного цивільного контролю.

4. Громадський контроль – форма реалізації демократії і способом залучення населення до управління суспільством та державою. Громадський контроль за визначенням вітчизняних дослідників (О. Андрійко, А. Васіна, А. Мельник, Л. Гордієнко, О. Оболенський та інших), – це невід’ємна складова системи публічного управління, чинник розвитку суспільства в умовах демократичної, соціальної правової держави [7, с.149], що полягає у «функціонуванні системи соціальних інститутів держави та громадянського суспільства з регулювання військово-громадських відносин, надання законності діям силових структур, вдосконалення їхнього розвитку в інтересах суспільства» [16]. За західними поняттями, громадський контроль – це контроль за силовими структурами через політичні та демократичні легітимні інститути держави. Забезпечується громадський контроль шляхом: розширення формату та механізму інформування громадськості про діяльність силових структур, виконання покладених на них завдань; посилення відповідальності керівників відповідних складових сектору безпеки за несвоєчасне реагування на звернення громадських організацій та громадян, повідомлення засобами масової інформації про неналежне виконання ними своїх завдань; запровадження системи залучення громадськості до протидії тероризму для сприяння його виявленню та запобіганню; залучення громадськості до процесів розвитку складових сектору безпеки, зокрема у питаннях покращення їх соціального, медичного та матеріально-технічного забезпечення, раціонального використання державних ресурсів.

В Україні, яка стала на шлях демократичної розбудови, сьогодні в рамках співпраці з громадськістю керівники та представники силових структур участь у спільних із громадськістю заходах (засідання, круглі столи), виступи на телеканалах національного телебачення, публікації в ЗМІ та на офіційних веб-сайтах правоохоронних відомств, заходи щодо запобіганню і протидії корупції. Також, слід зазначити, що в рамках реалізації згаданої вище форми громадського контролю можуть створюватись певні інституціональні утворення при органах державної влади, які і представлятимуть інтереси громадськості у відповідному державному органі та забезпечуватимуть опосередкований контроль за їх діяльністю (І. Дралюк) [17, с.59]. Винятки щодо реалізації цього права, пов’язані з інтересами національної безпеки, визначаються законом.

Громадський контроль над силовими структурами визнається однією з головних ознак стабільного політичного режиму в країні, демократичної зрілості самого суспільства, умовою нормального функціонування цивілізованої держави. Громадський контроль призначений для формування та вдосконалення правової основи життєдіяльності воєнної організації держави та механізму здійснення на практиці воєнної політики [16]. Його мета – гармонізація військово-громадських відносин, інтеграція силових інститутів в соціально-економічну та інші структури суспільства.

5. Департизація, деполітизація та деідеологізація силових структур. Департизація – тип відносин між силовими структурами та політичними партіями полягає в забороні діяльності при силових структурах будь-яких партій, в тому числі й правлячої, в забороні бути членами партійних організацій, здійснювати будь-яку роботу в їхніх інтересах за будь-яких умов [19, с. 50]. У державах із розвиненою демократією, між партіями та силовими відомствами можливе гнучке поєднання департизації з частковою партизацією (партіям заборонено мати свої організації в силових формуваннях та вести партійну роботу, натомість службовцям дозволяється перебувати у партіях й займатись партійною діяльністю поза військовими частинами, виключно в позаслужбовий час й не у службовій формі (як у Німеччині, Італії) [19, с. 50]. До того ж в багатьох країнах світу військовослужбовці мають право виставляти свою кандидатуру в депутати парламенту, але повинен (хоч тимчасово) піти у відставку [10, с. 122].

В Україні даний принцип закріплено у ст.4 Закону України «Про демократичний цивільний

контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави»[8]. Згідно з яким, службові (посадові) особи, здійснюючи згідно із цим Законом функції керівництва і контролю у сфері оборони і безпеки держави та правоохоронної діяльності, не можуть бути зв'язані рішеннями політичних партій чи громадських організацій.

Деполітизація. В умовах демократії забезпечується мінімізація можливостей втручання силовиків у політичне життя і, особливо, у процес боротьби за владу. Реалізується цей принцип за рахунок існування механізмів, що обмежують можливість окремих політичних сил використовувати силові підрозділи для досягнення власних інтересів. Паралельно створюються правові механізми, що унеможливають перетворення силових структур з інструмента реалізації загальнодержавної політики в інструмент здійснення політики правлячої партії. Силові структури не втручаються у політику як безпосередні політичні сили і не включені у боротьбу за владу [9, с. 209-210]. Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання запровадити демократичний цивільний контроль над силовими структурами. Це зафіксовано в ряді документів, серед яких «Кодекс поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки» (1994 р.), «Хартія про особливе партнерство між Україною та НАТО» (1997р.) Законом України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами влади» (2003р.) та інші. Демократичний цивільний контроль і підзвітність силових структур є найголовнішими принципами їх взаємодії з суспільством. Таким чином, якщо силові структури не втручаючись в перебіг політичного процесу, то можна говорити про консолідацію правової держави.

Важливою ознакою демократичних держав є можливість здійснення вільних, чесних, змагальних виборів. Даний принцип передбачає, що в процесі організації і проведенні виборчого процесу повністю виключається будь-який примус щодо участі або неучасті як у виборах в цілому, у процедурі голосування, а також виключається тиск на виборця при визначенні ним, як йому голосувати на виборах.

Силові структури, мають достатньо адміністративних важелів впливу та можливостей втручання у виборчий процес. Вітчизняний дослідник М. Бучин зазначає, що «силові структури можуть бути, з одного боку, інструментом, за допомогою якого посадовці здійснюють адміністративний вплив на хід виборчої кампанії, з іншого – виступати самостійним суб'єктом адміністративного ресурсу. У цьому випадку вони мають найбільше можливостей та засобів для здійснення силового тиску під час виборів. Цей тиск силові структури можуть реалізувати не тільки на всіх етапах виборчого процесу, але також задовго до офіційного початку виборчої кампанії» [3]. Чинна влада може використовувати силовий адміністративний ресурс (силові структури) під час виборів у власних цілях [22]. Зазвичай, в демократично розвинутих країнах адміністративний ресурс тлумачать як форму зловживання владою. Така ситуація зумовлена трансформаційними процесами в країні, особливостями менталітету суспільства, відсутністю традицій вільного волевиявлення громадян; нерозвиненістю інститутів громадянського суспільства тощо.

У демократично розвинених країнах окремі частини силових залучаються до організації та проведення виборчого процесу. Зокрема, як зазначено у нормативно-правових актах Ради Європи та ОБСЄ, для попередження/припинення масових порушень громадського порядку, припинення заворушень та забезпечення громадської безпеки. Головним завданням силових структур(причетних до виборчого процесу) є забезпечення, охорона і захист виборчих прав громадян від протиправних посягань, забезпечення дотримання, виконання всіх прав і обов'язків суб'єктів та інших учасників виборчого права на всіх етапах виборчого процесу, забезпечення законності під час виборчих правовідносин. На підрозділи силових структур покладаються обов'язки по: забезпеченню особистої безпеки громадянам, політичним партіям, кандидатам в депутати; дотримання громадського порядку у приміщеннях при голосуванні і прилеглий території; попередженню/припиненню злочинів та інших правопорушень у виборчому процесі; забезпечення порядку під час проведення масових публічних акцій з агітації, мітингів тощо [11]. Окремі підрозділи силових структур залучаються до організації, підготовки, проведення та визначення результатів виборів, а також відносин, що стосуються процесуальної та поліпредметної (суб'єктно-об'єктної) інфраструктури виборів (питання фінансування виборів, визначення кола учасників виборчого процесу, доступу до ЗМІ, участі представників іноземних держав, міжнародних міжурядових і неурядових організацій як спостерігачів за проведенням

виборів тощо). Залежно від того, як організовані в державі вибори, наскільки вони вільні й дають можливість виразити волю нації або територіальної громади, відбити реальний розклад політичних формувань, урахувати сформовані в суспільстві ідеологічні й інші інтереси системного характеру, залежить демократичний характер держав, фактичне забезпечення верховенства закону, і в остаточному підсумку – реальність захисту прав кожної конкретної людини [12, с.75].

Не слід забувати, що силові структури володіють могутнім електоральним потенціалом, що дозволяє їм брати участь в політичній боротьбі, відстоювати свої інтереси в межах демократичних процедур. Тож, небезпеку для демократичних процесів в суспільстві представляє зростання в ньому значимості якої-небудь силової структури, яка з часом може перерости в прагнення цієї структури грати ведучу роль спочатку в системі силових відомств, а потім і в суспільстві в цілому. Історичних прикладів, які підтверджують можливий характер розвитку даного явища, більшу ніж достатньо. У результаті використання силових структур у внутрішньо-владному конфлікті політичний режим зазнає негативної трансформації у бік посилення авторитаризму, зростає роль «силовиків» у внутрішній і зовнішній політиці [14]. Тому, наступною політичною розвідкою стане вивчення силових структур в умовах антидемократичних режимів (тоталітарного, авторитарного).

Висновки. Силові структури в демократичних країнах підконтрольні та підпорядковані цивільному демократично обраному уряду, не беруть участі у боротьбі за владу, функціонують в інтересах народу і держави та не виступають самостійним суб'єктом політики. Вони виступають гарантами політико-правової стабільності, а також прав і свобод людини і громадянина. Якщо силові структури концентрують свою увагу виключно на виконанні своїх обов'язків, не втручаючись в перебіг політичного процесу, то можна говорити про консолідацію правової держави.

Бібліографічний список:

1. Бадер А. Взаємодія громадян із силовими структурами як індикатор можливості застосування збройного насилля органами державної влади / А. В. Бадер // Грані : Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. - 2016. - № 9. - С. 89-94.
2. Богайчук В. Політика і армія: проблеми взаємозв'язку / В. Богайчук // Політ. менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 31–38.
3. Бучин М. Силові структури як суб'єкт адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній в Україні / М. А. Бучин // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2008. – № 612 : Держава та армія. – С. 201–205.
4. Галушко С.О. Демократичний контроль за організаціями внутрішньої і зовнішньої безпеки [Електронний ресурс] / С.О.Галушко // Режим доступу: <http://www.npu.edu.ua/media/kunena/attachments/legacy/files/04.pdf>
5. Гриненко О. Проблеми формування цивільно-військових відносин в Україні / О.І. Гриненко, М.М. Денсжкін // Наука і оборона. – 2002. – № 2. – С. 36–40
6. Горбулін В. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
7. Державне управління:[навчальний посібник] / [А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордінко]; за ред. А. Ф. Мельник. – К.: Знання-Прес.2003. – 343
8. Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Військовою організацією і правоохоронними органами держави» / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 46 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/975-15>
9. Ільницька І. Армія і політика: моделі взаємодії в умовах різних політичних режимів / І.В. Ільницька // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2008. – № 612. – С. 205–211.
10. Карпінський І. Армія і держава: політична суб'єктивність армії в умовах переходу суспільства до демократії / І. Карпінський // Вісник держ. ун-ту «Львівська політехніка» «Держава та армія». 1998. – № 344. – С.119–127.
11. Качинська М. Зарубіжний досвід діяльності поліції у сфері реалізації законодавства про вибори та референдуми [Електронний ресурс] / М. О. Качинська // Форум права. — 2012. — № 3. — С. 257—262. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12kmovtr.pdf>
12. Кофман Б. Міжнародні виборчі стандарти: ідентифікаційна та структурна

- характеристика [Текст] / Б. Кофман // Вісн. Центр. виборчої комісії. – 2007. – №3 (9). – С. 74–80.
13. Куліш А. Поняття та правове регулювання діяльності силових структур системи правоохоронних органів України в сучасних умовах [Електронний ресурс] / А. М. Куліш, А. В. Солонар, П. А. Михайлішин // Режим доступу: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/38381/1/Kulich_Solonar_Mukhaylishyn.pdf
14. Милосердна І. Система політичної влади України в умовах демократичних перетворень / І. М. Милосердна // Актуальні проблеми політики. - 2013. - Вип. 49. - С. 77-87. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appol_2013_49_9
15. Політологія: Підручник для курсантів вищих військових навчальних закладів Збройних сил України / За заг. ред. В. Ф. Смолянюка. – 1-е вид., – Вінниця: Нова кн., 2002. – 446 с.
16. Пучков О. Громадський контроль над силовими структурами – вимога сучасного демократичного суспільства / О. О. Пучков // Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_32/Gileya32/F9_doc.pdf
17. Роль і місце національної спецслужби в історії українського державотворення – Київ: ВПЦ «Київський Університет», 2017. - 183с
18. Словничок юридичних термінів / Уклад. В.П. Марчук. – К.: МАУП, 2003. – 128с.
19. Требін М. Армія і парламент: проблеми взаємодії та контролю / М. Требін // Нова політика. – 1999. – № 3. – С. 46–53.
20. Требін М. Армія та суспільство: соціально-філософський аналіз взаємодії в умовах трансформації: Монографія // М.П. Требін. – Харків: Вид. Дім «Інжек», 2004. – 404 с
21. Череміскіна Н. Цивільний контроль над військовою організацією держави / Н. Череміскіна // Нова політика. – 2002. – № 2.– С. 42–45.
22. Чуклинов А. Административный ресурс как специфическая форма политической коррупции. URL: <http://www.sartraccs.sgap.ru/Explore /chuklinov/main.htm>.

Kabish O.O. The role of power structures in the political power of democratic states

The article is about problem of the place of power structures in the system of political power with democratic state. The principles and features of the functioning of power structures in democratic states were analyzed. Models and forms of interaction of power structures with political power and civil society were considered. The attention was paid to the characterization of power structures as an administrative and electoral resource during the electoral process. The peculiarities of civil and basic directions of public control of power structures with democratic state were revealed. It was proved that the characteristic feature of the democratic regime is the removal of power structures from political life, and their activities are clearly regulated by legislation, the participation of citizens in the formation and control of the activities of law enforcement agencies, that makes it impossible to use them against their own population.

Key words: *force structures, political system, democratic regime, public control, administrative resource, electoral resource.*

УДК 321.013

*Коцан Р. І., Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки***СУЧАСНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЛІМОЛОГІЇ**

Розглянуто процес наукового дослідження кордонів та формування лімології – науки про кордони. Представлено лімологію як науку, що вивчає природу і функції кордонів, прикордонні території і регіони, прикордонні процеси і інститути. Наголошено, що у відповідності з характером кордонів лімологія поділяється на терралімологію (сухопутні кордони), аквалімологію (водні кордони), аеролімологію (повітряні кордони) і спейслімологію (космічні кордони). Представлено поділ лімології на теоретичну (яка вивчає питання функцій і теорій охорони кордонів, методи дослідження кордонів тощо) і практичну (або кордонознавство). Наголошено, що сьогодні лімологія – це багатопрофільна наука, яка включає декілька сфер, серед яких важливе місце займає політична лімологія або лімополітологія. Вказано, що серед нових сфер лімології належне місце займають юридична, історична, туристична. Проаналізовано сучасні напрями досліджень у рамках кожної із зазначених сфер лімології, а також представлено науковців та їх внесок у дослідження питань кордонної проблематики. Зазначено, що в Україні сьогодні проблематикою дослідження кордонів системно займаються науково-дослідні інститути, організації й установи, а також незалежні наукові центри.

Ключові слова: наука про кордони, лімологія, теоретична лімологія, прикладна лімологія, сфери лімології, політична лімологія (лімополітологія).

Постановка наукової проблеми та її значення. Кордони загалом, а державні кордони зокрема, завжди були в полі зору науковців: істориків, географів, політологів, соціологів, юристів, що призвело до формування науки про кордони – лімології. Остання вивчає природу і функції кордонів, прикордонні території і регіони, прикордонні процеси і інститути. В залежності від переважання прикладних або теоретичних напрацювань лімологію поділяють на теоретичну і практичну.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Численний масив праць теоретичної і практичної лімології охоплює роботи, починаючи від Ф. Ратцеля, К. Хаусхофера, В. Семенова-Тян-Шанського, Л. Мечникова, В. Колосова до сучасних дослідників. Сьогодні лімологія є багатопрофільною наукою, яка включає декілька сфер (в тому числі політичну). З огляду на багатогранність лімології узагальнення і систематизації потребують наукові напрацювання різних періодів.

Метою статті є представлення лімології як багатопрофільної науки, яка включає декілька сфер, важливе місце яких займає політична лімологія (лімополітологія). Для досягнення мети було поставлено ряд завдань: представити лімологію як багатопрофільну науку, яка складається з декількох сфер; проаналізувати сучасні напрями досліджень у рамках кожної сфери лімології а також представити науковців та їх внесок у дослідження питань кордонної проблематики; представити інституції України, які сьогодні системно займаються проблематикою дослідження кордонів.

Виклад основного матеріалу. Кордони – це не нове історичне чи політичне явище або феномен. На нашу думку кордони – це важливі реалії конкретної геополітичної ситуації. Кордони потрібно розглядати в контексті цивілізаційного розвитку як складовий елемент цілісної системи міжнародних відносин, що функціонує і розвивається згідно внутрішньої логіки та внутрішніх закономірностей, яка за якістю і за масштабністю може трансформуватися. Методологія дослідження кордонів привела до формування науки про кордони – «лімології» (від лат. *limes* – границя, кордон). Якщо спочатку лімологією займались переважно географи, пізніше – політологи і економісти, то зараз вона все більше привертає увагу науковців з області історії, культури, літератури, лінгвістики, соціології тощо [9]. Такий прогрес виник на фоні зростання уваги до історичних аспектів кордону а також трансформації функцій сучасних кордонів, а відтак – формуванню стійких прикордонних територій.

Лімологія вивчає природу і функції кордонів, прикордонні території і регіони, прикордонні процеси та інститути. У відповідності з характером кордонів лімологія поділяється на терралімологію (сухопутні кордони), аквалімологію (водні кордони), аеролімологію (повітряні

кордони) і спейслімологію (космічні кордони). Лімологія, в залежності від переважаючого теоретичних чи прикладних досліджень, поділяється на дві частини. Теоретична лімологія досліджує цілу низку питань, пов'язаних з природою та функціями кордонів; теорією охорони кордонів; історією кордонів і прикордонних територій та регіонів; методами дослідження кордонів і різних форм взаємодії у прикордонних територіях; збереження національної ідентичності та самобутності в прикордонні. Прикладна лімологія, яку ще називають кордонознавством, має на меті наукове обґрунтування прикордонної політики і таких її аспектів, як безпека кордонів, діяльність суб'єктів охорони кордону, розвиток різних напрямів співпраці в прикордонні. Виходячи з вищевказаного можна констатувати, що в поле зору кордонознавства потрапляють питання пов'язані з впливом геополітичної ситуації на характер реалізації і захисту національних інтересів (в т.ч. у прикордонних територіях); проблеми захисту кордонів і забезпечення кордонної безпеки, способи і механізми вирішення конфліктних питань на кордонах. Важливою сферою дослідження кордонознавства сьогодні є проблеми міграційних процесів та національних питань, які включають вивчення міграційного чинника на процеси і явища в прикордонні, аналіз становища національних меншин в прикордонних регіонах. На нашу думку в полі зору кордонознавства мають бути присутніми питання функціонування кордонів, трансформації їх функцій, специфіка розгортання прикордонного і транскордонного співробітництва різних напрямів. Питання функціонування кордонів у сучасному світі повинно корелюватися з питаннями політичного простору, політичного процесу і політичних трансформацій та у цілому корелюватись із сучасною системою міжнародних відносин.

Сучасні лімологічні дослідження пов'язані не тільки з політичними чи політико-географічними аспектами, а й з економічними, соціальними, антропологічними, культурологічними, військовими, екологічними тощо. Можна стверджувати, що сьогодні лімологія – це багатопрофільна наука, яка включає декілька сфер, серед яких важливе місце займає політична лімологія або лімополітологія (рис. 1.). Серед «нових» сфер лімології належне місце займають юридична, історична, туристична.

Попри штучність більшості кордонів міжнародно-правова база є запорукою їх справедливого встановлення. Правовий аспект лімології представлений працями С. Бабуріна, Ю. Барсегова, І. Дмитриченко, Б. Клименко, І. Кузьменко, А. Ладиженського. Правове забезпечення самовизначення політичних утворень і збереження непорушності державних кордонів розробляли А. Абашидзе, Л. Волова, Л. Лазар, А. Порк, Р. Шпорлюк. Не менш досліджена ця проблема у зарубіжних вчених Ф. Барта, Е. Гелнера, О. Мотиль, В. Тернера, Д. Чепелі та ін. Правове оформлення кордону України представлене в працях А. Бондар, А. Буряк, В. Войтенко, М. Дмитрієнко.

Політико-географічна лімологія включає методи політичного аналізу географічного простору, які надають змогу співвідносити взаємовплив природних та штучних елементів в сучасних політичних кордонах. В рамках цього підходу сформувалася більшість сучасних класифікаційних схем щодо типів кордонів. До робіт цього напрямку належать праці Д. Армант, О. Вітковського, Ж. Готмана, А. Колчева, В. Колосова[8, 9], М. Міроненка, Л. Муравьова, В. Самаркіна, Л. Смирнягіна, Г. Ситнянського, В. Шувалова та ін. Серед робіт політико-географічного характеру слід відмітити численний масив праць, присвячених виникненню і розвитку транскордонного співробітництва, прикордонних і транскордонних регіонів. Також з'явилися дослідження (в тому числі дисертації), де темою або її частиною виступало питання становлення кордонів. Серед авторів цих праць відмітимо М.Багрова, І.Гудзеляк, М. Дністрянського, Н. Коцан, А. Голікова, Б. Яценка, О. Малиновської, Г. Копачинської.

Туристична лімологія взяла свій початок у політико-географічній науці. Проте сьогодні це сфера лімологічних досліджень, які вивчають вплив державних кордонів на міжнародний туризм, обсяги в'їзних та виїзних потоків, формування транскордонного туризму тощо. До представників туристичної лімології можна віднести А. Александрову, І. Смирнова, О. Любіцеву, М. Мальську та інших.

Історична лімологія розглядає проблеми прикордоння, де останні постають як історично сформований соціокультурний простір з власним темпоритмом розвитку й виразними ознаками «серединності». Серед науковців, які займаються концептуалізацією історичної лімології й уведенням проблем прикордоння у більш широкий контекст ставлення до інакшості, яке

перебуває у фокусі уваги сучасної соціогуманістики, відмітимо Я. Верменич [3] та фахівців Сектору теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України (Р. Сосса, О. Галенко, О. Бажан, В. Дмитрук).

Рис. 1. Схема структуризації лімологічної науки*

*Складено автором

Політична лімологія на початковому і класичному періоді становлення в основному розглядала централізовану державу, увага якої була зосереджена на вирішенні проблем національної безпеки і забезпеченні суверенітету. Термін «кордон» при цьому означав демаркаційну лінію між державами і межу між політичними і культурними поглядами. В якості основного предмету політичної лімології кордони розглядались як інститути, які були покликані позначати межі між державами з метою забезпечення контролю над міграційними потоками населення, регулювання зовнішньої торгівлі (в тому числі прикордонної), створення умов для прикордонних контактів і взаємообміну результатами діяльності в суспільно-політичній, економічній та інших сферах. Сучасний період лімополітичних досліджень характеризується поглядом на кордон як на об'єкт і як на суб'єкт політичного процесу. Це зумовлено змінами геопросторової системи світу. Зараз мова йдеться про кордони як видимі і невидимі лінії, як частину міжнародного геополітичного простору, нації, системи держави – нації, регіональних і локальних явищ. У наукових доробках В. Дергачова, М. Ільїна, Л. Казарян, Ю. Канигіна, А. Никифорова, Ф. Рудича, Ю. Тихомирова, В. Тишкова, П. Чернова представлені тенденції розвитку територіально-політичних систем на теренах інтегрованих просторів, логіка яких втілює ідею постсуверенного існування, актуалізує питання політичної ролі кордону. Розуміння кордону збігається з Європейським усвідомленням його як інструмента політики, що абсолютизує штучність та нівелює природність. Місце політичного кордону у розвитку євро регіонів визначають Д. Гомьєн, В. Горбулін, А. Пендзівол, В. Похвальський, Б. Топорнін, С. Федуняк, В. Черевань. Історико-політичному розвитку території України присвятили праці О. Ганжа, Я. Дашкевич, В. Кубійович, А. Литвиненко, Ф. Рудич, С. Сосса, П. Толочко та ін.

Питання розподілу території України за фізико-географічними та економічними ознаками досліджували В. Андрушко, І. Буркут, О. Конотопцев, Р. Сергійчук, О. Топчиев та ін. Засади національної безпеки України в регіональній інтеграції та транскордонному співробітництві розглядали В. Будкін, І. Ілько, А. Никифоров, І. Руснак, В. Фісанов, О. Шемякін та ін. З'явилися дисертаційні дослідження І. Горобець, І. Дмитриченко, О. Долгова, О. Дубрави, Н. Папіш – де темою або її частиною, виступало питання становлення кордонів та транскордонного співробітництва.

Політична лімологія сьогодні отримала потужний імпульс в міру і як наслідок свого розвитку. Підтвердження цьому – не тільки численні публікації, дисертаційні дослідження, міжнародні конференції, а також створення лімологічних науково-дослідних центрів. В Україні сьогодні проблематикою дослідження кордонів системно займаються науково-дослідні інститути, організації й установи, а також незалежні наукові центри, серед яких хочемо відзначити Національний інститут стратегічних досліджень щодо питань безпеки, Інститут світової економіки та міжнародних відносин, Центр Миру, конверсії та зовнішньої політики (Київ), Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень «ЄвроРегіоУкраїна», Інститут історії України НАН України та інші.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Наукове дослідження кордонів призвело до формування лімології – науки про кордони. Сьогодні лімологія – це наука, що вивчає природу і функції кордонів, прикордонні території і регіони, прикордонні процеси і інститути. У відповідності з характером кордонів лімологія поділяється на терралімологію (сухопутні кордони), аквалімологію (водні кордони), аеролімологію (повітряні кордони) і спейслімологію (космічні кордони). Лімологія поділяється на теоретичну (яка вивчає питання функцій і теорій охорони кордонів, методи дослідження кордонів тощо) і практичну (або кордонознавство). Сьогодні лімологія – це багатопрофільна наука, яка включає декілька сфер, серед яких важливе місце займає політична лімологія або лімополітологія. Серед нових сфер лімології належне місце займають юридична, історична, туристична. В Україні сьогодні проблематикою дослідження кордонів системно займаються науково-дослідні інститути, організації й установи, а також незалежні наукові центри, серед яких відмітимо: Національний інститут стратегічних досліджень щодо питань безпеки, Інститут світової економіки та міжнародних відносин, Центр Миру, конверсії та зовнішньої політики (Київ), Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень «ЄвроРегіоУкраїна», Інститут історії України НАН України та інші. В подальших наукових дослідженнях наша увага буде зосереджена на проблематиці та досягненнях лімополітології.

Бібліографічний список:

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М., 1979. – С. 25.
2. Бурдые П. Социология политики / П. Бурдые. – М., 1993. – С. 299.
3. Верменич Я. Исторична лімологія: проблеми концептуалізації / Я. Верменич // Регіональна історія України: Зб. наук. ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – Вип. 5. – С. 29–48.
4. Горин Д. В кольце заклятых других: имитация целостности и ловушки социального мышления / Д. Горин // «Неприкосновенный запас» (Москва). – 2010. – № 3. – С. 75–77.
5. Граница : понятие и термины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.strana-oz.ru/?numid=7&article=307>
6. Границы в общественной географии и общественно-географической реальности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://skyglobe.ru/referat/29478>.
7. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії / Р. Козеллек. – К., 2006. – С. 22.
8. Колосов В. А. Геополитика и политическая география / В. А. Колосов, И. С. Мироненко. – М.: Аспект Пресс, 2001, – 479 с.
9. Колосов В. А. Теоретическая лимология : новые подходы / В. А. Колосов // Международные процессы. – 2003. – № 3 (сентябрь-декабрь) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/three/004html>.
10. Кордон : визначення, види, функції, проблема якості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://djerele.com/shpargalki/128-politology/geopolituka-shulga/8523-06-kordon-vyznachennya-vydy-fynkc%D1%96yi-prob-lemma-yakost%D1%96>

11. Королев С. А. Российская граница как край пространства: генезис и технологи / С. А. Королев // Россия и современный мир. – 2002. – № 2. – С. 5.
12. Леш А. Пространственная организация хозяйства / А. Леш. – М., 2007. – С. 48.
13. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб., 2000. – С. 258–260.
14. Макарычев А. «Игра понятий»: новая геометрия регионализма в современном европейском контексте / А. Макарычев // Международные процессы. – 2003. – № 3. – С. 70.
15. Міжнародне право: Основні галузі / За ред. В.Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2004. – 816 с.
16. Про Державний кордон України: Закон України від 4 листопада 1991 р.// Відомості Верховної Ради України. – 1992. -№ 2. – С. 1.
17. Родоман Б. Б. Основные типы географических границ / Б. Б. Родоман // Географические границы. – М., 1982. – С. 20.
18. Трохимчук С. В. Загальна політична географія з основами геополітики / С. В. Трохимчук. – Львів : ред. вид. відділ Львівського університету. – 1997. – 104 с.
19. Шаблій О. І. Соціально-економічна географія України : навчальний посібник / О. І. Шаблій. – Львів : Світ, 2000. – 680 с.
20. Шлегель К. Европа – пограничная страна / К. Шлегель // Вестник Европы. – 2003. – № 9. – С. 34.
21. Herzfeld M. Antropologia. Praktykowanie teorii w kulturze i społeczeństwie / M. Herzfeld. – Krakow, 2004. – S. 193–216.
22. The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives / ed. by B.Warf, S.Areas. — London-N.Y., 2009.

Kotsan R. Modern trends of limology development

The process of scientific research of borders and the formation of limology - science of the borders was studied. Limology was presented as the science that studies the nature and function of borders, border areas and regions, border processes and institutions. It was emphasized that according to the nature of the borders limology is divided into terralimology (land borders) aqualimology (water borders) aerolimology (air borders) and spacelimology (space boundaries). The division of limology into theoretical one (which examines issues of functions and border security theories, methods of studying the borders, etc.) and practical one (or border-studing) was presented. It was emphasized that today limology is a multidisciplinary science that includes several fields, among which political limology or limopolitology occupies an important place. It was indicated that among the new areas of limology rightful place is taken by legal, historical, and tourist branches. Current research trends within each of these areas of limology were analyzed and scientists and their contribution to research of border issues were presented. It is noted that in Ukraine nowadays research institutes, organizations and institutions, as well as independent research centers are systematically engaged in the issues of borders research.

Keywords: science of borders, limology, theoretical limology, applied limology, fields of limology, political limology (limopolitics).

УДК 327:323.4 (477)

*Літвін Л. А., Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля*

ГЕНДЕРНИЙ ПАРИТЕТ ЯК НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Метою роботи є проаналізувати гендерний паритет як національний інтерес сучасної держави та надати рекомендації щодо реалізації гендерної рівності як національного інтересу.

Зазначено, що гендерна рівність – один із індикаторів демократизації суспільства, рівня його розвиненості. Як наслідок, гендерний паритет виступає одним із національних інтересів суверенної сучасної розвиненої держави. Основними критеріями демократії є, зокрема, політико-правова рівність усіх громадян незалежно від статі, їх соціальна активність, участь у житті держави, в розв'язанні суспільних проблем. Рівний доступ до політичних ресурсів чоловіків і жінок є одним із пріоритетних завдань для країни, що модернізується. Саме на сучасному етапі розвитку української держави, коли йде формування політичної культури та інтенсивний розвиток політичних інститутів, необхідно віднайти механізми забезпечення гендерної рівності як національного інтересу сучасної держави.

Для реалізації гендерного паритету як національного інтересу держави запропонована система практичних рекомендацій щодо механізмів забезпечення гендерної рівності – Програма гендерного інтегрування. Програма складається з інституційної, соціально-економічної, культурно-ментальної складових.

Ключові слова: *гендерний паритет, гендерна рівність, національний інтерес.*

Сучасні політичні процеси диктують нові умови функціонування політичної системи суспільства. Однією з таких вимог є дотримання гендерного балансу в управлінні політичними інститутами. Гендерна рівність – один із індикаторів демократизації суспільства, рівня його розвиненості. Як наслідок, гендерний паритет виступає одним із національних інтересів суверенної сучасної розвиненої держави. Основними критеріями демократії є, зокрема, політико-правова рівність усіх громадян незалежно від статі, їх соціальна активність, участь у житті держави, в розв'язанні суспільних проблем. Політичні й громадянські права та свободи не можуть забезпечуватися в повному обсязі, якщо існує примітивна дискримінація за статевою ознакою. В той же час структура політичних інститутів України, стереотипизація публічної сфери та відсутність рівності в можливостях суспільно-політичної реалізації чоловіків та жінок свідчать про невирішеність гендерної проблеми.

Зв'язок гендерного балансу з побудовою прогресивного суспільства та реалізацією національних інтересів держави доведений практикою політичного розвитку країн сталої демократії. Сучасне демократичне суспільство повинне виробити механізми унеможливлення дискримінаційних моментів у політичній сфері. Тому констатуємо актуальність дослідження гендерного паритету як національного інтересу сучасної держави.

Метою роботи є проаналізувати гендерний паритет як національний інтерес сучасної держави та надати рекомендації щодо реалізації гендерної рівності як національного інтересу.

Протягом останніх років питанням гендерного паритету присвячено чимало статей чи дискусій. Серед українських учених гендерної проблематики в політології так чи інакше торкаються такі дослідники як І. Головашенко, Л. Гонюкова, Н. Грицяк, Г. Дідух, С. Жерьобкін, І. Жерьобкіна, О. Іващенко, О. Катан, І. Лебединська, Т. Мельник, М. Пірен, В. Суковата, Н. Чухим, О. Ярош та інші. Вчені розглядають такі питання як нерівність у соціально-економічній сфері, імідж жінок-політичних лідерів, складові гендерної політики, політико-гендерні стереотипи тощо. При цьому актуальним залишається проблема системної реалізації гендерного паритету як національного інтересу сучасної держави.

Для ефективного управління демократичні політичні інститути мають мобілізувати інтелектуальний потенціал нації, керуючись «якісними», а не статевими ознаками. Рівний доступ до політичних ресурсів чоловіків і жінок є одним із пріоритетних завдань для країни, що модернізується. Саме на сучасному етапі розвитку української держави, коли йде формування

політичної культури та інтенсивний розвиток політичних інститутів, необхідно віднайти механізми забезпечення гендерної рівності як національного інтересу сучасної держави.

Налагодження гендерної ситуації в політичних інститутах у руслі процесів демократизації потребує спільних зусиль як держави, так і громадянського суспільства. Тому складовими ефективною гендерної політики мають бути не тільки інституціональні та соціальні елементи, а й культурно-громадські, тобто реалізація гендерної рівності повинна формуватися з урахуванням як зовнішніх, так і внутрішніх факторів.

Для реалізації гендерного паритету необхідна синергетична система дій. Пропонуємо систему практичних рекомендацій щодо механізмів забезпечення гендерної рівності – Програму гендерного інтегрування. Програма складається з багатьох елементів та є довгостроковою.

Перед розглядом практичних механізмів забезпечення гендерної рівності треба розглянути таке поняття як гендерне інтегрування. Терміном «гендерне інтегрування» називають оцінку впливів на жінок і чоловіків будь-яких запланованих дій, включно із законодавством, політикою чи програмами в усіх сферах на всіх рівнях» [107, с. 3]. Це стратегія, за якої інтереси й досвід і жінок, і чоловіків є інтегральним виміром проектування, впровадження, моніторингу й оцінки політик і програм у всіх політичних, економічних і соціальних сферах так, щоб жінки й чоловіки на рівних користувалися плодами цих політик і програм. Таке визначення запропоноване Економічною й Соціальною Радою (ЕКОСОР) ООН.

Зазвичай виокремлюють шість основних категорій на користь підходу з урахуванням гендерних факторів: справедливість і рівність, довіра і звітність, ефективність і сталий розвиток («макро» виміри), якість життя («мікро» виміри), міжнародні установи, ланцюгова реакція [7, с. 13].

Політико-гендерне інтегрування – складний процес та потребує формування певних чинників. Такі українські дослідниці як Н. Карбовська, Т. Литвинова, Л. Магдюк називають наступні необхідні складові умови гендерно-політичного інтегрування: політична воля; спеціальна політика гендерної рівності; статистика; зрозумілі й доступні знання з гендерних відносин; знання адміністративної системи; необхідні фінансові й людські ресурси; участь жінок у політичному й громадському житті й в процесі прийняття рішень.

Для впровадження практичного механізму забезпечення гендерної рівності спочатку необхідно визначитись із концепцією гендерної політики. Як стверджує українська дослідниця Н. Грицяк, основні напрями гендерної політики стосуються: зосередження уваги на природній ролі, яку відіграють жінки, так само як і чоловіки, в стабільному розвитку та остаточне визнання цього факту; забезпечення умов, за яких до голосу жінки й чоловіка будуть прислухатися рівною мірою як до учасників прийняття рішень на всіх рівнях щодо ключових моментів, які впливають на їхнє життя: формування Уряду, діяльність державних інституцій, органів місцевої влади, добробут родини, окремої особи; забезпечення умов, за яких у всіх сферах суспільного життя політика базуватиметься на даних, деталізованих за статтю, на усвідомленні того, що результати політики істотно впливатимуть на розвиток чоловіка й жінки як особистостей; забезпечення рівного доступу до державної служби, участі в розподілі ресурсів між чоловіками та жінками, а також серед соціальних груп відповідно до віку/раси/етнічної належності та інших відмінностей на основі справедливості; надання жінкам права особисто визначати свої потреби, виражати сподівання, набувати професійних навичок, досвіду, соціальної впевненості нарівні з чоловіками; вживання в офіційних документах держави, політичних заявах мови, яка була б гендерно толерантною та не мала дискримінаційних виразів.

Створення концепції гендерної політики України повинне враховувати дві взаємопов'язані мети:

– державна політика має гарантувати для кожного громадянина забезпечення прав людини. Рівність у правах дорівнює відповідальності й рівності в доступі до ресурсів і можливостей їхнього використання як найвищого рівня добробуту індивіда незалежно від статі;

– державна політика має стимулювати соціально-економічний розвиток нації найбільш ефективним засобом [4, с. 32, 33].

Для ефективного забезпечення гендерної рівності необхідний у першу чергу чітко структурований державний механізм реалізації системної гендерної політики. Аналіз гендерної структури політичних інститутів України показує, що на сьогоднішній день проводиться

неефективна гендерна політика, зусиль існуючих інституціональних елементів влади недостатньо, тому вважаємо, що необхідно створити принципово нові інституціональні елементи управління гендерною ситуацією в країні. Так, на ґрунті іноземного досвіду пропонується створити новий інституціональний елемент виконавчої влади на загальнодержавному рівні – Бюро гендерної рівності. Головною метою функціонування Бюро гендерної рівності є підготовка та прийняття рішень з проблем гендерної рівності на найвищому рівні. До компетенції Бюро гендерної рівності відноситимуться наступні повноваження:

- моніторинг та контроль гендерного балансу в усіх політичних інститутах країни;
- виявлення найбільш проблемних зон гендерного дисбалансу та здійснення цілеспрямованого впливу на них;
- упровадження основних напрямів державної гендерної політики в центральних та місцевих органах виконавчої влади;
- розробка рекомендацій для органів державної влади щодо впровадження гендерних підходів у їхню діяльність;
- визначення низки заходів щодо впровадження ідей гендерної рівності у всі сфери життєдіяльності суспільства, показників ефективності таких заходів, а також термінів їх виконання;
- координація дій органів влади та громадськості;
- співпраця з подібними структурами інших країн;
- перевірка всіх законопроектів, постанов і указів на відповідність забезпеченню гендерної рівності, при необхідності – ініціювання внесення до них відповідних поправок;
- ініціювання необхідних законопроектів та інших нормативно-правових актів (Бюро як елемент виконавчої влади матиме право законодавчої ініціативи);
- створення робочих груп з державних службовців, представників неурядових організацій, науково-дослідних установ та незалежних експертів для розробки державних проектів та програм, спрямованих на забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків в Україні або для гендерної експертизи цих програм і проектів, актів чинного законодавства, урядових рішень та рішень органів місцевої влади.

Наступний елемент запропонованого механізму – Незалежна комісія з гендерної рівності.

До її функцій доцільно віднести:

- розробка стратегії державної гендерної політики;
- здійснення моніторингу результатів гендерної політики;
- розробка рекомендацій щодо налагодження ситуації в гендерному полі;
- контроль та оцінювання ефективності програм сприяння гендерній рівності;
- координація залучення фінансових та інших ресурсів на виконання проектів та державних програм сприяння гендерній рівності, контроль за їх витратами;
- здійснення оцінки політичного впливу ідей гендерної рівності;
- підтримка наукових досліджень;
- здійснення координації роботи щодо врахування гендерних факторів у проектах нормативних актів та програм;
- співпраця з широкою громадськістю та міжнародними агенціями в просуванні ідей гендерної рівності;
- агітаційно-просвітницька робота серед населення;
- забезпечення діяльності Бюро гендерної рівності при Кабінеті Міністрів України.

До Незалежної комісії з гендерної рівності повинні ввійти представники всіх парламентських партій та провідних партій від опозиції (по два представники), а також представники найактивніших громадських організацій та експерти з гендерного питання – науковці.

Незалежна комісія з гендерної рівності має бути не постійно діючим органом, а збиратися 4 рази на рік (за необхідності – частіше). Взаємодію між Бюро та Незалежною комісією з гендерної рівності можна порівняти зі взаємодією виконавчої та законодавчої влади відповідно.

Особлива роль у даному механізмі належатиме Уповноваженому з питань гендерної політики, що тісно співпрацює з Уповноваженим з прав людини. 7 червня 2017 року на засіданні Кабінету Міністрів запроваджено посаду Урядового уповноваженого з питань гендерної

політики та затверджено Положення про нього.

Для ефективного функціонування механізму забезпечення гендерної рівності необхідні не тільки центральні інституціональні елементи, а й локальні. Такими місцевими інститутами можуть стати Обласні комісії з гендерної рівності в обласних державних адміністраціях. До компетенції даних комісій належатимуть майже такі функції, що й центральній Незалежній комісії з гендерної рівності, тільки відносно певної області.

Принциповою ланкою державного механізму забезпечення гендерної рівності є створення та ефективне функціонування науково-дослідних центрів з гендерної проблематики на базі вищих навчальних закладів. До сфери діяльності такого науково-дослідного центру доцільно віднести:

- наукове обґрунтування та перманентне експертне оцінювання гендерної ситуації в регіоні;
- збір статистичних даних;
- надання практичних рекомендацій щодо вирішення гендерної проблеми;
- просвітницька робота серед студентів, викладачів та іншого населення; робота із забезпечення гендерної рівності в сфері освіти;
- забезпечення розгляду гендерного питання в гуманітарній науці.

Державні інститути та науково дослідні центри повинні співпрацювати не тільки один з одним, а й з громадянським суспільством та засобами масової інформації. Саме через ЗМІ проходить роз'яснювально-просвітницька робота з населенням, а громадські організації, профкоми повинні бути активними акторами у впровадженні гендерної політики в конкретних випадках. Наступний механізм забезпечення гендерної рівності – це квотний принцип формування владних структур. Як зазначає українська партолог Л. Гонюкова, «гендерні квоти – це політико-правовий спосіб згладжування наслідків гендерної дискримінації в усіх суспільних сферах шляхом надання легітимної політичної трибуни для артикуляції, представництва та реалізації відповідних соціальних інтересів» [2, с. 108]. Визначення необхідності й особливостей гендерного квотування в сучасній Україні є перспективою подальшого дослідження, тому що потребує окремого детального аналізу.

Цікавим аспектом дослідження є вплив типу виборчої системи на ефективність гендерної політики. Науковцями вважається, що саме пропорційна виборча система найбільше забезпечує гендерний паритет у політичних інститутах (у той же час це тісно пов'язано з квотним принципом). Але авторка вважає, що дана теза може бути неоднозначною, тому що, по-перше, при виборі типу виборчої системи треба брати до уваги й інші особливості політичної системи. По-друге, якщо суспільством уже усвідомлена необхідність гендерної рівності, то мажоритарна виборча система може бути ще більш ефективною, ніж пропорційна.

Для більшої ефективності впровадження гендерної політики необхідно прийняти Програму досягнення гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2025 року, за обов'язковим виконанням якої слідкувала б Незалежна комісія з гендерної рівності та Бюро гендерної рівності.

Одним із основних елементів гендерної політики має стати гендерно спрямована соціальна політика. Соціальні зміни гендерного характеру повинні забезпечувати можливість поєднання двох ролей – роль батьків та роль політичного, державного діяча. Доречно наголосити, що такі гарантії повинні стосуватися не тільки жінок, а й чоловіків. По-перше, необхідно законодавчо «вимагати» роботодавців брати на роботу жінок з маленькими дітьми шляхом фінансового заохочення (зниження оподаткування тощо) та жорсткіше контролювати відносини роботодавця та працівників з гендерної точки зору. Ефективний шлях до рівних можливостей жінок і чоловіків на робочому місці – це створення дитячих ясел та садів на базі фірм, компаній-працедавців та політичних інститутів. Ще один необхідний елемент – зрівняння заробітної плати для чоловіків і жінок, адже матеріальна рівність є необхідною складовою паритетних відносин.

Також вважаємо доцільним збільшити адміністративне покарання за прояви гендерної дискримінації.

Найважчий елемент роботи над гендерним балансом – це культурно-ментальні зміни, які є фундаментальними та потребують складної роботи консолідованого суспільства. Більшістю громадян не усвідомлена необхідність гендерних перетворень, більше того, є багато їх противників. Гендерологами підтримувалася ініціатива Міністерства освіти й науки України та

Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні ПРООН щодо введення уроків з гендерної рівності в українських школах. Наступні покоління потребують уже іншого гендерно-політичного виховання, але дана ініціатива залишається переважно «на папері» як результат несистемної гендерної політики.

Для підвищення гендерно-політичної культури недостатньо окремих локалізованих проєктів, заходи повинні охоплювати всю країну й бути перманентними. Доцільно запропонувати наступні напрямки заходів, які б могли міститися в Національному гендерному політико-культурному проєкті: вдосконалення інформаційних ресурсів; робота з дітьми та батьками, а також молоддю; робота з освітянами та науковцями; тематичні заходи. Можна розглянути дані напрямки докладніше:

- цикл освітніх репортажів серед основних новин на національному каналі щодо гендерного балансу в інших країнах світу (країнах Скандинавії, Франції, США тощо) та їх зв'язку з політико-економічним розвитком;

- введення уроків з гендерної рівності до шкіл та дисциплін з гендерної рівності до ВУЗів. Наголошуємо на необхідності введення курсу гендерної рівності в політиці для студентів-політологів;

- частіше проведення конкурсів наукових робіт серед студентів та вчених, присвячених гендерній проблематиці, а також тренінгів з відповідного кола питань;

- періодичний показ фільмів, телевізійних програм, спектаклів з відповідної тематики;

- залучення жінок до більш кваліфікованої та громадської роботи (за можливістю);

- контроль над гендерною рівністю в сфері освіти;

- робота з вихователями дитячих садів і вчителями молодших класів щодо подолання гендерностереотипного відношення до дітей;

- створення та розповсюдження посібників, буклетів, брошур, якісних книг та підручників з відповідної теми, робота з інтернет-ресурсом – створення мережі сайтів з якісною інформацією;

- створення та підтримка ресурсних та освітніх гендерних центрів у всіх ВУЗах;

- залучення громадянського суспільства до роботи з гендерним питанням.

Ефективним заходом для розповсюдження ідей гендерної рівності в політиці вважаємо проведення громадських слухань з гендерних проблем не рідше 2-х разів на рік. Громадські слухання – це зібрання громадян, представників громадських організацій, депутатів рад різних рівнів, посадових осіб місцевого самоврядування та органів державної влади з метою обговорення наявних проблем і пропозицій щодо шляхів їх вирішення. Громадські слухання можуть дати позитивний результат тільки при присутності цільової групи (наприклад, представників студентства різної статі), державних структур та представників депутатського корпусу, громадських організацій, ЗМІ. Тема для громадських слухань має бути добре сформульованою, підготовленою для обговорення (наприклад, «Заходи для розповсюдження гендерно-політичної культури серед студентства»). Для ефективної роботи з молоддю доречно використовувати такі заходи як флеш-моби, спортивні змагання за гендерною тематикою; для підвищення гендерно-політичної культури дітей доречним буде проведення тематичних уроків разом із батьками в ігровій та ролевій формі.

Ще однією складовою забезпечення гендерної рівності є формування гендерного бюджету. Як зазначає український дослідник М. Карлін, гендерний бюджет є запровадженням гендерних стратегій у бюджетний процес. Він означає оцінку бюджетів з гендерної точки зору, включення гендерних перспектив на всіх стадіях бюджетного процесу, переструктурування доходів і витрат з метою досягнення гендерної рівності [6].

Позитивний результат може дати створення позапартійної організації жінок-парламентарів (жінок-депутатів місцевих рад), які на вищому державно-громадському рівні контролюватимуть гендерну політику та ілюструватимуть незалежність розвитку паритетної демократії від партійної приналежності.

Ще одним аспектом реалізації гендерного паритету є визначення гендерної концепції розвитку держави: формування фемінної, маскуліної державності, що зумовить адекватність мети й засобів її досягнення. Фемінна характеризується як соціальна, а маскулінна – як правова держава.

Таким чином, констатуємо, що паритет у політичних інститутах не може реалізовуватись

окремо від інших сфер суспільства та невід'ємно пов'язаний з національними інтересами. Для реалізації гендерного балансу необхідний комплексний синергетичний підхід до всіх сфер життя суспільства з урахуванням ментальних особливостей. Основними чинниками ефективності даної програми є консолідована робота владних структур та громадянського суспільства, політична воля правлячої еліти та контреліти, незалежність механізму реалізації гендерної рівності від політичної кон'юнктури, а також реалізація гендерної рівності саме в руслі загальних процесів демократизації. Здійснення Програми гендерного інтегрування забезпечить гармонійний розвиток політичної системи, надасть політичному управлінню нові якісні ознаки поєднання модернізованих фемінних і маскулінних якостей, активізує демократичну трансформацію.

Бібліографічний список:

1. Гендерна політика в Україні: оцінка ЄС [Електронний ресурс] / Мара Марінакі, 5 квітня 2017 р. — Режим доступу : <https://hromadskeradio.org/ru/programs/rankova-hvylya/genderna-polityka-ukrayiny-osinka-yes>
2. Гонюкова Л. Політичні партії як чинник демократизації суспільства / Л. Гонюкова // Актуальні проблеми внутрішньої політики : [збірник наукових праць]. — 2009. — № 4. — С. 103—111.
3. Гонюкова Л. Сучасний механізм упровадження гендерної політики в Україні / Л. Гонюкова, Н. Педченко // Вісник НАДУ при Президентіві України. — 2016. — № 2. — 114 — 120.
4. Грицяк Н. В. Формування гендерної політики в Україні : проблеми теорії, методології, практики : [монографія] / Н. В. Грицяк. — К. : Вид. НАДУ, 2004. — 384 с.
5. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 005 р. зі змінами від 30.04.2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
6. Карлін М. І. Фінансова система України [Електронний ресурс] / М. І. Карлін. — Режим доступу до кн. : http://pidruchniki.ws/10561127/finans/neobhidnist_problemi_rozrobki_tendernih_byudzhativ_ukrayini#629
7. Карбовська Н. Інструменти інтегрування концепції соціально-гендерної рівності в роботу органів місцевої влади / Карбовська Н., Литвинова Т., Магдюк Л. — К. : УЖФ, 2010. — 119 с.

Litvin L. A. Gender parity as a national interest of the modern state.

The aim of the work is to analyze gender parity as a national interest of the modern state and to give recommendations on the implementation of gender equality as a national interest.

It is noted that gender equality is one of the indicators of the democratization of society, the level of its development. As a consequence, gender parity is one of the national interests of a sovereign modern state. The main criteria of democracy are, in particular, the political and legal equality of all citizens regardless of gender, their social activity, participation in the life of the state, in solving public problems. Equal access to political resources of men and women is one of the priorities for the modernizing state. It is at the present stage of the development of the Ukrainian state, when the formation of political culture and the intensive development of political institutions are underway, it is necessary to find mechanisms for ensuring gender equality as a national interest of the modern state.

To implement gender parity as a national interest, a system of practical recommendations on mechanisms for ensuring gender equality was proposed – the Gender Integration Program. The program consists of institutional, socio-economic, cultural-mental components.

Key words: *gender parity, gender equality, national interest.*

УДК 342. 511(437.3)

*Москалюк М. Ф., Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ ТА ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглядається виникнення, становлення та функціонування інституту президентства в Україні та Чеській республіці. На основі кількісних і якісних показників здійснено порівняльний аналіз президентури обох країн та проведено індексне оцінювання обсягу президентських повноважень. З'ясовано вплив форми республіканського правління на еволюцію статусно-функціональних особливостей глав держав, роль і місце інституту президентства в політичних системах України і Чехії.

Ключові слова: форма правління, парламентська республіка, президентсько-парламентська республіка, парламентсько-президентська республіка, інститут президентства, президент, президентціалізм, напівпрезидентціалізм, індексний аналіз.

Постановка проблеми. Пропонована тема наукової розвідки, на наш погляд, є важливою з огляду на роль і місце глави держави взагалі та інституту президентства зокрема у владній системі політичних інститутів сучасних держав. Державотворчі процеси в Україні актуалізують проблему ефективності політичних інститутів, а серед них, насамперед – інституту президентства як важливого чинника модернізації країни на шляху демократичного поступу. У цьому контексті компаративне дослідження президентури дозволяє виокремити підтверджені практикою її ефективні моделі та з'ясувати можливості оптимізації інституту президентства в сучасних українських політичних реаліях.

Метою даної статті є порівняльно-політологічний аналіз інституту президентства в Україні та Чеській Республіці.

Для її реалізації необхідно вирішити наступні **завдання:** по-перше, охарактеризувати причини виникнення, етапи становлення та умови функціонування інституту президентства в обох країнах; по-друге, здійснити індексне оцінювання сили президентської влади; по-третє, встановити вплив форми республіканського правління на еволюцію владного статусу та-функцій глав держав; по-четверте, з'ясувати роль і місце інституту президентства в політичній системі України та Чехії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інститут президентства був предметом дослідження західних та вітчизняних науковців. Теоретико-методологічні засади дослідження президентури, зокрема індексне оцінювання сили президентських повноважень сформулювали М. Шугарт, Дж. Кері, Дж. Макрегор, Т. Фрай, А. Сіарофф, А. Кроувел, К. Армінгеон і Р. Карей. Конституційно-правовий напрям у вітчизняному науковому дискурсі представлений працями С. Агафонова, В. Горбатюка, Н. Нижник, С. Серьогіної, В. Шаповалом, В. Шатіло та ін. Політологічні дослідження в межах політичних інститутів та процесів, зокрема інституту президентства проводили М. Зелінська, Ю. Сурганова, М. Зайдель, Н. Кононенко та ін. Питання взаємодії інституту президентства з іншими державними органами та політичними інститутами вивчали М. Примуш, Л. Кривенко. Порівняльний метод у дослідженні інституту президентства використовували правознавці Н. Плахотнюк, Т. Жалій, Г. Задорожня, Ю. Коломієць, О. Бойко, В. Кохановський, політологи – О. Долженков, Ю. Кулик, Ю. Стасюк, М. Кармазіна, А.Кудряченко, А. Романюк, Ю.Сурганова, І. Стрижова.

Разом з тим, попри наявні порівняльні дослідження інституту президентства існує потреба у компаративному аналізі президентури на прикладі двох окремо взятих країн, схожими за специфікою функціонування політичних процесів. У цьому контексті відсутні порівняльно-політологічні дослідження інституту президентства України та Чехії.

Виклад основного матеріалу. Інститут президентства – особливий владний інститут, що запровадив та легітимізував посаду президента як глави держави з республіканською формою правління. В сучасному науковому дискурсі він розглядається в декількох аспектах: як сукупність конституційно-правових норм, як форма і суть політичної організації, як

організаційно-функціональна структура [15, с. 859]. На сьогодні президентура функціонує у понад 150 країнах світу, покликана забезпечити, насамперед, їх внутрішнє та зовнішнє представництво, а також ефективну взаємодію у функціонуванні органів державної влади. Виконуючи це завдання, президент наділяється повноваженнями, обсяг яких залежить від моделі республіканського правління [16, с. 73].

Інститут президенства в Україні та Чеській Республіці виник на поч. 1990-х рр. в контексті актуальних викликів для цілого ряду країн, пов'язаних із розпадом соціалістичної системи та формуванням нових незалежних держав. Втрата комуністичними партіями обох країн свого авангардного статусу, загальне падіння популярності марксистської ідеології на тлі вакууму влади, а також суспільні запити на політичні та соціально-економічні реформи обумовили нагальну потребу в становленні президентури. Додатковим чинником було заснування поста президента в СРСР та ЧСФР на завершальному етапі їх розвитку. В Україні однією з причин формування президентської влади був також суб'єктивний фактор, який полягав у зіткненні інтересів різних політичних груп, які на поч. 90-х рр. не могли отримати більшість у парламенті, але мали можливість впливати на конкретну особу – президента [10, с. 74-75]. У Чехії помітний вплив мала історична традиція, в рамках якої сучасний інститут президенства на правах правонаступності увібрив позитивні риси президентури довоєнної (Т. Масарик, Е. Бенеш) і новітньої (В. Гавел) Чехословаччини. Також революційні події 1968 р. та “Оксамитова революція” 1989 р. створили міцне підґрунтя для демократичного функціонування всіх політичних інститутів. Незважаючи на те, що політичні перетворення кінця 1980-поч 1990-х рр. були найпізнішими в регіоні, вони, разом з тим, були найшвидшими [17, с. 18]. Відмінною рисою у виникненні президентури в обох країнах була їх первинна персоніфікація, а саме перший президент Чеської Республіки – представник ліберальних сил, що були в опозиції до старого комуністичного режиму, перший президент Української держави – репрезентант старої ретроорієнтованої еліти, що збереглася при владі, “створила неоліберальну політичну систему, орієнтовану на часткові строго функціональні реформи необхідні для функціонування економіки і отримання від останньої ренти” [6, с.181].

В Україні процес становлення президентури пройшов кілька етапів. Вони, у свою чергу, тісно пов'язані із трансформацією форми державного правління. У сучасній політичній науці виокремлюються три її різновиди: президентська, парламентська та напівпрезидентська республіка. Доцільність поділу останньої на президентсько-парламентську та парламентсько-президентську модель має дискусійний характер і відповідне коло прихильників та противників [5, с. 44-45]. Підтримуючи власне такий підхід, можна запропонувати наступну періодизацію становлення інституту президенства в Україні. Перший етап — президентсько-парламентський (1991 – 1994 рр.). Протягом нього було підготовлено законодавчу базу впровадження президентського правління. Посада президента вперше з'явилася згідно Закону УРСР від 5 липня 1991 р. “Про заснування поста Президента УРСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР”. Тоді ж було прийнято Закон “Про вибори Президента УРСР”. Перші президентські вибори відбулися вже в незалежній Україні 1 грудня 1991р., президентом обрано Л. Кравчука. Другий етап тривав з підписанням 7 червня 1995 р. Конституційного договору між президентом та Верховною Радою і до прийняття Конституції 28 червня 1996 р. У цей час Україна, залишаючись президентсько-парламентською республікою, максимально наблизилася до президентського зразка. На третьому етапі (1996-2004 рр.) відбулося конституційне закріплення президентсько-парламентської республіки. 3 липня 1994 р. до грудня 2004 р. два терміни поспіль президентом України був Л. Кучма. За президентства В. Ющенка (четвертий етап) відбулося повернення до парламентсько-президентської моделі. Вона зберігалася протягом січня 2006 – вересня 2010 рр. Обрання президентом В. Януковича та ініційоване владою визнання Конституційним Судом закону від 8 грудня 2004 р. таким, що втратив чинність, відновило президентсько-парламентське правління. Цей, п'ятий, етап становлення інституту президенства тривав до втечі 21 лютого 2014 р. В. Януковича з країни внаслідок нового Майдану, відомого як “Революція гідності” і прийняття Верховною Радою постанови “Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України”. Нарешті останній шостий (сучасний) етап становлення президентури в Україні розпочався з виконанням протягом 23 лютого – 7

червня 2014 р. О. Турчиновим обов'язків президента України і обранням 25 травня 2014 р. президентом П. Порошенка та поверненням до парламентсько-президентського правління.

У контексті становлення інституту президентства президент спочатку був главою держави, згодом (згідно ст. 144 п.1 Закону України “Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного закону) України”) і главою держави, і виконавчої влади, з прийняттям Конституції 1996 р. (ст. 102) – главою держави, а його вплив на виконавчу гілку обумовлювався різновидом республіканського правління.

За партійною приналежністю всі президенти включно з в.о. О. Турчиновим, але за винятком П. Порошенка, були в минулому членами комуністичної партії. На час свого президентства позапартійними були Л. Кравчук і Л. Кучма, лідерами партій – В. Ющенко (Наша Україна), В.Янукович (почесний голова Партії регіонів), П.Порошенко (почесний голова партії Блок Петра Порошенка), членом партії – О. Турчинов (Народний фронт).

У Республіці Чехія інститут президентства існує з часу розпаду Чехословаччини і утворення 1 січня 1993 р. незалежної Чеської держави. Перші президентські вибори відбулися 2 лютого 1993 р., на яких главою держави обрано відомого дисидента, громадського діяча та драматурга В. Гавела. На відміну від України можна виділити два етапи становлення чеської президентури. Насамперед вони пов'язані із способом обрання глави держави. З лютого 1993 р. до 8 березня 2013 р. президент обирався у парламенті, на останніх виборах – шляхом всенародного голосування. Що стосується зв'язку з формою державного правління, то, знову ж таки, на відміну від України можна виділити різні підходи. Згідно аналізу Конституції Чеської Республіки, основна частина якої прийнята 16 грудня 1992 р. і вступила в силу 1 січня 1993 р. ряд науковців, зокрема, Х. Дейнега, Ю. Ковбасюк, С. Загороднюк [14, с. 4]. зараховують Чехію до переліку парламентських республік, інші (Сахаров [13, с. 20] А. Штельмашенко [18, с. 263]) – до напівпрезидентських або парламентсько-президентських. На нашу думку, перехід до всенародних президентських виборів поставив під сумнів важливий принцип парламентських демократій – непрямі вибори глави держави. Тому де-юре, Чехія є парламентською республікою, а де-факто – парламентсько-президентською. За конституцією країни президент віднесений до системи органів виконавчої влади, є главою держави [2].

Протягом першого періоду в країні відбулося 4 виборчі кампанії. По два п'ятирічні терміни на посту президента відбули В. Гавел (2 лютого 1993 – 2 лютого 2003) та В. Клаус (7 березня 2003 – 7 березня 2013). У другому (сучасному) періоді з 26 січня 2013 р. посаду президента обіймає М. Земан. Безпартійним був В. Гавел, почесним головою Громадянської демократичної партії – В.Клаус, членом (Партія громадянських прав) – М. Земан.

В Україні та Чехії є різним віковий ценз для кандидатів на посаду президента, – 35 і 40 р. В Україні (ст. 103 Конституції) президентом може бути обраний громадянин країни, який має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою [7, с. 31], у Чехії – (ст. 57 Конституції) може бути обраний громадянин, який має право брати участь у виборах до сенату [2]. В обох країнах конституційно закріплена норма перебувати на президентській посаді не більше два строки підряд.

На відміну від Чехії в Україні інститут президентства функціонує на тлі нижчого рівня політичної культури населення. Всупереч європейській практиці в Україні занижені вимоги щодо особистих якостей претендентів на президентське крісло. .

До 2013 р відмінною була виборча система в обох країнах. В Україні з часу заснування інституту президентства вибори є прямими і загальними, відбуваються за мажоритарною системою абсолютної більшості. Перші вибори (1 грудня 1991р.) і останні (25 травня 2014 р.) відбулися в один тур, інші – в два тури. У Чехії, як уже зазначалося, до 2013 р. президента обирали в парламенті. Оскільки в країні впроваджена бікамеральна модель – парламент двопалатний. Для обрання в першому турі кандидату необхідно було отримати більше половини голосів депутатського складу обох палат. У другий тур виходили кандидати, які отримали більшість голосів у сенаті. У разі проведення третього туру, який відбувався протягом 14 днів після другого, для перемоги потрібна була підтримка більше половини з числа присутніх депутатів обох палат. А в разі необрання в третьому турі – передбачені повторні вибори. В. Гавел, з огляду на статус опозиційного політика та електоральну популярність, був обраний 1993 р. в першому турі, натомість В. Клаус двічі в третьому [11, с. 64].

Президентські вибори 2013 р. на тлі кризи інституту президентства, що охопила ряд країн ЄС, зокрема ФРН, Угорщину та пострадянську Молдову відбулися в новому форматі вже за участю всіх громадян. Вони стали першими прямими виборами за всю історію країни [1, с. 29].

Здійснюючи порівняльний аналіз інституту президентства України та Чеської республіки, варто особливо звернути увагу на обсяг повноважень глав держав. У сучасній політичній науці існує багато методик проведення компаративних досліджень повноважень президентів. Як правило, цей індексний аналіз заснований на різній кількості домінуючих індикаторів (здебільшого формальних показників), за допомогою яких можна оцінити обсяг компетенції, статусно-функціональні та інші характеристики інституту президентства. У зв'язку з цим виділяють моделі президенталізму, парламентаризму і напівпрезиденталізму. Найбільшими повноваженнями глава держави володіє за умов президенталізму, де він обирається всенародно, має право розпустити парламент, призначити уряд, не відповідальний перед законодавчою владою, також володіє виконавчими повноваженнями, законодавчою ініціативою, правом вето тощо. Ця модель відповідає президентській республіці. Найменший вплив має президент у парламентській республіці, де в умовах парламентаризму його повноваження здебільшого церемоніальні, як правило, відсутня процедура його всенародного обрання, він не має права розпуску парламенту та не очолює виконавчу владу. У статусно-функціональній характеристиці вплив президента за умов напівпрезиденталізму (змішаної республіки) є значно більшим, ніж у парламентській, але меншим як у президентській моделі.

Що стосується Чехії, індексні дослідження успішно проводилися в контексті порівняння президентури 10 країн Центральної та Східної Європи. За методикою Макгрегора президент Чехії займає середню позицію, обігнавши тільки президентів трьох країн регіону – Латвії, Естонії та Словенії. Застосовуючи методику Т. Фрая із максимальних 27 балів чеський президент набрав лише 9,5 б., випередивши за повноваженнями лише президента Естонії. Схожу оцінку сили повноважень глави Чеської республіки дають К. Армінгеон та Р. Карей (2007р). залишаючи за ним 11 балів із 29 можливих [9] а також український вчений А.Кудряченко [8, с. 27-28].

Використовуючи напрацювання західних політологів та вітчизняних дослідників інституту президентства, зокрема Ю.Сурганової [16], М. Зелінської [3, с. 9-10], А. Романюка [11] можна запропонувати порівняльну таблицю індексного аналізу президентської влади України та Чехії. За основу візьмемо 15 критеріїв (показників) – див. табл. 1.

Як бачимо, посада глави держави в Україні не може бути визнана слабкою. За умовами дії Конституції 1996 р. (ст. 106) президент отримав значні, згідно даних таблиці, майже максимальні повноваження. З огляду на вітчизняну специфіку їх практичної реалізації, А.Романюк констатує, що фактичні президентські повноваження перевищували президентуру американського зразка [12]. Після конституційної реформи повноваження зменшилися (з 11 б. до 9,5 б.), проте їхній обсяг за умов напівпрезиденталізму дозволив главі держави залишатися важливим владним інститутом та впливовим політичним актором. В Україні суттєво посилює політичну вагу інституту президентства транзитивний тип політичної системи, яка, зберігаючи загалом демократичні принципи, створює умови для неформальних аспектів його функціонування. Під неформальними розуміємо такі, що де-юре президенту не належать, але де-факто ним успішно реалізуються. До неформальних практик можна віднести “телефонне право”, кумівство, патронажно-клієнталістські відносини, корупцію тощо. У руслі їх практичного застосування президент Л.Кучма виконував неформальну функцію “арбітра” у боротьбі між різними бізнес-адміністративними групами, його наступник В. Ющенко – неформальну роль морального авторитета, який володів розширеним правом вето щодо різноманітних політичних рішень [4, с. 128].

У порівнянні з Україною, повноваження президента Чехії є набагато слабшими. На їх обсяг фактично не вплинуло всенародне обрання глави держави. У Конституції Чеської Республіки (ст.62-64) за президентом закріплено в основному церемоніальні та протокольні функції. Хоча глава держави формально відноситься до виконавчої влади, фактично його статус поза нею, оскільки він не має повноважень щодо її здійснення. На відміну від України у чеській Конституції відсутнє чітке розмежування прав і обов'язків президента. По суті, президент Чеської Республіки є самостійним державним органом, покликаним здійснювати представництво держави, а також сприяти злагодженому функціонуванню інших державних органів, шляхом

ефективного задіяння їх у механізм вирішення конфліктів в системі розподілу влади. Його вплив може посилюватися не завдяки положенням конституції, а через персональний авторитет, як це було за В. Гавела. За таких обставин відчутно зростає консолідаційна роль глави держави [17, с. 18].

Таблиця 1

Порівняльний індексний аналіз президентської влади України та Чехії

№	Критерій	Індексний аналіз президентської влади в Україні за Конституцією 1996 р.	Індексний аналіз президентської влади в Україні після конституційних змін 2004 р.	Індексний аналіз президентської влади в Чеській Республіці (до 2013р.)	Індексний аналіз президентської влади в Чеській Республіці (після 2013р.)
1	Вибори президента	1	1	0	1
2	Носій виконавчої влади	0	0	0	0
3	Призначення кабінету міністрів	0,5	0,5	0,5	0,5
4	Вибори, після яких відбувається призначення нового уряду	1	0	0	0
5	Право головувати на засіданнях уряду	1	0	0	0
6	Вотум недовіри	1	0	0	0
7	Право законодавчої ініціативи	1	1	0	0
8	Право накладання вето	1	1	0,5	0,5
9	Розпуск парламенту	1	1	0,5 (тільки нижню палату)	0,5(тільки нижню палату)
10	Контрасигнування актів президента	0,5	0,5	1	1
11	Повноваження президента у надзвичайних ситуаціях	1	1	0	0
12	Зовнішньополітична діяльність	1	1	0,5	0,5
13	Право недоторканості	0,5	0,5	1	1
14	Можливість створювати державні органи для впливу на державну політику	1	1	0	0
15	Співпадіння терміну повноважень президента і парламенту	0	1	0	0
Загальний показник		11,5	9,5	4	5

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, варто зазначити, що інститут президенства в обох країнах сформувався в контексті суспільних запитів, об'єктивних і суб'єктивних факторів, пов'язаних із процесами державотворення та трансформації постсоціалістичних політичних систем. В Україні та Чеській Республіці президентура, попри відмінність етапів становлення і функціонування, є важливим реформаційним чинником суспільства та однією із ознак демократичного політичного режиму. Проведений порівняльний аналіз засвідчив, що інститут президентства корелює не тільки з формою правління, але й з виборчою системою. У зв'язку з цим, Чехію після прямих президентських виборів 2013 р. варто розглядати як де-юре парламентською, а де-факто – парламентсько-президентською республікою. Разом з тим, зміна способу обрання глави держави не вплинула суттєво на обсяг його повноважень. На відміну від України, де політичний вплив президента зазнавав змін відповідно до еволюції республіканської моделі, у Чехії президент як глава держави виконує здебільшого церемоніальні та протокольні функції, а його політична вага може зростати з огляду на конкретну персоніфікацію інституту президентства. У порівнянні з Чехією, в Україні помітний вплив на функціонування президентури мають неформальні практики, що створюють перешкоди на шляху реалізації її євроінтеграційних прагнень.

Бібліографічний список:

1. Дуднік О. Причини та наслідки конституційних змін виборчого законодавства щодо обрання глави Чеської Республіки в контексті президентських виборів 2013 р. / О. Дуднік // Конституційна асамблея: політико-правові аспекти діяльності. Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів. Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі». – 2013. – №4 (13). – с. 19 – 31.
2. Закон № 1/1993 Coll., Конституція Чешской Республики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.czechlegislation.com/ru/1-1993-sb>
3. Зелінська М. Індексний аналіз президентської влади за Конституцією України / М. Зелінська // Віче. – 2011. – №18, с. 9-12.
4. Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації: аналітична доповідь. / За ред. д. політ. Н., професора Г. І. Зеленько. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 164 с.
5. Кармазіна М. Інститут президентства: походження та сутність феномена / М. Кармазіна // Політичний менеджмент. – 2004. – №3. – С. 36 – 50.
6. Кіндзерський В. І. Президентство в транзитивних соціумах: можливість політико-правової дисфункції / В. І. Кіндзерський // Інститут Президента України в системі державної влади України: матеріали наукової конференції. – К.: Видавничо- поліграфічний центр “Київський університет“, 2014. – с. 180 – 183
7. Конституція України. Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К., 1996. – 56 с.
8. Кудряченко А. Чотирнадцять президентів / А. Кудряченко // Віче.. – 2009. – № 21 – 22. – с. 26-28.
9. Lytwyn V. Powers of Presidents: quantitative measures of comparative political analysis. Повноваження президентів: кількісні виміри порівняльного політологічного аналізу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.academia.edu/9962015/Powers_of_Presidents_quantitative_measures_of_comparative
10. Маркіантов В.Ю. Роль Президента України у формуванні та зміні політичної еліти. В. Ю. Маркіантов // Інститут Президента України в системі державної влади України: матеріали наукової конференції. – К.: Видавничо- поліграфічний центр “Київський університет“, 2014. – с. 74-78.
11. Романюк А. Порівняльний аналіз інституту президентства в країнах центрально-східної Європи / А. Романюк // Освіта регіону. – 2012. – №3. – с.60-66.
12. Романюк А. Україна після виборів – перспективи відповідності демократичним стандартам [Електронний ресурс] / А. Романюк // Незалежний культурологічний часопис “І”.– 2007. – Число 50.– Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n50texts/romanyuk.htm>
13. Сахаров Н. (1994) Інститут президентства в современном мире / Н. Сахаров. – Москва, Юрид. литература, 1994. –176 с.
14. Система державного управління Республіки Чехія: досвід для України / уклад. Х. М. Дейнега; за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, С.В. Загородюка. – Київ: НАДУ, 2011. – 40 с.
15. Старків М. Історико-правові аспекти витоку інституту президентства в Україні та світі / М. Старків // Форум права. – 2012. – №4. – с.859 – 864.
16. Сурганова Ю. Індексний аналіз інституту президентства за змішаної форми в Україні [Електронний ресурс]/ Ю Сурганова // Український науковий журнал. Освіта регіону. – 2009. – №3. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/144>
17. Трансформаційні процеси у країнах Вишеградської групи та Україні: порівняльний аналіз / за ред. проф.. Г. М. Перепелиці. – К.: Видавничий : Видавничий дім «Стилос», 2013. – 302 с.
18. Штельмашенко А. Д. Президентство: історія та сучасність // Інститут Президента України в системі державної влади України: матеріали наукової конференції. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет“, 2014. – с. 262-265.

Moskaliuk M. F. Institute of the presidency in Ukraine and the Czech Republic: a comparative analysis

This paper examines the institute of the presidency in Ukraine and the Czech Republic and the origin, formation and functioning of this one. Based on the quantitative and especially the qualitative indicators was carried out the comparative analysis the presidency of both states, and was made an index evaluation the volume of presidential powers. The influence of the form of republican government on the evolution of the status and functional characteristics of heads of state, the role and place of the institution presidency in the political systems of Ukraine and the Czech Republic was found out.

Key words: *a form of government, parliamentary republic, semi-parliamentary system, semi-presidential system, the institute of presidency, president, presidency, semi presidency, index analysis.*

УДК 001.891.3+321.02 (575.1+575.3)

Попазогло В. С., Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ДЕСТРУКТИВНІ НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: ПРИКЛАД УЗБЕКИСТАНУ ТА ТУРКМЕНИСТАНУ

Досліджуються деструктивні неформальні політичні інститути країн Центральної Азії на прикладі Таджикистану та Узбекистану. Підкреслюється вплив на політику патріархально-родових відносин. Наголошено на ролі неформальних норм у взаємодії суб'єктів політики. Акцентовано на клановому характері політичних відносин. Звернено увагу на системну корупцію та непомітність як характеристики держав Центральної Азії.

Ключові слова: *неформальні інститути, деструктивні політичні інститути, клановість, корупція, непомітність, Таджикистан, Узбекистан.*

У сучасній політиці будь-якої держави основна рушійна сила належить різноманітним політичним інститутам – як формальним, так і неформальним (і конструктивним, і руйнівним за своєю природою). Опираючись на методологію неінституціоналізму, інститути розглядаємо не з позицій класичного інституціоналізму, а як комплекс формальних і неформальних правил, норм, принципів, що зумовлюють і регулюють діяльність людини у політичній сфері, типи політичної поведінки, що виражається у певній системі колективних дій, процедурі, механізмі. З такого методологічного підходу на прикладі двох держав Центральної Азії (Узбекистану та Туркменістану) ставимо завданням проаналізувати діючі в них неформальні політичні інститути, зокрема деструктивного, руйнівного підвиду (корупція, патрон-клієнтські мережі, непомітність, клановість, патримоніальні практики, фаворитизм та ін.). Вони чітко виражені в центральноазійському регіоні пострадянського періоду.

Проблематика політичних інститутів держав Центральної Азії є достатньо розробленою під різними дослідницькими ракурсами. Так, у політичній науці проаналізований пострадянський простір і феномен пострадянськості (М. Зайдель, Г. Кліпкова); досліджено окремі теоретичні аспекти підривних неформальних інститутів політики, як-от: корупція (Г. Кохан), непомітність, клановість (Ю. Нісевич), патрон-клієнтські системи (О. Фісун). Політика країн Центральної Азії в цілому вивчалася О. Кожухарем, А. Куртовим, Т. Ляшенко, М. Б. Олкотт та ін. Предметно політична система Узбекистану стала об'єктом наукових розвідок Г. Мінгазутдінової, Ж. Сарабекова, Ф. Толіпова, Ю. Федорова та ін. Різні аспекти політичної системи Туркменістану стали предметом наукової уваги Р. Жангожі, Т. Метельової, І. Осадчука та ін.

Нам вдалося знайти лише поодинокі дослідження сучасних туркменських і узбецьких політологів про неформальні інститути політики у їхніх державах. Причина цього вбачається у тому, що зокрема в Узбекистані з 2015 р. політична наука не викладається (через невідповідність національному спадку, «узбецькій моделі»), а ще раніше (2013) ліквідована інституційна база для її розвитку. Для Туркменістану відкриті утиски політичної науки не є характерні, але рівень політичного аналізу є невисоким, а з проблематики нашого дослідження напрацювань таджицьких політологів знайдено вкрай недостатньо (найперше, це роботи С. Олімової та М. Олімова). Натомість джерельна база з проблематики нашого дослідження увиразнюється доробком політологів-мігрантів із Туркменістану та Узбекистану, а також західних авторів.

Відзначимо, що доволі широка джерельна база у той же час не пропонує комплексного аналізу впливу на політичну систему країн Центральної Азії підривних неформальних інститутів. Окрім цього, такі держави, як Туркменістан і Узбекистан, зазнають перетворень, які посилюють або ж послаблюють роль певних деструктивних неформальних політичних інститутів. Це актуалізує тему нашого дослідження.

Держави Центральної Азії мають низку характеристик, у контексті яких доцільно розглядати причини появи та укоріненості деструктивних неформальних інститутів. Серед них вкажемо на:

- переплетення патріархально-родових відносин із модернізмом, потребою реагувати на виклики глобалізації;
- клановість політики, яка посилюється встановлення суперпрезидентських республік;

- сакралізація державних лідерів і встановлення режиму їх практично необмеженої влади;
- культивування патерналістського типу політичної свідомості громадян;
- зрощення влади та фінансово-промислового капіталу;
- скерування значною мірою взаємодії між політичними акторами неформальними нормами;
- політичний фаворитизм і корумпованість керівної еліти.

Характерною ознакою новітніх трансформаційних процесів у країнах Центральної Азії стало повернення до традиційних звичаїв [7, с. 112]. Проблема демократичного перетворення виявилася своєрідною пасткою для центральноазійських держав, що «опинилися поза модернізацією та раціоналізацією, тобто відтворювали традиційні архаїчні практики, що є неадекватними сучасному світові та стрімкій динаміці економічних процесів і соціальних змін» [2, с. 406]. При утворенні нових незалежних держав у центральноазійських державах був певний інституційно-правовий вакуум і він заповнився неформальними відносинами й інститутами. Діючі системи особистих зв'язків у цих державах – це суттєвий компонент традиціоналізму, архаїчності політики, що суперечить модерновій інституційній структурі.

На присутності в центральноазійських державах регіонально-кланових зв'язків акцентує й українська дослідниця-політолог Т. Ляшенко Ці зв'язки, на її думку, засновані на земляцькій єдності та певним чином структуровані на всіх рівнях соціальних відносин [8, с. 250]. Причому, саме після розпаду СРСР, коли вже не було спроб радянської влади ліквідувати клани, вплив кланів на внутрішню політику зріс. На клановому характері влади у державах Центральної Азії та виході в пострадянський період на нові позиції трайбалістичних практик акцентує і Г. Кліпкова [3, с. 91].

Американська дослідниця К. Коллінс у книзі «Логіка кланової політики в Центральній Азії» зауважує, що «формальні режими усе більше вбирають у себе неформальну кланову політику. Так що клани стають первинним джерелом політичної й економічної влади в міру того, як неформальні зв'язки, клани проникають в інститути режиму. Кланова політика перешкоджає консолідації як демократичних, так і авторитарних режимів і може їх підірвати» [15, с. 226].

Визначимо тип політичного режиму Туркменістану та Узбекистану; ця характеристика є визначальною у визначенні допустимих рамок деструктивних неформальних політичних інститутів у певній державі. Р. Жангожа та Т. Метельова, характеризуючи Туркменістан, вважають, що ми «маємо справу з однією з форм тоталітаризму, в якій поєднано ознаки диктатури з особливостями східних «деспотій» [1, с. 214]; тут мова найперше про період президентства С. Ніязова (1990–2006). Політичний режим Туркменістану О. Фісун визначає, як «султаністський неопатримоніалізм» [13, с. 10]. Ю. Нісевич відносить режими Туркменістану та Узбекистану до неоавторитарних, зокрема такого різновиду, як «персоналістський режим» [9, с. 116]: у Туркменістані – президенти С. Ніязов (1990–2006) та Г. Бердимухамедов (його політичний спадкоємець, з 2007 р. до сьогодні); в Узбекистані – президент І. Карімов (1990–2016). Зауважимо: в Узбекистані наприкінці 2016 р. відбулися вибори глави держави; курс Ш. Мірзійоева вказує на деякі відмінності від понад 26-річного незмінного правління І. Карімова, однак попри певну лібералізацію давати м'якшу оцінку цьому режиму немає підстав.

Ще одну із причин стійкого авторитаризму в державах Центральної Азії виділяє О. Кожухар – відсутність у радянський період в цих республіках політичного дисидентського руху. «Внаслідок відсутності організованих альтернативних структур, рухів, народних фронтів, історична й азійська специфіка зумовила те, що владу взяли в свої руки представники колишньої партійно-радянської номенклатури, а також вихідці з тих чи інших територіально-кланових угруповань [4, с. 101].

Як слушно акцентує О. Фісун, «у більшості випадків пострадянські політичні траєкторії після падіння Радянського Союзу вели не до встановлення демократії, а до відновлення і модернізації системи напівтрадиційного панування» [13, с. 3]. А американська дослідниця з проблем Центральної Азії М. Б. Олкотт у дослідженні «Другий шанс Центральної Азії» [10] зауважує, що лідери країн Центральної Азії не схильні до демократичних реформ. Натомість вони більше перейняті експлуатацією природних та ін. державних ресурсів, збереженням контролю над населенням, аніж розвитком демократичних інститутів.

І в Туркменістані, і в Узбекистані виразно представлений підривний політичний інститут

корупції – вона має системний характер. В Індексі сприйняття корупції за 2016 р. Туркменістан був на 154-му, Узбекистан – 158-му місці світового рейтингу держав [14]. За останні п'ять років зафіксовано незначне підвищення індексу обох держав, але вони не змінили загальну ситуацію. У межах регіону Центральної Азії саме показники Туркменістану та Узбекистану є найкритичнішими (найкращі – у Казахстану). В оцінках Transparency International уряди цих держав роблять недостатньо для мінімізації корупції, громадяни бояться виходити на антикорупційні протести. Ми б висловили також припущення, що причина тотальної корумпованості вбачається й в типі політичної культури населення, яке у своїй більшості толерує корупцію (феномен корупційної прагматичності); натомість антикорупційні цінності не стали частиною загальної політико-правової культури ні туркменів, ні узбеків.

У пострадянських державах Центральної Азії владна верхівка поєднана з великим бізнесом. Їм притаманне «засилля неформальних інститутів, що ховаються за фасадами формальних, але неієспроможних інститутів; всесильні та безкарні політичні еліти, що прагнуть виключно до самозбагачення; тотальна корумпованість державної влади; антидемократичний характер політичного режиму, безправність громадян, усунення суспільства від прийняття політичних рішень [...]» [3, с. 92–93].

Зупинимося на неформальних деструктивних інститутах в обраних для аналізу державах.

Туркменістан. Складність аналізу країни зумовлена майже цілковитою непроникністю інформаційних кордонів Таджикистану. Доступна інформація дозволяє констатувати: політика цієї держави визначається найперше родоплемінним устроєм туркменського суспільства і номенклатурно-політичного істеблїшменту. Незалежний період розвитку Туркменістану характеризується дослідниками як «демодернізація» [1, с. 220]. Цю державу порівнюють із «феодальним заповідником».

Як відзначають Р. Жангожа та Т. Метельова, наприкінці 1980-х рр. у країні формувалися елементи громадянського суспільства, але після приходу до влади С. Ніязова вони були швидко винищені [1, с. 201]. Фактично відсутні актори, котрі б протидіяли руйнівним неформальним інститутам політики. Не можна до перемог демократії віднести й появу Демократичної партії Туркменістану (реформовані комуністи, які успадкували усі її характеристики й навіть лідера), яка довгий час узагалі була єдиною партією («партія влади») країни (до 2013 р.).

Г. Кохан відзначає тотальну корумпованість всіх сфер життя Таджикистану, у т. ч. й політичної [5, с. 166]. Зауважимо: на відміну від решти пострадянських держав, Туркменістан від боротьби із хабарництвом і корупцією фактично відмовився. «Всередині 1990-х рр. під гаслом соціальної справедливості заробітну плату державним чиновникам було фактично скасовано, а систему поборів і хабарів легалізовано й оголошено єдиним природним джерелом їхніх доходів» [1, с. 204].

За С. Ніязова реальна влада фактично була зосереджена в одних руках, країна була максимально ізольована. Туркменістан, як й інші окремі країни пострадянського простору, слугує прикладом системи «патронажного президенталізму» [11, с. 60] (суперпрезидентська система правління). Зі зміною глави держави у 2006 р. не змінився патріархально-консервативний стиль управління. До прикладу, сьогодні майже $\frac{3}{4}$ державних чиновників та 90% силовиків є текінцями, тобто вихідцями з того ж племені, до якого належить президент Г. Бердимухамедов.

Патронажно-клієнтельні відносини пронизують політичну та інші системи Таджикистану. Правління і С. Ніязова, і Г. Бердимухамедова характеризує закритість і дистанційованість владної еліти від населення. Вона має сімейно-клановий характер. «Еліта функціонує в рамках суворої ієрархії, де пріоритетними є особиста відданість президенту та спільність походження» [11, с. 61].

Узбекистан. У внутрішньодержавних і суспільних процесах Узбекистану понад чвертьстолітнього правління С. Ніязова було дуже мало місця для демократії та лібералізації (результати реформ Ш. Мірзієєва поки що оцінювати складно). Помітне домінування кланів, найпотужнішими з яких є Ташкентський і Самаркандський; інші клани значно слабші у своєму впливі на прийняття важливих державних рішень і обмежують свою політичну присутність органами місцевого самоврядування. Відповідно до кланового характеру політичної влади в Узбекистані, реальний політичний процес здійснюється шляхом взаємодії кількох регіональних

елітних груп (кланів), які взаємодіють на основі патрон-клієнтської системи. Ж. Сарабеков убачає причину збереження патрон-клієнтської системи у тому, що вона сьогодні залишається «основним механізмом представництва інтересів різних груп узбецького населення» [12, с. 15]. В такій елітній групі населення бачить «своїх людей», через яких можна вирішити проблеми. Сстійкі позиції кланів Узбекистану є результатом ретрадиціоналізації узбецького суспільства, обумовленої повільними темпами соціально-економічної модернізації. Відповідно, політична конкуренція також проходить у рамках кланових відносин.

Щодо постаті нового узбецького глави держави Ш. Мірзієєва висловлюються багато гіпотез: чи справді до влади прийшов реформатор, а можливо певні зміни є результатом кланових воєн? Ш. Мірзієєв за перший рік президентства ініціював зміни, схвально сприйняті світом: в країну вперше допущено Верховного Комісара ООН з прав людини, відпущено низку політичних в'язнів, почала уможливлуватися відкрита критика влади, валютна лібералізація, курс на нормалізацію відносин із державами-сусідами тощо. Поки що зарано оцінювати реформи нового глави держави, адже важливе не проголошення курсу на зміни, а реальні результативні реформи. Навіть якщо ці зміни будуть послідовними, важливий вихід політичної культури населення на інший рівень, який уможливив би попит узбеків на демократичні перетворення.

В обох аналізованих центральноазійських державах клановість поєднується з вираженим непотизмом. Родичі усіх колишніх і діючих очільників країн Центральної Азії займають низку важливих посад у державі та бізнесі. Інформація про родичів-високопосадовців є максимально утаємниченою; зазвичай, окремі факти стають відомими завдяки журналістським розслідуванням. Наприклад, щодо Узбекистану озвучуються факти про обидвох зятів Ш. Мірзієєва; щодо Туркменістану – про сина президента Г. Бердимухамедова і под.

Наше дослідження показало, що й у Туркменістані, й в Узбекистані переважають саме неформальні правила, відбувається «захоплення держави», коли сфера неформальної політики поглинає сферу формальної. Публічна політика перетворилася на просто політику; відбувся перехід від public policy до policy, тобто розмиваються межі між публічною та приватною сферами влади. Політичні системи аналізованих держав є прикладом деформалізації, коли формальні правила заміщені неформальними, вбудовані в структуру неформальних інститутів. Панування деструктивних неформальних інститутів можна вважати девіацією суспільно-політичного ладу аналізованих центральноазійських держав.

Нерозвиненість суспільства, відсутність громадянських інститутів та інших чинників активізації внутрішньополітичної конкуренції відкриває для владних режимів як Туркменістану, так і Узбекистану майже необмежені можливості, за яких визначальними будуть саме деструктивні неформальні інститути політики.

Понад чвертьстолітній період незалежного розвитку засвідчив відсутність поступу до демократичних цінностей. Натомість сформувалися режими, базовані на інших ціннісних установках. Не вдалося домогтися справжнього представництва інтересів широкої громадськості, різних прошарків і груп населення. Реальна демократична конкуренція цілковито відсутня; вона витіснена переважно конкуренцією кланів. Політичний процес у державах Центральної Азії, на переконання А. Куртова, спрямований на інтереси лише певної частини політичної еліти, а не «низів» [6, с. 316]. За роки незалежності у державах Центральної Азії посилювалася лише структура президентської влади, натомість інші державні структури ослаблювалися, а паростки громадянського суспільства узагалі викорінювалися. Відсутня внутрішньопартійна демократія. Критика з боку опозиції фактично цілковито заблокована.

У певні періоди розвитку Туркменістану та Узбекистану, їх влада навіть намагалася сконструювати партійну систему з домінуючою та цілковито підконтрольною главі держави партією. На сьогодні в Туркменістані діють три партії (довший час, за С. Ніязова, зареєстрованою була лише одна – Демократична партія Туркменістану, яка є спадкоємицею комуністичної партії; тільки у 2013 р. в туркменському парламенті з'явилася опозиція від партії промисловців і підприємців Туркменістану). В Узбекистані діє чотири партії. Для порівняння: у Киргизії, яку ще образно називають «острівцем демократії», станом на середину 2017 року зареєстровано 226 партій.

Отже, значна роль у політичній системі обох держав належить саме неформальним інститутам і зв'язкам, які проявляються у вигляді стійкого існування кланово-регіональних

спільнот. Патрон-клієнтарні відносини є характеристикою політичних систем країн Центральної Азії. Інституційна система центральноазійських держав характеризується: 1) наявністю кланів (кланових утворень) як неформальних об'єднань людей, пов'язаних як формальними, так і неформальними зв'язками; 2) утворенням політичних кланів, тобто кланів, інкорпорованих в інститути влади; 3) наявністю патронажних мереж як спільнот людей, в основі єдності яких є матеріальний інтерес та потреба у взаємопідтримці при здійсненні позаправових фінансових, політичних дій.

Бібліографічний список:

1. Жангожа Р. Незалежний Туркменістан: демодернізація / Р. Жангожа, Т. Метельова // Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору : монографія / за ред. А. Г. Бульвінського. – К. : ДУ «Ін-т всесв. історії НАН України», 2017. – 288 с. – С. 201–220.
2. Зайдель М. І. Система особистих зв'язків у владі на пострадянському просторі / М. І. Зайдель // Гілея. – 2015. – № 93. – С. 405–409.
3. Кліпкова Г. О. Дієспроможність державних інститутів: пострадянський аспект : дис. ... канд. політ. н.: 23.00.02 / Ганна Олексіївна Кліпкова. – Х. : Харк. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, 2016. – 176 с.
4. Кожухар О. І. Проблема демократизації пострадянських країн Центральної Азії / О. І. Кожухар // Зб. наук. праць Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – 2012. – Вип. 45. – С. 100–103.
5. Кохан Г. В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз / Г. В. Кохан. – К. : НІСД, 2013. – 232 с.
6. Куртов А. «Ханский круг»: система власти в Центральной Азии / А. Куртов // Прогнозис. – 2007. – № 1 (9). – С. 316–331.
7. Ляшенко Т. М. Трансформація політичних систем в країнах Центральної Азії: національний та регіональний аспекти. – К. : ІПіЕНД, 2011. – 288 с.
8. Ляшенко Т. Національна ідея в країнах Центральної Азії: особливості формування / Т. Ляшенко // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Кураса. – 2010. – № 3 (47). – С. 249–260.
9. Нисневич Ю. Современный авторитаризм и коррупция / Ю. Нисневич // Мировая экономика и международные отношения. – 2017. – № 1. – Т. 61. – С. 108–120.
10. Олкотт М. Б. Второй шанс Центральной Азии / М. Б. Олкотт. – Москва ; Вашингтон : Моск. Центр Карнеги ; Фонд Карнеги за Межд. мир, 2005. – 487 с.
11. Осадчук І. Ю. Особливості формування та функціонування правлячої еліти в контексті «патронажного президенталізму» в Туркменістані / І. О. Осадчук // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – Сер. : «Питання політології». – 2014. – № 1132. – С. 59–62.
12. Сарабеков Ж. Узбекистан на современном этапе. Институт мировой экономики и политики (ИМЭП) при Фонде Первого Президента Республики Казахстан. – Астана – Алматы, 2014. – 68 с.
13. Фісун О. Інверсійні траєкторії пострадянських політичних режимів і моделі неопатримональної консолідації / О. Фісун // Національна безпека України. – К. : Стилос, 2004. – С. 3–12.
14. Центральная Азия в Индексе восприятия коррупции. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://theopenasia.net/articles/detail/tsentralnaya-aziya-v-indekse-vozpriyatiya-korruptsii/>
15. Collins K. The logic of clan politics. Evidence from the Central Asian trajectories // World politics. – Princeton, 2004. – Vol. 56. – № 2. – pp. 224–261.

Popazhlo V. Destructive informal institutes of politics in Central Asia States: an example of Uzbekistan and Turkmenistan

The destructive informal political institutions of the countries of Central Asia are studied on the example of Tajikistan and Uzbekistan. The influence of patriarchal-clan relations on politics is emphasized. The role of informal norms in the interaction of political actors is noted. It is accentuated on the clan character of political relations. Attention is drawn to systemic corruption and nepotism as characteristics of the states of Central Asia.

Key words: *informal institutions, destructive political institutions, clannishness, corruption, nepotism, Tajikistan, Uzbekistan.*

УДК 328.1:004.7(477)

Чальцева О. М.,

Лаврищева А. О., *Донецький національний університет імені Василя Стуса*

Е-УРЯДУВАННЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Розглянуті тенденції швидкого зростання інтернет користувачів, що обумовили інтеграцію інтерактивних технологій в усі сфери суспільного життя. Описані переваги переходу від традиційної системи управління державою до електронної форми. Проаналізовані головні проблеми, з якими стикається українська держава при впровадженні принципів електронного урядування, які гальмують процес її розвитку: проблема надання електронних послуг громадянам, низький розвиток ІТ-сфери, недостача спеціалістів, проблема прозорості в ухваленні рішень, а також недостатнє фінансування сфери. Розкриті перспективи розвитку електронного урядування в Україні.

Ключові слова: електронне урядування; електронний уряд; електронна демократія; індекс розвитку електронного уряду; індекс розвитку електронної участі громадян; інформаційно-комунікаційний технології.

XXI століття характеризується використанням високих технологій, які застосовуються в усіх сферах соціального життя, в тому числі і в політиці. «Нове» суспільство, потребує нового інноваційного управління, однією з форм якого ми можемо вважати «електронне урядування». Необхідно відмітити, що висока роль інформаційно-комунікаційних технологій в реалізації принципів побудови «електронної держави», не тільки може підвищити ефективність соціального, економічного, політичного менеджменту, а й переосмислити характер взаємодії політичних акторів в сучасних політичних умовах.

Широку теоретичну базу для вивчення даної теми дослідження, становлять роботи таких науковців як: Т. Блер, С. Кліфт, Й. Масуда. А., Чугунов, Г. Почепцов, Н. Храмцовська, А. Голобуцький, О. Шевчук, І. Биков, Ю. Ірхін, О. Чальцева та ін., які визначили головні тенденції впровадження електронних технологій в політичний процес.

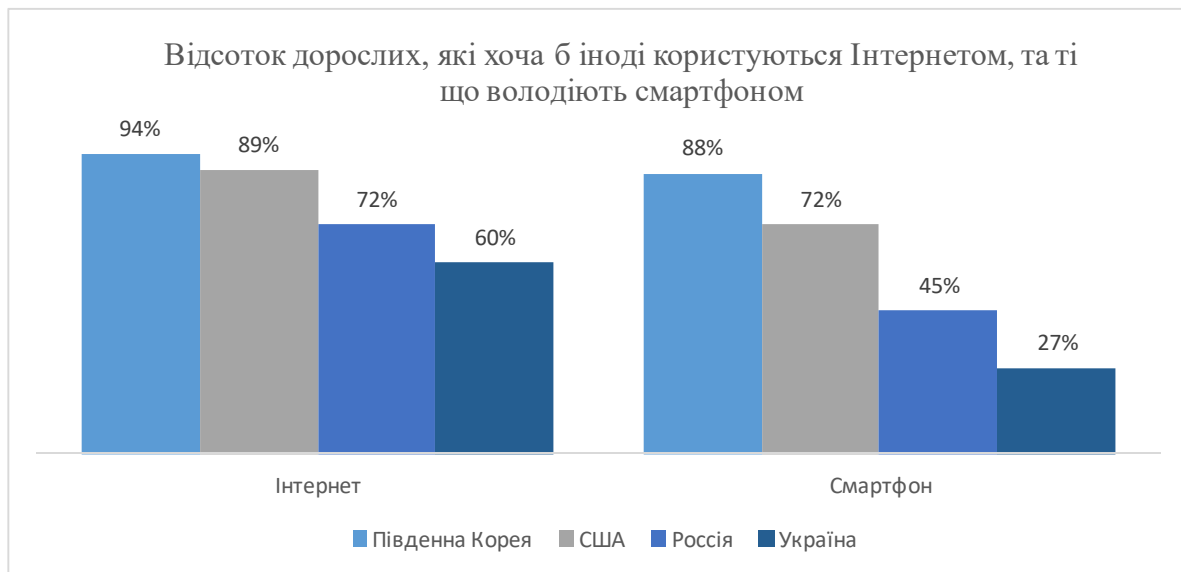
В статті головною метою є аналіз розвитку електронного управління, та визначення його проблем та перспектив функціонування в межах українського простору.

З початку 90-х рр. XX ст. онлайн технології стрімко влились у всі сфери суспільного і політичного життя. Одним із підтверджень швидких темпів росту споживачів інтернету є дані дослідницького центру Pew, який стверджує що за 2015 рік 67% населення заявили, що вони або використовують інтернет час від часу, або користуються смартфоном, ці респонденти автоматично зараховуються до категорії інтернет-користувачів (табл. 1). Найвищі показники доступу мають - Південна Корея (94%), Австралія (93%) і Канада (90%), але також присутні рівні вище 80% в країнах: США, Великобританії, Іспанії, Ізраїлі та Німеччині. Що цікаво, на 2002 рік лідерами були Ісландія (69,8%), Швеція (64,68%) та Данія (60, 38%) [1].

Важливо зауважити, що під час цих досліджень з'ясувалося, що «цифровий розрив» між розвиненими країнами і країнами що розвиваються - продовжує збільшуватися [2]. Проте, в країнах, які активно застосовують онлайн технології, основним інструментом політики є інтерактивні механізми, що дозволяють розширити політичний простір, залучити до нього більшу кількість учасників і оновити систему управління [3, с. 141].

Як наслідок стрімкого розвитку інтернету, з'явився новий вид управління державою – електронний, і відповідно з'явилась нова категорія - «електронна держава», сутність якої передбачає управління за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, діяльності як виконавчої влади, так і парламентських і судових органів. Структурно вона представлена: «електронним урядом», «електронним парламентом», «електронним правосуддям».

У всіх, перерахованих вище органах влади спосіб надання інформації функціонує при мінімізації взаємодії між державою та заявником, але максимізується використання онлайн технологій у їх роботі. Такі взаємовідносини корелюються на трьох рівнях реалізації, які охоплюють майже всі сфери суспільно-політичного життя:

G2B - уряд-бізнес. Побудовано на взаємовідносини влади і бізнесу, тобто спрощується процедура реєстрації бізнесу та взаємодія з податковою. Введення такого сервісу, дасть можливість відстежувати «тіньові процеси», з якими часто стикаються підприємці.

G2C - уряд-громадянин. Допомогає спрощувати не тільки виконання політичних обов'язків (голосування на виборах), але і розвантажує процедуру побутового використання послуг громадян.

G2G - уряд-уряд. Допомогає поліпшити ефективність роботи державного апарату, спрощує кооперацію регіональних управлінь тощо [4].

Поява «е-держави», ознаменувала не усунення старої, традиційної держави, а дозволила спростити її роботу: автоматизувати процеси та дати відкритий доступ до бази даних. Тобто зміни торкнулись як виборчу систему, так і законодавчу діяльність, з'явилися нові стратегії контролю та підвищилась відповідальність всіх гілок влади перед громадянами. Яскравим прикладом успішного впровадження цих технологій є Естонія, яка спростила комунікацію між державою та громадянами, дозволяючи здійснювати основні завдання не виходячи з дому чи офісу. В країні немає єдиного сховища даних, вся інформація розподілена між різними інституціями. Державні організації можуть обмінюватися даними за допомогою системи X-road, але всі переміщення відстежуються. Кожна дія людини або посадової особи, яка запитує інформацію, залишає слід. При цьому держслужбовці повинні вказувати причину запиту. Якщо вони роблять щось необгрунтоване, громадяни можуть звернутися до Інспекції із захисту даних, яка є підрозділом Міністерства юстиції. Щоб забезпечити інформацію при масових атаках, країна планує створити «цифрове посольство» в дружніх державах. Зараз важлива інформація зберігається на серверах деяких естонських посольств, але уряд країни збирається піти далі і орендувати добре захищені закордонні сервера, щоб зберігати на них копії всіх важливих баз даних та сервісів. Як наслідок, країна являється першою державою в світі яка ввела електронне громадянство [5].

Тож перехід до електронного урядування, не тільки модернізує процес управління, але й скорочує витрати, які державний бюджет весь час несе. Наприклад, в США при проведенні виборів діють електронні машини для голосування, які спрощують цей процес як для самої держави, так і для громадян. Завдяки такій інноваційності в системі проведення виборів збільшується явка виборців, яка носить віртуальний характер. Також, це безперечно робить процес вибору доступним і спрощеним, що впливає на впровадження на практичному рівні «електронної демократії».

Варто відзначити, що існування «електронної демократії» (е-демократії) безпосередньо залежить від успішної реалізації принципів електронного урядування. Тобто якщо перше поняття

це форма державного устрою, де громадяни мають можливість прямої участі в прийнятті державних рішень, то електронне урядування - механізм, який допоможе це реалізувати. В Україні поняття е-демократії було визначено на державному рівні тільки від 15 травня 2013 розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» [6]. Згідно з цим розпорядженням, стратегія повинна бути реалізована до 2020 року. А у вересні 2017 року КМУ заявив, що запустить в онлайн-режимі близько ста найбільш популярних послуг для громадян і бізнесу.

Процес впровадження е-демократії тривалий і непростий. Українське суспільство, все ще не має належного рівня «інформаційної обізнаності». Але як показує досвід впровадження е-демократії в Західних та Східних країнах, такі технології допомагають державі знизити залежність особистісних якостей чиновника при прийнятті рішень, а це вже понесе за собою наслідки скорочення їх кількості, що в більш довгостроковій перспективі - повністю оновить бюрократичний апарат та замінить їх механізми державного управління.

Багато політтехнологів та журналістів, ще на початку 2000-х вважали, що жорстка орієнтація українського уряду на Government to Government (G2G) сприятиме розвитку електронної демократії. Проте невелика частка фінансування цієї програми з боку держави, борги, кредити та ін. ще не дозволили повноцінно зробити поворот державної політики до потреб громадян (G2C) і бізнесу (G2B). Нова організація роботи влади має нести з собою активне впровадження нових технологічних інновацій в життя українського суспільства. Досвід країн, які вже реалізували G2C та G2B вражає. Так, наприклад, в США згідно з проведеним дослідженням, на початок 21 століття, продовження ліцензії обходиться в 2 долари. А якщо оформляти через касу - 7 доларів. З огляду на те, що в штаті щорічно надається близько 800 тисяч ліцензій, економія тільки на цій послугі - перевищує 4 мільйони доларів [7, с.2].

Електронізація системи управління в Україні протягом свого існування піддавалась змінам, які ми можемо побачити завдяки дослідженню «The UN E-Government Development Index» (Індекс розвитку електронного урядування Організації Об'єднаних Націй, далі EGDI), через показники функціонування електронного уряду (оцінка готовності і можливості національних державних структур у використанні інформаційно-комунікаційних технологій для надання громадянам державних послуг, ступінь охоплення та якість інтернет-послуг, рівень розвитку ІКТ-інфраструктури) і громадського капіталу (Індекс електронної участі громадян, далі EPDI) [8] (табл. 2).

Так, протягом періоду з 2001(2004) по 2016 рр. Україна зміцнювала свої позиції, хоча мала в рейтингу коливання в показниках. Так, у 2014 році позиції України в індексі EGDI впали, але разом з цим показники в індексі EPDI показали тенденцію зростання, що свідчить про активізацію електронної участі у віртуальному просторі серед громадян і їх готовність в цьому сегменті бути відповідально представленими.

Таблиця 2

	<i>E-participation</i>		<i>E-government</i>	
	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс
2001	–	–	46	1,8
2004	18	0,3443	45	0,5326
2005	28	0,3651	48	0,5456
2008	14	0,5682	41	0,5728
2010	48	0,2571	54	0,5181
2012	26	0,1579	68	0,5663
2014	77	0,4314	87	0,5032
2016	32	0,7458	62	0,6076

Слід звернути увагу також на те, що показники електронного урядування за два роки після Революції гідності в цілому значно покращились, проте Україна ще має суттєві проблеми та перешкоди на шляху до е-урядування, які слід подолати. Голова Центру політико-правових реформ І. Б. Коліушко і керівник проектів ЦППР М. С. Демкова, аналізуючи електронне управління як шлях до ефективності та прозорості державного управління, вважають, що Україні для цього нововведення слід вирішити наступні завдання:

Перше, це впровадження електронного документообігу в органах державної влади і місцевого самоврядування.

Другим завданням є інформування громадян про діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Третім кроком є забезпечення можливості для громадян звертатися до органів державної влади на основі ІКТ, та надання їм адміністративних послуг, на тій же основі [9, с.32].

Погоджуючись з вищепредставленими авторами спробуємо деталізувати ці проблеми в Україні і розібратись в можливості їх вирішення.

Згідно з прийнятими законами «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронний цифровий підпис» від 2003 р., в українській державі були встановлені основні організаційно-правові засади електронного документообігу [10,11]. Тобто мета законів полягала в тому, щоб надати електронним документам юридичну силу, що дорівнює паперовим. Передбачалось, що електронний цифровий підпис був би інструментом, який дозволяв би створювати правові основи для електронного документообігу, укладати угоди, регулювати відносини між державними суб'єктами та ін. Але повноцінно впровадити в систему управління електронну систему документообігу поки що неможливо.

Наступною проблемою повноцінного впровадження е-урядування в Україні є проблема фінансування цього процесу. За даними Forbes фінансування програм е-урядування та інформатизації на 2015 рік в Україні становила 2 мільйони гривень, коли, наприклад, в тому ж році в Естонії було виділено 20 мільйонів доларів [12]. Що стосується ІТ-сфери, то за офіційними даними, Україні по праву належить перше місце в Європі за кількістю ІТ-фахівців - понад 100 тисяч фахівців-програмістів. Їх послугами користуються компанії та організації більшості провідних країн світу, і цей попит стабільно зростає, але не в українських кордонах [13]. Також величезним сегментом роботи в області розвитку е-урядування займаються експерти та волонтери, що може бути цілком прийнятним явищем. Однак, цього недостатньо для того, щоб адміністративний апарат відповідав європейським вимогам. Тобто спеціалісти у своїх сферах не відповідають вимогам сучасного електронного управління. Раніше, державні підприємства не були зобов'язані публікувати фінансову звітність, але з моменту вступу в силу закону «Про відкритість використання публічних коштів» від 15 вересня 2015 року – це стало вимушеним заходом [14]. Співробітники повинні викладати свої квартальні звіти на електронний портал, однак багато хто все ще не знають як це робити.

Тому, парламенту слід прийняти ряд законопроектів щодо вирішення цих проблем, а також відкрити постійний орган з моделювання майбутнього держави, тоді просування теми цифрової спільноти зросло б в рази.

На думку О. Голобуцького і О. Шевчука проблема також в тому, що в країні процент присутності іноземних компаній ІТ-сектору дуже незначний. Практично не має масштабного просування ІТ інновацій за рахунок їх капіталовкладень. Недосконалість законодавства зумовлює також недостатню капіталізацію вітчизняних підприємств ІТ-сектора, в тому числі і шляхом штучного уповільнення процесів приватизації галузі. Тобто як вважають автори, це єдина галузь, яка не має потужного лобі на рівні держави [15].

Важливим питанням для України є також проблема прозорості прийняття державних рішень і надання електронних послуг населенню. На нашу думку, застосування електронного управління допоможе реалізувати права громадян на доступ до відкритої державної інформації, підвищивши їх довіру до влади. Так само варто відзначити, що разом з цим буде забезпечений зворотний зв'язок між владою та суспільством, тобто формування діалогу між акторами публічного процесу, за допомогою подання запиту знизу і відповідної реакції з боку держави. У свою чергу державні інститути при прийнятті законопроектів, мають надавати громадянам ознайомитися з документом, висловлювати власну думку, і тільки потім затверджувати, роблячи

процедуру прийняття рішень більш прозорою, практикуючи принципи демократичності та субсидіарності. Яскравим прикладом такого процесу є Ісландія. На тлі різкого сплеску політичної активності громадян у 2009-2010 рр. на перше місце в цій країні вийшли інформаційно-комунікаційні технології. Острівна держава стала прикладом унікального досвіду електронної участі громадян в обговоренні і розробці проекту «Конституція країни», що представляє собою суспільний краудсорсінг. Щотижня члени Конституційної асамблеї розміщували на спеціальному інтернет-порталі нові положення Конституції, збирали і обробляли пропозиції громадян. При цьому активно використовувалися найбільш популярні соціальні мережі: Facebook, Twitter, YouTube та ін. Всі засідання асамблеї також транслювалися в Інтернеті і були відкриті для онлайн участі. Використання технології «краудсорсінгу» в розробці ісландської Конституції стало можливим виключно через наявність 95% активних інтернет-користувачів. А решта – це 5% громадян старшого віку, які просто не можуть використовувати ці технології, тож держава дала можливість подати свої пропозиції за допомогою пошти або факсу кожному представнику конституційної ради. Цей проект був вивішений протягом року на онлайн-ресурсі, для громадського обговорення [16, с.81].

В Україні впливати на процес управління за допомогою онлайн ресурсів поки що можливо лише в обмеженому обсязі. Однією з доступних послуг у сфері електронного управління в українському просторі є електронні петиції. Наприклад, на офіційному сайті інтернет-представництва президента України, громадяни, зібравши 26 тисяч голосів, можуть пролобіювати свою петицію на розгляд урядом. Такі ініціативи можна реалізувати як на місцевому рівні, так і на загальнодержавному. Проте, проте в своїй більшості вони мають формальний статус і не завжди виконуються.

В Україні процес надання електронних послуг населенню ще тільки на початковій стадії у порівнянні з розвинутими в цьому плані державами. Так, на сайті надання електронних послуг громадянам, українці отримують послуги не в повному обсязі. З широкого списку понад тисячі послуг – працює менше половини. Більшість з них не діє для багатьох областей України. Також в країні все ще залишається проблема номінального функціонування електронного документообігу. Громадяни продовжують ходити від однієї інстанції до іншої, коли в перспективі це могло б займати не менше 10-20 секунд в інтернеті.

Отже, розвиток сфери ІКТ та подальше поширення онлайн технологій в Україні дозволить втілити концепцію сервісної держави в національних ініціативах E-government – держави, що використовує ІКТ для зв'язку та інтеракцією з громадянами та бізнесом, як споживачами його послуг. Розширення доступу громадян і бізнесу до урядової інформації – перш за все в сфері освіти, медичного обслуговування та соціального забезпечення, зайнятості, оподаткування, ліцензування та ведення бізнесу, державних закупівель та державного замовлення, міжнародних торгових операцій, дозволить в подальшому розвивати е-демократію в українському політичному просторі [3, с.244].

Таким чином, необхідність впровадження електронного управління в Україні є запитом часу, який об'єктивно неможливо ігнорувати і саме тому виявилась потреба в повномасштабному впровадженні інформаційно-комунікаційних технологій в державну політику, яке б відповідало вимогам суспільства в інформаційний період. Кожна розвинена країна прагне створити всі необхідні умови для перенесення діяльності уряду в онлайн-простір. Але слід пам'ятати, що інтернет не зробив політичний процес і державне управління більш відкритими, а політиків – відповідальними, тому функціонування електронних принципів все ще залежить від відповідальності людей.

Бібліографічний список:

1. Poushter J., Smartphone Ownership and Internet Usage Continues to Climb in Emerging Economies [Електронний ресурс] // Pew research center – Режим доступу: <http://www.pewglobal.org/2016/02/22/smartphone-ownership-and-internet-usage-continues-to-climb-in-emerging-economies/>

2. Меркулова Т, Кононова Є. Розвиток електронного уряду в Україні на тлі світових тенденцій / Т. Меркулова, Є. Кононова // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – 2010. – №38-2. – 166 с.

3. Чальцева О. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика / О. Чальцева / Вінниця. – 2017. – 336 с.
4. Лоскутов А. Первые шаги E-Government в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kolokol.od.ua/2015/12/13/e-government-ukraine/>
5. Савина А. Электронная Эстония: Как построить самое современное цифровое государства мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://apparat.cc/network/e-estonia-rule/>
6. Закон України «Про схвалення стратегії розвитку інформаційного суспільства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>
7. Электронное правительство: украинские перспективы / Computer World Киев. – 2003. – №41. – 298 с.
8. UN E-Government Knowledge Database [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2014>
9. Калиушко И., Демкова М. Электронное управление – путь к эффективности и прозрачности управления / И. Калиушко, М. Демкова // «Информационное общество». – 2004. – №2. – 68 с.
10. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-15>
11. Закон України «Про електронний цифровий підпис» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/851-15>
12. Як розвивати електронний уряд за відсутності держфінансування» [Електронний ресурс] / Forbes – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/business/1386531-yak-rozvivati-elektronnij-uryad-za-vidsutnosti-derzhfinansuvannya>
13. Украина стала первой страной в Европе по количеству IT-специалистов [Електронний ресурс] / Зеркало Недели. – Режим доступу: https://zn.ua/TECHNOLOGIES/ukraina-stala-pervoy-stranoy-v-evrope-po-kolichestvu-it-specialistov-207911_.html
14. Закон України «Про відкритість використання публічних коштів» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/183-19>
15. Голубуцкий А., Шевчук О. Электронное правительство как концепция государственного управления в информационном обществе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glob.narod.ru/egovperru.html>
16. Курочкин В. Краудсорсинг как новый метод политического управления в условиях сетевого общества / В. Курочкин // «Грамота». – 2013. – №9. – 292 с.
17. Богдановская И. Концепция «Электронного государства» // Общественные науки и современность. – 2004. – №6. – 215 с.
18. Храмцовская Н. Возникновение и эволюция понятия «электронное правительство» // Интернет и современное общество. – 2008. – №11. – 210 с.

Chaltseva E. M., Lavrishcheva A. O. E-governance: the prospect of introduction in the Ukrainian range.

In this article the trends of rapid growth of Internet users, which contributed to the integration of the Internet in all spheres of public life are considered. The definition of e-democracy and its three main components was given also. The advantages of the transition from a conservative country to the electronic one are described. The main Ukrainian problems of implementing the principles of e-governance that impede the process of its development are analyzed: the problems of providing electronic services to citizens, the low development of the IT sphere, the lack of specialists, the problem of transparency in decision-making, and insufficient financing of the sphere. Prospects for the development of e-government in Ukraine was given.

Key words: e-governance; e-government, e-country; e-government development index; e-participation index; information and communication technologies.

УДК 329:165 (477)

Ярош Я. Б., Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

РОЛЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Досліджується роль політичних партій у реалізації державної політики в Україні. Політичні партії є важливими суб'єктами у здійсненні політики на всеукраїнському та місцевому рівнях, що дозволяє уточнити їх особливості функціонування. Робиться висновок, що усе частіше політичні партії залучаються до процесу прийняття рішень на усіх рівнях. Специфікою реалізації державної політики та метою соціального партнерства у світовій практиці є партнерська взаємодія політичних партій та органів державної влади. Співпраця владних інституцій та політичних партій для розгляду конкретних питань з урахуванням громадської думки є загальноприйнятою практикою в демократичному політичному процесі.

Ключові слова: державна політика, громадянське суспільство, громадська організація, політична партія, демократичний політичний процес.

Постановка проблеми. Демократизація політичного процесу в Україні створює можливості участі політичних партій у здійсненні і реалізації державної політики. Важливість участі політичних партій у державотворчих процесах, віддзеркалює потребу ґрунтовно висвітлити окремі аспекти проблеми.

З часу виникнення людського суспільства йому притаманний потяг до взаємодії його членів, установа між ними різних зв'язків та відносин на основі спільних інтересів. Групи людей, які виникають внаслідок такої взаємодії і є цілісними утвореннями, називають об'єднаннями громадян.

Форми об'єднань громадян, які відображають різні рівні внутрішньої організованості, – це громадські організації та політичні партії. Через ці утворення окремі особи та соціальні групи мають можливість впливати на інші групи, на суспільство загалом відповідно до своїх інтересів, перетворюючись на важливі суб'єкти у реалізації державної політики. Безперечно, найвпливовішими суб'єктами політичного процесу були й залишаються політичні партії.

Динаміка політичного розвитку суспільства значною мірою залежить від того, наскільки використовується такий суб'єкт у здійсненні політики, як політичні партії. Інтеграційні процеси, неминуче пов'язані з розбудовою держави, значно змінили і політичне життя українського суспільства. З одного боку, формується нова структура політичної системи, з іншого – якісно змінюються її складові, однією з яких є політичні партії. Непостійність політичної ситуації, вимагає від політичних партій зміни форм і методів діяльності, що передбачає нові підходи до здійснення державної політики. У зв'язку з цим, актуалізується і питання їх дослідження.

Розробленість теми в науковій літературі. Останнім часом у вітчизняному науковому середовищі спостерігається значне підвищення інтересу до функціонування політичних партій, як суб'єктів реалізації державної політики. У той же час огляд вітчизняної наукової літератури дає підстави констатувати, що проблема комплексного дослідження ролі політичних партій у процесі здійснення державної політики в Україні ще не стала об'єктом спеціальних досліджень.

Вивчення ролі політичних партій, як одного з визначальних суб'єктів реалізації державної політики, не було пріоритетом в наукових пошуках вітчизняних дослідників. Особливого значення набуває проблематика уточнення впливу політичних партій на національні та локальні політичні процеси. Ця особливість підвищує актуальність дослідження політичних партій.

Вивчення діяльності політичних партій у державотворчих процесах посідає вагоме місце у працях вітчизняних дослідників. Наукові розвідки Є. Бородіна, Т. Нагорняк, М. Примуша, А. Романюка, Г. Щедрової та інших вчених дозволяють проаналізувати теоретичні аспекти функціонування політичних партій [9]. Суттєвий внесок у дослідження суб'єктів реалізації державної політики зроблено у працях В. Бортнікова, В. Лугового, М. Лациби, В. Майбороди, О. Корнієвського, М. Розумного та інших [6]. Однак, проблематика участі політичних партій у здійсненні державної політики є недостатньо розробленою.

Мета статті полягає у тому, щоб здійснити комплексний аналіз участі політичних партій у реалізації державної політики в Україні.

Основні положення. В Україні з'являється можливість для розширення суб'єктів, які

можуть здійснювати або впливати на реалізацію державної політики, хоча, порівняно з країнами Європейського Союзу, їх організаційне становлення відбувається повільно. Низька ефективність політичних та соціально-економічних реформ в Україні за роки незалежності зберігала залишки старої політичної системи, обмежувала можливості конструктивних позавладних ініціатив.

Значні соціально-економічні й політичні зміни в більшості суспільств, що відбулися в XXI ст., супроводжувалися зміною поглядів на можливості громадських ініціатив. Рівень розвитку громадянського суспільства в країні поступово стає вагомим фактором для вступу до міжнародних об'єднань, налагодження дипломатичних, економічних, культурних та інших зв'язків між державами.

Характерною ознакою цих тенденцій стало ширше формування міждержавних організацій, об'єднань та інших структур, які утворюються на засадах виборності і функціонують, як органи колегіального врядування, де рішення ухвалюються шляхом консенсусного голосування. Прикладом може слугувати Європейський Союз та його численні регіональні структури.

Сьогодні важливим для України є процес залучення інституцій громадянського суспільства (політичних партій та громадських організацій) до реалізації державної політики. Євроінтеграційні прагнення України ставлять завдання реорганізації всієї структури прийняття політичних рішень, що передбачає необхідність створення механізму розвитку незалежної позавладної експертизи. Одним із напрямів таких трансформаційних процесів має стати залучення політичних партій до реалізації державної політики.

У цьому контексті важливим є розуміння процесу вироблення державної політики в Європейському Союзі, усвідомлення європейських норм і стандартів прийняття політичних рішень. Саме цим визначається необхідність вивчення європейської практики щодо залучення політичних партій та громадських організацій до вироблення та реалізації політики як сфери суспільної життєдіяльності.

У Західній Європі законодавче регулювання права та діяльності об'єднань громадян було закріплено на конституційному рівні. Останнім часом виявляється тенденція поряд із загальним проголошенням права на об'єднання визначати в конституціях та окремих законах основи статусу окремих видів об'єднань – політичних партій (ст. 21 Основного закону Німеччини, ст. 4 Конституції Франції), профспілок (ст. 39 Конституції Італії, ст. 23 Конституції Греції), підприємницьких союзів (ст. 7 Конституції Іспанії). Нерідко при цьому від партій і інших громадських об'єднань потрібно, щоб їхня внутрішня організація відповідала демократичним принципам. Право на об'єднання громадян гарантується Конституцією України [3].

Прийняття Конституції України у 1996 р. актуалізувало наукові політологічні дослідження з цієї тематики. Відбулося закріплення норми, що визнає право громадян на “свободу об'єднання для здійснення захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів” (ст. 36) і нових норм, згідно з якими, ніхто “не може бути змушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян” (ст. 36). Ці та інші конституційні норми спонукали наукові пошуки шляхів підвищення суб'єктності політичних партій [3].

Через політичні партії окремі особи та соціальні групи мають можливість впливати на здійснення державної політики, на суспільство загалом відповідно до своїх інтересів, перетворюючись на важливі суб'єкти політичного процесу. Політичні партії ініціюють прийняття політичних рішень і є посередником між державою і суспільством.

Зокрема, в світовій практиці часто організуються багатотисячні кампанії протестів, демонстрації на захист миру, антиядерні, екологічні рухи. І все це робиться численними групами активістів політичних партій. Формуючи громадську свідомість, досягаючи час від часу успіхів, ці суб'єкти політики стають джерелом структурних змін у суспільстві, подальший розвиток яких важко передбачити.

Для розуміння специфіки функціонування політичних партій важливим є визначення їхніх функцій, а саме: представництво й захист групових інтересів; суспільної активізації; формування громадської думки; підбір і підготовка кадрів; виховна; інформаційна; контрольна.

Важливим аспектом роботи політичних партій є їхня роль у наданні послуг та розвитку свого населеного пункту, інформаційною роботою, організаційною діяльністю тощо. Для багатьох людей політичні партії служать важливим, а іноді навіть єдиним джерелом соціальної та іншої допомоги.

Проаналізуємо в широкому розумінні основні функції, які виконують політичні партії у європейському співтоваристві. По-перше, це функція розвитку демократії. Усе більше політичні партії виступають у ролі складових громадянського суспільства та пропонують свою підтримку демократичній системі суспільства. Оскільки членство країн в Європейському Союзі передбачає, що держава досягла стабільності в контексті демократичних перетворень, захисту прав людини. Таким чином, партнерські відносини політичних партій та органів державної влади є дуже важливими для формування громадянського суспільства.

По-друге, політичні партії виконують важливу інформаційну функцію, яка полягає в оприлюдненні поглядів окремих груп суспільства (наприклад, відстоювання інтересів національних меншин) або груп, які дотримуються визначених поглядів (наприклад, захист навколишнього середовища). У цьому випадку політичні партії мають змогу донести до таких груп суспільства конкретну інформацію, минаючи недоступні для пересічного громадянина інформаційні канали.

По-третє, функція сприяння впровадженню реформ. Політичні партії через свої осередки та канали на локальному, регіональному та національному рівнях мають змогу сприяти кращому розумінню та реалізації державної політики.

По-четверте, функція сприяння при реалізації проектів. Встановлено, що політичні партії надають суттєву допомогу при управлінні, для моніторингу проектів, які фінансуються Європейським Союзом, й успішно виконують цю функцію.

По-п'яте, функція сприяння європейській інтеграції. Політичні партії через свої структури та громадські організації популяризують створення "європейської громадської думки", тобто сприяють втіленню у життя ідеї європейської інтеграції в практичному плані на рівні широких верств населення. Таким чином, можливість співпраці Європейського Союзу та позавладних суб'єктів політики є вигідною для обох сторін [4].

Політичні партії відрізняються одна від одної своїми організаційними можливостями, ресурсами і відносинами з органами державної влади. Вітчизняний досвід переконливо підтверджує наростання взаємовпливів органів державної влади і політичних партій. Ці взаємовпливи посилюються в ході поглиблення демократизації суспільства. У різних державах напрацьовано свої підходи та вироблено відповідні механізми взаємодії влади і суспільства.

Останнім часом у науковому середовищі проблема відносин влади та політичних партій стає дедалі актуальнішою в контексті демократизації державного управління. У той же час огляд вітчизняної наукової літератури дає підстави констатувати, що проблема комплексного дослідження процесу вироблення державної політики через залучення політичних партій ще не стала ще об'єктом спеціальних досліджень.

Як зазначає Л. Пал: „Процесів вироблення політики багато, а тому вони відрізнятимуться відповідно до сектора, залежно від учасників, інституційної спадщини, від минулих варіантів політики, природи політичних суперечок...” [8, С. 171].

Усе частіше дослідники звертають увагу на світові та європейські моделі залучення громадськості до процесу прийняття рішень на усіх рівнях. Метою соціального партнерства під час реалізації державної політики є партнерська взаємодія політичних партій та державних інституцій [4, С. 3].

Досліджуючи процедурні правила вироблення політики в Європейському Союзі, не можна оминати увагою такий важливий документ, як Біла книга з європейського управління. Цим документом визначено сфери й теми досліджень, а саме: демократизація експертизи і встановлення систем наукових рекомендацій; консультація й участь громадянського суспільства; встановлення структури агенцій із вироблення рішень; залучення експертів до процесу здійснення національної політики; організація мережі людських ресурсів для належного управління [2, С.117].

На основі проведених досліджень і консультацій були ухвалені рекомендації, якими передбачається вдосконалення процесу вироблення політики на основі широкої участі зацікавлених сторін, зокрема політичних партій та громадських організацій. У центральноевропейських країнах співпраця владних і громадських інституцій для розгляду конкретних питань з урахуванням громадської думки – загальноприйнята практика, так само як подальше обговорення їх висновків і пропозицій на різних рівнях прийняття і реалізації

політичних рішень.

Підбиваючи підсумки. Вивчаючи проблематику участі політичних партій у здійсненні державної політики, варто відзначити, що їх роль зростає і залежить від об'єктивних (демократизація політичного режиму) і суб'єктивних (інституційний потенціал політичних партій) чинників. Варто наголосити, що в державотворчих процесах України політичні партії починають відігравати більш суттєву роль у реалізації державної політики.

Перспективним напрямом подальших досліджень є громадський контроль з боку політичних партій за діяльністю органів державної влади.

Бібліографічний список:

1. Громадянська мережа Опора: Аналіз виборчої ситуації на Сході, Заході та Півдні України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maidan.org.ua/static/lvivmai/1288022657.html>.
2. Кодекс належної практики щодо політичних партій. // *Вибори і демократія*. Випуск 1 (23). Київ: Інститут виборчого права; Національний університет «Києво-Могилянська Академія», 2010. – С.117–127.
3. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року – К.: Просвіта, – 1996. – 78 с.
4. Неурядові організації Європейського Союзу : порівняльний аналіз громадських організацій України / [керів. проекту Людмила Козак]. – К., 2002. – 148 с.
5. Кудіна О. Зростання впливу громадсько – політичних об'єднань на політичні процеси: витоки феномену / О. Кудіна // *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. - 2009. – Вип. 9. – 276. – С.113–119.
6. Лациба М. Громадські організації на виборах / М. Лациба. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2006. – 56 с.
7. Мейтус В., Мейтус В. Политическая партия: стратегия и управление [Текст] / В.В. Мейтус, В.Ю. Мейтус. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 404 с.
8. Пал Л. Аналіз державної політики / Пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Основи, 1999. – 271 с.
9. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів: ЦПД «Астролябія», 2005. – 348 с.

Yarosh Ya. B. The role of political parties in the implementation of state policy in Ukraine

The role of political parties in implementation of the state policy in Ukraine is investigated.

Political parties are an important actors in policy implementation at national and local levels that allows specifying their operational characteristics. The conclusion is that political parties more often are involved in the decision-making process at all levels. The specifics of the implementation of the state policy and purpose of social partnership in the world is the partnership of political parties and public authorities. Cooperation of governmental institutions and political parties to address specific issues, taking into account public opinion is an accepted practice in the democratic political process.

Key words: public policy, civil society, NGO, political party, democratic political process.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 323.1:316.351

Коч С. В., Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

ТРАНСФОРМАЦИИ ИДЕНТИФИКАЦИОННЫХ СТРАТЕГИЙ БОЛГАР УКРАИНЫ: СОЦИАЛЬНО ПОЛИТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ И АДАПТАЦИОННЫЕ ПРАКТИКИ

Современное состояние «идентификационных процессов» на фоне «войн памяти» и «изобретения традиций» ставит эти процессы в ряд приоритетных проблем науки и политики. В работе предложен анализ процесса выбора различных идентификационных стратегий, которые реализуются болгарами Украины.

Предметом анализа являются особенности формирования коллективной памяти, которая лежит в основе выбора идентификационной стратегии: коммеморативные практики, механизмы мемориализации прошлого, соотношение локальной групповой истории с национальными стратегиями Болгарии и Украины.

Показано, что на выбор идентификационного поведения оказывает влияние эффективность социальной адаптации в конкретных исторических условиях. Социальный ресурс, которым обладает группа в каждый конкретный момент, оказывая влияние на выбор векторов коллективной памяти, предопределяет формирование охранительных практик, которые направлены на сохранение группы.

Ключевые слова: адаптация, болгары Украины, идентичность, идентификационные стратегии, коллективная память, этническая группа.

Идентификационные стратегии локальных этнокультурных групп особенно сложны в условиях пограничья, где групповая идентичность способна к быстрым модификациям. Политическая нестабильность, множественность действующих национальных программ и политических игроков обуславливает появление адаптивных и социально-охранительных практик, которые позволяют группам действовать в социальном пространстве, сохраняя этнические границы.

Объектом работы стали особенности идентификационных стратегий болгар Украины, которые реализовывались в условиях сложных социально-политических трансформаций на протяжении XIX – XXI вв. Основу групповой идентичности составили не только общие ценности и цели, но и условия развития в ситуации неустойчивой политической и социокультурной среды. Поддержание позитивной групповой этнической идентичности в таких условиях предполагало формирование адаптивных социально-культурных механизмов, которые ориентированы на обеспечение дееспособного социального пространства.

Условием выбора формы группового и индивидуального поведения, принятия или отказа от ассимиляционной стратегии, обычно становится наличие активного и актуального «своего» социокультурного пространства, способного компенсировать отсутствие достаточного внимания и возможностей в пределах принимающего государства.

Мы исходим из того, что именно коллективная память обеспечивает формирование социально-культурных поведенческих механизмов, которые влияют на дееспособность группы, на принятие решений, обработку и хранение смыслов, обеспечивают воспроизводство межпоколенной связи, трансляцию культуры.

Любая социально-культурная группа выбирает актуальные варианты реконструкции прошлого, ориентирует мемориационные практики на минимизацию травматического воздействия социальных и политических процессов. В нашем случае, предметом анализа стали особенности выстраивания вектора коллективной памяти этнокультурной группы болгар Украины: мемориальные и коммеморативные практики, а также соотношение групповой истории с национальными стратегиями Болгарии и Украины.

Целостность культурной среды болгар Украины, сохраняемая несколько поколений, дает

основания утверждать, что группа объединяется как благодаря культурным особенностям, так и вследствие изменяющихся социальных задач. В. Тишков отмечал, что «диаспоры – сохраняются или как политический проект или как жизненная ситуация выполняющая особую по сравнению с этничностью миссию...» [28, с.451].

Групповая идентичность требует постоянных усилий со стороны индивидуума и группы по поддержанию актуальности культурных и социальных кодов, которые демонстрируют наличие субъекта социального действия. Значительная степень вовлеченности болгар Украины в социально-политические процессы говорит о реализации успешных стратегий социальной интеграции при условии активной этнической идентичности. В пользу актуальности этническая идентичность болгар Украины на разных этапах 200-летней истории выступали различные условия.

1) На этапе формирования группы, этническая идентификация выступила как условие предоставления экономических и социальных льгот. Правовую основу процесса заложили манифесты Екатерины II, которые поощряли переселение христиан-единоверцев и крестьян-земледельцев: Манифест «О позволении иностранцам, кроме жидов, выходить и селиться в России и о свободном возвращении в свое отечество русских людей, бежавших за границу» 1762 г.; Манифест «О даруемых иностранным переселенцам авантажах и привилегиях» 1763 г.; Указ «Об учреждении Канцелярии опекунов иностранных поселенцев» 1764 г. [23, с. 313 – 316]. Переселенцам гарантировалась свобода религии и обычаев, самоуправление, освобождение от рекрутской повинности и налогов, предоставление земли, помощь для начала хозяйственных работ.

2) Борьба за независимость стала катализатором роста национального самосознания во всех регионах расселения болгар. Территории, которые не вошли в состав государства в 1878 г., стали объектом внешнеполитических действий Болгарии в период Балканских войн и Первой Мировой войны, предопределив стратегию в отношении «внешних болгар» [8].

3) Фактором, который влиял на сохранение культурной идентичности, была и проводимая Россией, Румынией, СССР и Украиной политики в отношении меньшинств. Меры, проводимые государствами, влияли на поддержание внешних границ группы. К мерам «позитивной дискриминации» можно отнести: привилегированный статус «колонистов»; доступность «социальных лифтов» и возможность при переселении в православное государство избавиться от чувства «меньшинства»; политика «коренизации» в 20-е гг. XX в. и т.д. К мерам «негативной дискриминации» следует отнести: дискриминацию группы в годы Второй мировой войны; ассимиляцию (русификацию, румынизацию, украинизацию).

4) В конце XX – XXI вв. актуализация болгарской идентичности среди населения Украины вызвана вхождением Болгарии в ЕС и проводимая ею политика в отношении соотечественников за рубежом. Новые социальные и экономические перспективы привели к процессу «возврата этничности» в бикультурных семьях, что выразилось в стремлении части украинцев зафиксировать свое «болгарское происхождение». Об этом свидетельствует рост запросов в архивы с целью поиска подтверждающих документов, а также обращение в суды для закрепления факта наличия этнических корней. Возросший интерес к истории и социальная активность группы в пространстве Украины подтверждает мысль о том, что интерес к прошлому часто продиктован задачами настоящего [1].

Особенности развития болгарской группы в Украине, динамика социальных статусов сообщества позволяет представлять его в разном качестве: 1) как коренной народ, чей этногенез связан с Северным Причерноморьем, при условии, что под этногенезом понимается длительный процесс приобретения этнокультурных черт; 2) как этническая группа (диаспора «катаклизмы»), которая возникла в результате разделения политическими границами единого массива этнической территории; 3) как этническое меньшинство, которое образовано в результате аграрной колонизации, которая проходила под давлением экономических факторов, в результате чего групповая идентичность была связана с территориями колонизации; 4) как группа эмигрантов, которая в ходе повторных волн переселения трансформировалась в многопоколенную диаспору, и приобрела организационные формы, начиная с землячеств и заканчивая национально-культурными и политическими институтами. Таким образом, о болгарях, живущих сегодня на территории Украины можно говорить как об этнической группе,

этническом или национальном меньшинстве, историческом этносе, диаспоре и др. По мнению Б. Нягулова, многозначность терминов отражает как различные подходы к изучению данной группы, так и исторические этапы, через которые прошло болгарское сообщество [20, с.415].

Важно, что современная группа болгар, проживающих в пределах территории Украины, органично впитала свойства всех перечисленных форм этнических коллективов, что объясняет сосуществование различных векторов социально-культурной памяти, позволяющих группе сохранять актуальность этнического компонента в структуре групповой идентичности.

Дееспособность групповой идентичности болгар Украины определяется: примордиальными основами идентификационных характеристик, структурными особенностями группы в момент переселения и сложившейся зависимостью между этнической и социальной границей.

Основой стабильной и дееспособной идентичности болгар в Украине является хозяйственно-культурное и религиозное самосознание, которое не требовало демонстрации политической или национальной лояльности в условиях неустойчивого геополитического статуса региона. Важно, что формирование группы началось до разделения земель Северного Причерноморья между политическими претендентами. Переселение представлялось как внутренняя миграция в пределах своего культурного ареала, а новая территория воспринималась как «знакомая» и семантически значимая (учитывая историю Первого Болгарского царства).

Стабильность этнической идентичности обусловлена и структурными качествами группы в момент переселения: социальная однородность переселенцев, принадлежавших к одной социальной группе; устойчивые внутригрупповые связи поддерживались патриархальной формой организации; принадлежность к титульной конфессиональной группе («единоверцы») - позволяло избежать культурной ассимиляции и статуса меньшинства. Болгарское население, которое оседало в Бессарабии и Таврии выступало как часть православного, единоверческого, крестьянского мира.

Идентичность связана с ощущением длящегося во времени существования субъекта. Культурная обособленность на этапе формирования группы выступила как условие получения социально-экономического статуса в политике «покровительства» России. Это определило высокий уровень социальной дееспособности этнической идентичности.

Активная форма групповой идентичности может быть рассмотрена как следствие отсутствия региональных идентичностей в момент переселения и как условие социальной дееспособности группы.

Рассматривая активную форму групповой идентичности болгар Украины «как следствие» отсутствия региональных идентичностей, следует отметить, что болгары приняли активное участие в формировании новой этнической карты региона. Малоосвоенный фронт, с богатой историей прежних миграций и сменявших друг друга культур и политических центров, стал «Loca Deserta» для прибывающего населения. Этническая карта региона формировалась в процессе земледельческой колонизации, когда колонисты «осваивая» новое пространство вписывали биографию группы в региональную историю. Участие в формировании «глокальной биографии» обусловило и приобретение региональной идентичности как базовой.

Представление о прошлом, о мотивах принятых решений позволяет объяснять современное поведение. Так, объяснение мотива переселения создавало контекст для успешной адаптации. Аргументация решения о переселении использует три мотива: 1) мотив бегства от притеснений со стороны властей Османской империи (вынужденная миграция) в пределы единоверческой страны; 2) экономический мотив (добровольная миграция), переезд по приглашению с упором на экономическое обоснование; 3) политический мотив - формирование группы началось до завершения национального строительства в пределах исторического ареала.

Последний мотив используется для объяснения распространения локальной региональной идентичности. Аргументом выступает практика «анклавного расселения», которая вызвана как структурными особенностями группы, так и потребностям центра в управлении. Такая форма локации способствовала консервации культурной границы группы, что сохраняло за ней право на особое положение и перспективу возвращения. Естественным воспринимается и возникновение регионального хронотопа для изложения истории региона и местных групп. Возникает союз места и времени рождения «бессарабских болгар», «приазовских болгар»,

«таврийских болгар» др. Региональная идентичность локальных групп обычно обладает актуальным звучанием в условиях политической нестабильности.

Региональное сознание демонстрирует факт «вписывания» пространства в этническое самосознание, как маркер принадлежности к группе. В Украине эта черта представляется в виде региональных брендов (экскурсионных и туристических маршрутов, торговых марок). Этнокультурные ресурсы используются: 1) для увеличения спроса на товар и услуги производимые группой («болгарская брынза», «болгарская кухня»; «бессарабское вино»); 2) с целью обеспечения условий для организации индустриальных форм хозяйствования (корпоративные связи, демографический ресурс, финансовое обеспечение). Примером может быть торговая марка винодельческого предприятия «Колонист» (с. Криничное); 3) для организации культурного пространства (создание кафе-баров «Четыре болгарина»; «Бессарабский дворик» в Одессе, «Буджак» в с. Каменка).

Устойчивое региональное самосознание у болгар Украины обусловлено значительным социально-политическим ресурсом, который накопили группы и групповой идентичностью, которая на разных исторических отрезках времени выполняла социально-охранительную роль. Такая регионализация в пределах Украины объяснима сложным взаимодействием в сознании болгар между понятиями «Родина», «историческая Родина», «первая Родина», которые предполагают географическую локацию, историческую версию движения (исхода/возвращения). Активная региональная идентичность позволяет избегать однозначной национальной идентичности и сохранять лояльность к «двум Родинам» [29].

Память обеспечивает аргументацию в пользу тех социальных запросов, которые формирует группа. Поэтому, отбирая и интерпретируя исторические факты, группа стремится закрепить за собой такое пространство, которое позволит ей использовать необходимые ресурсы. Символическое присутствие, выраженное в закреплении за группой части культурного пространства, обеспечивает условия действия в социальном поле.

Групповая память проявляется в виде иконографических образов, которые «закрепляют» за коллективом право на социальное действие, формируют образ «своих» / «чужих» в критериях действующей системы коммуникации. Реальность проявляется как социальная инфраструктура в виде внутрипоколенных и межпоколенных связей.

Болгары Украины могут быть рассмотрены в структуре разных социально-культурных пространств: как задунайские колонисты в составе с греками, албанцами, гагаузами; как славянское население края в составе с русскими и украинцами; как инородцы - переселенцы сформировавшие диаспору в составе всех задунайских народов, а также немцев, швейцарцев, евреев и др.; как единоверцы – носители «греческой веры», что во многом объясняет формирование и сохранение в ряде поселений Украины групповой идентичности «греко-болгары» [14, с. 49 - 53]. Би-культурность как форма этнокультурной идентичности болгар широко представлена в пространстве Украины (греко-болгары; гагаузо-болгары, др.). Эта особенность идентификационного процесса объясняется условиями переселения и политическими процессами XX в., когда такая идентичность предполагала возможность «выбора». Способность к быстрой идентификационной трансформации выполняла охранительную функцию в годы репрессий.

Маркером социокультурной среды выступает язык. Согласно переписи 2001 г. 64,2% украинских болгар назвали родным языком «болгарский». И хотя языковая ситуация сложилась так, что болгарский язык обслуживает в основном бытовую сферу жизни, тем не менее его функции стабильно расширяются (развивается публичная и образовательная сфера на болгарском языке). Соседство с гагаузами, греками, молдаванами привело к формированию совместных коммуникационных практик и появлению региональных пиджинов. В то же время, каждое из четырех, живущих сегодня в Украине, поколений болгар получали образование при разных государствах, которые проводили политику языковой ассимиляции. Такая ситуация привела к тому, что болгары в Украине владеют русским, румынским и украинским языками, каждый из которых в разное время был государственным. Таким образом, для болгар Украины характерны множественные полиглотские практики, которые позволяют использовать язык как способ манипуляции в межэтнических и социальных отношениях.

В ситуации с болгарской группой в Украине описаны такие *формы транскультурного*

поведения как: функциональная диглоссия, би-этничность, выбор актуальной этничности - «дрейфующая идентичность» [15; 16; 18]. Они стали механизмами, которые позволили группе сохранить социальную систему в периоды геополитических трансформаций.

Каждое из коммуникационных пространств в регионе предполагает наличие «центра» и «периферии», которые создают причудливый ландшафт социально-культурной системы реальных отношений. Невозможность синхронизировать данное пространство с какими-либо универсализирующими системами, привела к закреплению в поведенческих моделях способности выступать в различных качествах. Таковую способность следует характеризовать как «трансформность», маргинальность системы. В этой ситуации *транскультурность* выступила формой адаптации группы.

Болгары Украины могут быть представлены как часть разных геополитических пространств: 1) *балканского ареала* (характеристика переселенческого процесса, хозяйственных практик и материальной культуры); 2) *тюркского мира* (этногенез, этнонимика, топонимика, региональная и государственная история); 3) *православного мира* (значимая часть национальной идентичности основана на последовательном христианстве, связь с историей Византии, Рима, Руси, России); 4) *русского мира* (формирования этнокультурной группы, язык – посредник, история борьбы за независимость); 5) *европейского пространства* (политическая история влияние Рима / Византии на традиций власти, процесс интеграции в ЕС через получение румынских, болгарских паспортов).

Возвращаясь к анализу групповой этнокультурной идентичности болгар Украины как «*условию*» социальной дееспособности группы, остановимся на характеристике социального ресурса, на принципе групповой адаптации и коллективного действия, на сознательной би-культурности и принципе этносоциального сегментирования. Эти механизмы, созданные в период формирования группы, остались востребованными.

Социальный ресурс группы на этапе формирования отличался значительным демографическим и социально-экономическим потенциалом. По данным статистики, которые приводит А. Скальковский, в Бессарабии, Херсонской и Таврической губерниях на 1821 г. насчитывалось 46 598 тыс. болгар [27, с.34]. Они могли заниматься торговлей, вступать в купеческое сословие, приобретать землю, им были доступны «социальные лифты» в армии и государственном аппарате. Социальная среда включала сеть сакральных центров, культовых и учебных заведений, сферу услуг и досуга. Система организации болгарских сел демонстрировала реализацию принципа групповой адаптации, использование связей и потенциала родственных общин. В состав Бессарабской конторы иностранных переселенцев при Попечительном комитете входило 57 болгарских колоний, которые объединялись в 4 округа. Бернштейн С. отмечал, что документы того периода называют эти земли «Новой Болгарией» [3, с. 5 - 20]. Хозяйственная специализация позволяла закрепить за группой коллективное право на социальное пространство, что отражено в иконографии региона и мемориальных практиках группы. В сочетании с коллективным действием в социальном пространстве государства это превращало группу в субъект региональной политики. Результатом первого коллективного «*Прошения болгар*» стало назначение И. Инзова на пост председателя Попечительного комитета об иностранных поселенцах южного края России [24]. Это первый государственный институт (для задунайских колонистов), созданный в 1818 г.

В конце XX в. с созданием первой болгарской общественной организации в СССР в 1989 г. в Болграде, а с 1985 г. общественной организации бессарабских болгар им. «Кирилла и Мефодия» [10], начинается практика *коллективных действий*: 1) *обращения* в органы власти по вопросам реализации этнокультурных прав группы (коллективные обращения болгар - к Верховному Совету СССР в 1986 г. и к президенту СССР М. Горбачёву в 1987 г., в 2012 г. к городскому совету г. Измаил, а в 2013 г. к администрации Болградского района Одесской области, по вопросу предоставления статуса болгарскому языку); 2) *протестов* (бойкотирование официальных культурных мероприятий болгарской общиной, как следствие отказа Измаильского городского совета в предоставлении болгарскому языку статуса регионального) [5]; 3) *институализация* в системе государства (общество им. Кирилл и Мефодия в марте 1991 г. выступило организатором первого съезда болгар СССР); 3) *выступление в качестве «посредника»* в решении вопросов межгосударственного масштаба (вопрос о строительстве

транзитной магистрали Одесса - Рени).

Функция посредника в решении вопросов межгосударственного характера стала возможной вследствие сохранения двойственной структуры памяти, которая поддерживает бинарную идентичность группы и способность к использованию такой формы группового поведения как *«контролируемое отчуждение»*. Би-культурность позволяет сохранять *двойную лояльность*, ситуативный «выбор» центра, который выступает в качестве гаранта реализации социальных задач [16, с. 290]. Так, вписывание истории группы и групповой идентичности в региональную и национальную историю («русские болгары», «болгары Украины», «бессарабские болгары», «таврийские болгары» и др.) выступает способом обеспечения доступа к «социальным лифтам» в структуре принимающего общества. Примером двойной лояльности стали события марта 1992 г., когда общество им. Кирилла и Мефодия обратилось в Киев, Кишинев и Софию с предложением создать два болгарских округа: один на юге Одесской области с центром в Болграде, другой – на юге Молдавии с центром в Тараклии. Округам предполагалось предоставить статус свободных экономических зон с открытой границей между ними. Болгарам предлагалось предоставить двойное гражданство – украинско-болгарское или молдавско-болгарское, в зависимости от места проживания. Члены общества предлагали созвать международную координационную комиссию по вопросам болгар, а на юге Одесской области организовать культурные и учебные заведения, обеспечить ретрансляцию телепрограмм и радио из Болгарии [17].

Важно, что принципы «локального» и «универсального» в системе социальной памяти и действующей социальной структуры не получили в регионах проживания болгар Украины устойчивого определения. Это объясняется: отсутствием стабильного ядра в социокультурной системе южных регионов Украины; невозможностью, в рамках региона определения «коренного населения» и способностью каждого из присутствующих народов обосновать свое право на автохтонность; ситуативностью политического влияния на протяжении всего исторического времени. Сохраняется *практика этносоциального сегментирования* при которой совмещение социальных и этнических границ поддерживается и группами, и властью на протяжении XX и XXI вв. Инвестиции, сделанные в социокультурном пространстве на протяжении времени существования группы, позволяют использовать социальные ресурсы для формирования групп давления, деятельность которых направлена на развитие экономических и социальных проектов, инвестированных членами групп.

Социальная дееспособность болгарской этнокультурной группы Украины проявляется через сложившиеся механизмы: мемориализацию, коммеморативные практики и социальное лоббирование (способность обеспечить социальные нужды членов группы).

Практика мемориализации реализуется через создание узнаваемого образа группы, использование самоотжественных знаков в ландшафте региона и через контроль над информационным пространством. Коллективная память предполагает институализацию наследия: места, герои, события воплощают группу и демонстрируют ее приоритеты в настоящем. Механизмом создания позитивного «имиджа» для болгар Украины стало создание «узнаваемого» образа группы, презентация групповых характеристик как способ резервирования социального пространства. В Украине с историей и культурой болгарского народа связаны *объекты культурного наследия национального значения Украины* (Салтовское городище VIII-X ст.; Мавзолей И. Инзова, др.), *объекты культурного наследия местного значения*. Только на юге Украины более 30 памятников [26].

Особое внимание заслуживают памятники истории, признаваемые как *болгарские святыни*: Могилы ханов Кубрата (с. Малая Перещепино) и Аспаруха (с. Вознесенка); Монастырь и церковь Рождества Богоматери (с. Александровка); Свято-Николаевская Церковь (с. Кулевча); Спасо-Преображенский собор (г. Болград); Мемориал болгарским ополченцам и участникам Русско-турецкой Освободительной войны 1877-1878 гг. Мемориализация, как способ укоренения в пространстве, является механизмом поддержания статуса группы, а использование *самотождественных знаков в ландшафте* выступает как закрепление «факта присутствия», как трансляция желаемого смыслообразующего образа.

Поддержание идентичности требует ощущения непрерывности истории. В XXI в. практика организации мемориальных комплексов болгар продолжает закреплять в пространстве Украины

присутствие данной группы: в 2000 г. отреставрирована Свято-Георгиевская церковь (г. Белгород-Днестровский); в 2008 г. открыт музей Х. Ботева (с. Задунаевка); в 2009 г. - памятник Х. Ботеву (г. Одесса); в 2011 г. - памятник П. Воеводе, участнику Освободительной войны 1877-1878 гг. (г. Киев); в 2012 г. - памятник болгарским ополченцам, погибшим в русско-турецкой войне 1877-1878 гг. (г. Болград); в 2015 г. - памятный знак первым болгарским переселенцам (с. Ольшанка). Организация новых мемориальных объектов сопровождается участием со стороны политических центров, заинтересованных в группе. Так, на открытие памятника «болгарским ополченцам» приехали чрезвычайный и полномочный посол Болгарии в Украине К. Минчев, депутат Народного собрания Болгарии М. Михайлов, директор Агентства для болгар за границей Р. Иванов, представители дипломатической миссии Российской Федерации.

«Присвоение» имени является условием существования вещи, явления, события, поэтому «именные», «узнаваемые» пространства как факты присутствия выступают в качестве «аргумента» за право принимать социально-значимые решения. Интересным фактом в истории болгар Украины является «День бессарабских болгар», который приурочен к 29 октября, когда в 1838 г. был освящен храм Святого Преображения Господня в г. Болград. Увековечение результата труда 100 тыс. болгар стало моментом рождения группы «бессарабских болгар».

Помимо мемориальных комплексов социальное резервирование осуществляют информационные ресурсы: печатные издания, телевидение и интернет ресурсы. Web-презентация общин сочетается с массовым созданием групп-землячеств в соц-сетях. Функции таких ресурсов - коммуникация и ретрансляция традиции (сбориание исторических и этнографических материалов, организация выставок, презентаций и др.). И хотя такая форма транслируемой культуры, названа социологами «искусственной», так как любой анализ и описание традиции – уже есть способ ее «переписывания» на современный язык [2], тем не менее, современный мир, состоящий из множества реальностей, отдает предпочтение – повседневной жизни. Ретранслируемая «историческая память» в форме новых ресурсов и механизмов, выступает как проекция в прошлое и позволяет современности находить основание для легитимности в «пережитом».

Целенаправленные манипуляции с индивидуальной и коллективной памятью являются манипуляциями с идентичностью, которая подвергается модернизации. Групповая память – избирательна, она подвержена влиянию со стороны контактирующих общностей их жизненных стратегий. Конструирование реальности следует рассматривать как способ «узнать» себя в новых обстоятельствах, как обозначение действующих иерархий в структуре социальных отношений, культурных и конфессиональных пространствах. Закрепление «символической системы» позволяет установить принцип, лежащий в основе конформно-стабильных отношений социальной системы. Примером практики коммеморации, может быть коллективное обращение группы болгарских общественных организаций в 2012 г. к Министру образования и науки Украины Д. Табачнику с просьбой «объективно осветить роль древних болгар в формировании древнерусской народности и создания Древнерусского государства...» [21]. Значимой инициативой в мемориальной политике Украины и Болгарии является признание вклада болгар в культурную историю Украины, что выражается в признании памятников болгарской истории на международном уровне. Примером является содействие Болгарии в установлении памятных знаков (перезахоронение в 2007 г. останков хана Аспаруха в Церковь сорока Севастийских мучеников - пантеон болгарских царей в г. Велико Тырново). Подобные действия со стороны Болгарии важны тем, что территория Украины оказывается включенной в систему семиотически-значимого пространства болгарской культуры.

Важным международным актом является предложение задействовать механизмы европейского проектного финансирования для «актуализации статуса протоболгарских памятников в Украине». Такое предложение озвучила Декларация, подписанная участниками XII Международной конференции «Болгары Северного Причерноморья» в 2011 г. [6]. «Мобилизация воспоминаний» - является не только формой передачи информации, но выступает средством мобилизации группы.

Социальное лоббирование, как третий важный механизм социальной дееспособности, стал возможным в результате формирования развитых форм самоорганизации, которые позволили сохранить относительную целостность и самодостаточность группы. Обладая качествами

социальной группы, болгары Украины демонстрируют способность и готовность осуществлять свою социальную защиту, лоббировать интересы групп соотечественников в Украине и Болгарии. Видимой частью этой социально-культурной институционализированной системы становятся национально-культурные общества, «парламенты», союзы, конгрессы, ассоциации. Сетевые системы этнокультурных сообществ сегодня способны выступать альтернативной структурой к официальным государственным институтам в вопросах социального и культурного обеспечения. Имея развитую инфраструктуру, они могут представлять интересы группы, как в пространстве национального государства, так и за его пределами.

В Украине действуют три объединения этнических болгар со всеукраинским статусом: «Ассоциация болгар Украины» (А. Киссе), «Конгресс болгар Украины» (Ю. Грамматик) и «Всеукраинская ассамблея болгар Украины» (Д. Костова). Каждое обладает разветвленной системой социальных и политических связей, которые формируют сетевую социокультурную систему транснационального масштаба. Так, Ассоциация болгар Украины с 2008 г. входит в состав Союза болгар в Европе, сотрудничает с Национальными фондами «Христо Ботев», «Васил Левски», «Мати Болгария», «Тангра ТанНакРа». При участии Ассоциации в 2015 г. в Болгарии создан Координационный центр для связи с болгарскими Украиной [19]. Ассоциация является инициатором установления социально-культурных и коммерческих связей с этническими группами болгар в других странах [7, с. 68-69].

Конгресс болгар Украины в лице Ю. Грамматика, является участником Всемирного парламента болгар и Ассоциации болгар мира. Конгресс известен как меценат культурно-просветительских центров «Аз Буки Веди» в Одессе, Измаиле, Ильичевске, Болграде. Центры действуют при финансовой поддержке Министерства образования, молодежи и науки Болгарии в рамках программы «Роден език и култура зад граница». В 2013 г. при поддержке Конгресса возрожден Болгарский Драматический театр [13].

Третья организация «Всеукраинская ассамблея болгар Украины» Ее президент Д. Костова является учредителем ВОО «Конгресс болгар Украины» и инициатором создания «Ассоциация болгар Украины», главным редактором газеты «Роден край» [26].

Всеукраинские объединения болгар имеют информационную поддержку со стороны СМИ, которые освещают проблемы болгар Украины: газеты «Роден край», «Одесские известия», «Дунайские вести», телерадиокомпанией «Роден край». Они аккумулируют инициативы и координируют деятельность всей региональной структуры. В Украине зарегистрировано более 70 организаций болгар. Из них 20 в Одесской и 9 в Запорожской областях. Болгары Украины в лице лидеров организаций и общественных структур становятся субъектом как внутригосударственных, так и межнациональных процессов.

Общественные объединения болгар формируют сетевую структуру во главе с Ассоциацией болгар мира, хотя на нормативном уровне такой связи нет. Развитая сетевая структура, взаимосвязь между родственными группами разных регионов и стран создает возможности для социального действия, лоббирования интересов. Компактность поселений в Украине определяет группу как удобный объект электорального воздействия и политических манипуляций, однако, в то же время, дает возможность от лица группы претендовать на применение механизмов местного самоуправления. Например, право инициировать вопрос о наделении болгарского языка статусом регионального имеют жители 170 административно-территориальных единиц в Украине. Тем не менее, болгарский язык признан региональным только в трех административно-территориальных единицах [12].

Сетевая структура группы позволяет ей выполнять роль социального мецената, реализуя обучение в национальных школах или получение образование в Болгарии. Примером последних лет в Украине может быть принятие «Программы развития, использования и защиты украинского, болгарского, гагаузского, русского и албанского языков в Болградском районе на 2014-2018 гг.» [7] или программы проведения повышения квалификации для преподавателей из Украины в Болгарии. Сетевые структуры стали условием реализации «родственной солидарности», когда землячества выполняют роль институтов социальной поддержки в условиях бездействия государства и местных властей.

К значимым формам социального действия относится экономическое лоббирование интересов представителей этнической группы. Социально-экономическая инфраструктура

группы обеспечивает ее самостоятельность, позволяет уменьшить зависимость от государства пребывания. Ресурсная сеть, которой обладают болгары в Украине, дает возможность реализовать экономический потенциал в различных сферах хозяйственной деятельности: строительстве, энергетике, водоснабжении, медицине, транспортном сообщении, сельском хозяйстве, торговле, деревообработке, виноделии др. В Украине функционирует более 20 украинско-болгарских предприятий, среди которых: «Интеркомплекс Холдинг» (г. Киев), «Болгарская косметика» (г. Львов), «Продекспорт» (г. Днепропетровск), ПКФ «Лазурь» дочернее предприятие болгарского ООО «Валимарк» (г. Одесса) и др.

Действуют хозяйственные общества, созданные для обеспечения социально-экономических нужд болгар или учредителями которых выступают лица болгарского происхождения: ООО «Украинско-болгарская строительная компания» (г. Одесса), «Всеукраинский центр болгарской культуры» (учредители: Ассоциация болгар Украины, Коммунальное учреждение «Одесский областной центр болгарской культуры в г. Болград»), ТОВ «Детский культурно-спортивный болгарский центр» и др.

Хотя главная цель хозяйственных предприятий – получение прибыли и юридически они не связаны с общественными организациями, однако, они часто выступают меценатами при реализации общественных инициатив. Общественные организации, в свою очередь, лоббируют интересы предпринимателей-соотечественников в органах государственной власти и местного самоуправления. Так, Арцызское культурно-просветительское общество им. Х. Ботева содействует предпринимателям района в открытии кафе и баров с болгарской кухней, например, кафе «Шипка», бар «Буджак» [7 110]. При содействии Ассоциации болгар известная в Болгарии компания по производству моторных масел «Приста Ойл» в 2001 г. зарегистрировала в Украине дочернее предприятие, которое реализовало инвестиционный проект в Одесском морском порту. В 2002 г. создана клиника кардиохирургии (Б. Арцев), которая является филиалом университетской клиники «Святая Екатерина» в г. София. Ассоциация болгар Украины сотрудничает с предприятиями «Укргостэкс» (И. Аврамов).

В свою очередь, помощь в деятельности этнокультурных организаций оказывают субъекты хозяйствования, руководители которых заинтересованы в поддержании культурной среды болгарской группы. Ассоциация болгар Украины отметила более 30 таких организаций [7, с. 69-70]. В 1999 г. меценатами реставрации Всеукраинского центра болгарской культуры выступили несколько десятков предпринимателей - болгар по происхождению. Среди спонсоров были представители правоохранительных органов [7, с. 193 - 197].

Общественные организации способствуют развитию совместной деятельности предпринимателей Украины и Болгарии. Примером этого служат украино-болгарский форум ученых и круглый стол по обсуждению экономических проблем с участием предпринимателей двух стран в 2001 г., организованный Ассоциацией болгар Украины [7, с. 69 -70].

Развитая инфраструктура группы повышает престиж этнической идентичности, что проявляется в процессах восстановления и выбора болгарской идентификации в условиях бiculturalной семьи или наличия родственника по нисходящей линии, который имел подтвержденное болгарское происхождение. В Украинских судах за период с 2005 по 2015 гг. было рассмотрено 12 дел касающихся определения болгарской национальности, среди них дела: об установлении факта принадлежности к национальности «болгарин»; установления факта родственных отношений между троюродными братьями. Все дела рассматривались на юге Украины в Одесской, Николаевской, Запорожской, Днепропетровской областях и Республике Крым. [9].

Этнический фактор присутствует в структуре лоббистских групп разной природы: в отраслевых и корпоративных, в территориальных, политических. Формирование групп давления стало социальной и становится политической реальностью. Представительство этнической группы болгар в органах государственной власти сегодня обеспечивается разными путями. Наиболее заметным является участие в избирательных компаниях деятелей этнических общин и культурных обществ. Политическая карьера таких лидеров строится на активном лоббировании интересов территориальной этнокультурной общины или региона. В политической карьере таких лидеров собственная этническая идентичность является основанием для получения доверия со стороны группы, которая делегирует «своего лидера» во власть. Так, в Украине лоббистами

интересов болгарской социально-культурной группы выступают: И. Плачков, А. Киссе, Ю. Грамматик, М. Попова, А. Самунжи, А. Кащи и другие. В Одесском областном совете VI созыва была создана депутатская группа «Бессарабия». В её состав вошли 10 депутатов уроженцев Бессарабии и депутатов из Одесской области. Целью группы декларировалась защита интересов Бессарабии, поддержка инвестиционных проектов в южных районах области.

Важно понимать, что в поддержании болгарской идентичности в Украине огромную роль играет мемориальная, демографическая и культурная политика проводимая Болгарией. Характеризуя уровень связей с метрополией, следует еще раз отметить, что исторически формирование национального самосознания болгар происходило в процессе освободительной борьбы против османской власти и за приобретение болгарского экзархата [22, с. 213-229]. В результате сформировалась модель этнической православной болгарской нации, в которой группы, которые оказались «вне» современной территории Болгарии, но сохранили этническую и религиозную идентичность рассматриваются как часть болгарской нации и ресурс ее развития. На этом строится политико-правовое закрепление института гражданства в Республике Болгарии и стратегия взаимодействия с «внешними» болгарскими [11]. В болгарской историографии применяется понятие «болгары за рубежом». Оно введено в обиход Комитетом по болгарам за рубежом в 80-х гг. XX в. и отвечало потребностям национально-государственной политики защиты коллективных прав соотечественников за пределами Болгарии. В 2012 г. создана Комиссия по болгарскому гражданству и болгарам за рубежом при президенте Болгарии. Показательно заявление главы МИД Болгарии Х. Вигенина во время визита в Украину в марте 2014г.: - «Болгария готова принять всех болгар из Украины» [4]. С февраля 2015г. действует Координационный центр для связи с болгарскими Украиной.

Государственное агентство по делам болгар за рубежом Республики Болгарии осуществляет мониторинг за деятельностью общественных организаций болгар Украины, ведет Реестр организаций болгар, проживающих вне Республики Болгарии. Реестр включает: более 70 общественных организаций на территории Украины; 4 печатных издания болгарских общин (газета «Извор», «Роден край», «Украина: болгарско обозрение», журнал «Болгары в Украине и в странах СНГ»); 1 фольклорный коллектив «Лудо-Младо»; 1-у молодежную организацию - молодежный клуб «Актив»; 4- культурных центра; 27 образовательных учреждений [25]. Само возникновение «агентства» можно считать формой признания организации за рубежом, созданной лицами болгарского происхождения.

С целью поощрения соотечественников, Республика Болгария учредила специальные награды правительства, которыми награждены многие граждане Украины (Ордена «Мадарски конник», «Стара планина», «Святых Кирилл и Мефодий», «Паисия Хилендарского», Почетный знак Президента Болгарии, Медаль «Иван Вазов» и другие, в том числе министерские грамоты).

Исторические условия, в которых сформировалась этнокультурная группа болгар Украины, ее современные структурно-функциональные возможности, геополитическая и экономическая ситуация в Европе обусловили, что в отношениях между Украиной и Болгарией она выступает в качестве посредника и медиатора.

Республика Болгария, как фактическая метрополия в условиях сложных социально-демографических процессов, в которых она оказалась, будучи интегрированной в ЕС, заинтересована в демографическом, интеллектуальном и социальном ресурсе соотечественников. В связи с этим наблюдаются тенденции упрощения механизма получения гражданства для этнических болгар: реализуются образовательные бюджетные проекты для студентов и школьников. Так в 2016 г. Болгария более чем в два раза увеличила количество мест, которые предлагаются для украинцев болгарского происхождения в ВУЗах страны. Интерес к учебе в Болгарии со стороны украинских школьников вызван перспективами проживания в стране Европейского Союза. Комплекс мер в сфере образовательной деятельности по отношению к болгарам за рубежом, создает платформу для формирования у молодежи болгарского самосознания. Возможность для выпускников болгарских школ получать образование бесплатно в университетах Болгарии предопределяет выбор абитуриентов и способствует росту иммиграции в Болгарию квалифицированных соотечественников.

Особенностью современных диаспор является способность воздействовать на события в пределах обеих Родин. Системные связи с метрополией превращает этническую группу болгар в

социально-политический инструмент воздействия. Группа наделяется функциями 1) «посредника» при решении экономических и политических проблем; 2) «лоббиста» интересов группы в метрополии или, наоборот, может выступать в качестве «зарубежного лобби» (например, контекстное участие в решение президентов Украины и Болгарии о восстановлении международной трассы Одесса – Болград – Рени).

Болгары Украины оказались включенными в социальную сеть транснационального масштаба, благодаря чему внутренняя способность к самоорганизации оказалась востребованной со стороны крупных геополитических игроков. Болгары Украины рассматриваются приграничными государствами как удобный ресурс для решения конкретных геополитических задач. Такая перспектива выглядит провокационной, если брать во внимание политические манипуляции с презентацией «Бессарабской республики», «Буджацкой республики», «Народной рады Бессарабии» организацию которых приписывают одному из самых мобилизованных этносов региона – болгарам и гагаузам.

Таким образом, групповое самосознание и коллективная память в идентификационных стратегиях болгар Украины демонстрирует уникальную способность адаптироваться, «встраиваться» в социальную систему, становясь ее «звеном» предопределяя статус своих членов. Коллективные представления болгар в сфере экономики, культуры, политики сформировались под влиянием динамических трансформаций социально-политической реальности. Результатом процесса формирования группы стало сосуществование в ее чертах элементов исторической, мобилизованной диаспоры и диаспоры «катаклизма». Это объясняет вариативность актуальных версий социальной памяти, позволяющих группе сохранять этнический компонент в структуре групповой идентичности. Этническая культура в условиях проживания болгар Украины стала значимым элементом конструирования социального пространства, которое обусловило формирование специфических механизмов адаптации: «этносоциальное сегментирование», «сознательная би-культурность», «создание сетевой горизонтальной / зонтичной структуры» и др.

Идентификационные стратегии локальных этнокультурных групп, пограничья, к которым относятся болгары Украины, характеризуются способностью к быстрым видимым трансформациям. Выбранная болгарскими Украиной идентификационная стратегия, которая использует формы транскультурного поведения и удачных социально-охранительных практик самопрезентации (функциональная диглоссия, би-этничность, выбор актуальной этничности и др.), позволила отказаться от ассимиляции, сохранить позитивный имидж группы в условиях политической нестабильности и приобрести черты активного субъекта национальных и социально-политических процессов в Украине и Болгарии.

Библиографический список:

1. Агамбен Дж. Нагота / Перевод с итальянского М. Лепиловой. – М.: Grundrisse, 2014. – 204 с.
2. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Перевод Е. Руткевич - М.: Медиум, 1995 – 323 с.
3. Бернштейн С. Болгарские говоры южного Буджака / Статьи и материалы по болгарской диалектологии – М.: АН СССР. Вип. 2., 1952. – С. 5-20.
4. Болгария готова принять всех болгар из Украины 03.03.2014 // [Электронный ресурс] – Официальный сайт: TIMES.mk.ua – Режим доступа: <http://times.mk.ua/News/1574/bolgariya-gotova-prinyat-vseh-bolgar-iz-ukrainy>
5. В Ізмаїлі болгари через суд вимагатимуть регіональний статус для своєї мови 22.08.2012 / Информационное агентства УНИАН. // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.unian.ua/society/686365-v-izmajili-bolgari-cherez-sud-vimagatimut-regionalniy-status-dlya-svoeji-movi.html>
6. В Судакe прошел IV Международный фестиваль болгарской культуры. 12.11.2011 / [Электронный ресурс] – Агентство «Крымские новости» - Режим доступа: <http://qha.com.ua/ru/kultura-iskusstvo/v-sudake-proshel-iv-mejdunarodnii-festival-bolgarskoi-kulturi/103089/>
7. Всеукраїнській болгарській асоціації – 10 років. – Одеса: Маяк – 228 с.
8. Доклад за дейността на комисията по българско гражданство и българи в чужбина за

періода 23.01.2012 – 22.01.201 // [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://www.president.bg/cat107/Godishni-dokladi-grajdanstvo/>

9. Единый государственный реестр судебных решений Украины 2016 // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37919123>

10. Забунов И. Д. Болгары Юга России и национальное болгарское возрождение в 50 – 70-е гг. XX в. – Кишинев: «Штиинца», 1981. – 160 с.

11. Закон за българите, живеещи извън Република България от 11.04.2000 г. //

[Электронный ресурс] – Българският правен портал – Режим доступа: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2134916612>

12. Інформаційно-аналітичні матеріали з питань державної мовної політики 09.09.2015 // [Электронный ресурс] – Міністерство культури України. Офіційний сайт – Режим доступа: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=244971395

13. Конгресс болгар Украины. 2013 // [Электронный ресурс] – Официальный сайт - Режим доступа: <http://www.bgteatr.od.ua/o-nas/>

14. Коч С. Экспедиционные исследования в бывших «греко-болгарских» колониях Юго-Западной Украины: предварительная публикация. Одеська болгаристика. - 2005 – 2006. - № 3-4. С. 49 – 53.

15. Коч С. Динаміка етномовної ситуації на території Півдня Бессарабії у XVIII - XX ст. Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин: перспективи реалізації в Україні. – Одеса: Друкарський дім, 2008. – С.145-157.

16. Коч С. Особенности процессов этнической идентичности в среде болгар-переселенцев Одесской области. // Дриновський збірник. Т. 3. - Харків – Софія, 2009. – С. 286 – 294.

17. Кружков Д. Общество Кирилл и Мефодий - первое болгарское общество в СССР. [Электронный ресурс] – Веб-портал на Обласен център за българска култура в г. Болград: 2007 – Режим доступа: <http://bessarabbolgar.narod.ru/KiM.html>.

18. Курбачёва О. «Дрейфующая» идентичность локальных культур в условиях глобализационных трансформаций. Дні науки філософського факультету Ч. 4. К.: Київський університет, 2014 – С.126-128.

19. Министерски Съвет Република България. Премиерът Борисов: Координационен център ще поддържа постоянна връзка с българите в Украйна 2015.: [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0212&n=3406&g=>

20. Нягулов Б. Миланов Е. Българските общности зад граница // Общности и идентичности в България – София: Петекстон, 1998. – С. 408-438.

21. Обращение к Министру образования и науки, молодежи и спорта Украины Табачнику Д.В. [Электронный ресурс] – Вестник Камбана. Издание на Дружество на бессарабските болгаре «Св. св. Кирил и Методий». 2012. – № 4 – Режим доступа: <http://bessarabbolgar.narod.ru/kambana4-12.html>.

22. Петков, П. 2010. Българската Екзархия и българската държава – проблеми на институционалните отношения // Известия на българското историческо дружество. Т 41 – София: Институт за исторически изследвания. - С. 213 – 229.

23. Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. - СПб: Типография Второго отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии. Т. XVI. 1830.

24. Попечительный Комитет об иностранных поселенцах Южного края России, 1799-1876. Т.2 // Аннотированная опись дел 1818-1826 гг. – Одесса, 1999 – 240 с.

25. Регистър на организациите на българи по смисъла на ЗБЖИРБ 2016 // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.aba.government.bg/?country=73>

26. Реєстр громадських об'єднань в Україні 2012 – 2013 // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://tgo.informjust.ua/>

27. Скальковский, А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае – Одесса, 1848. – 156 с.

28. Тишков В. Реквием по этносу: Исследования по социально-культурной антропологии – М.: Наука, 2003 – 544 с.

29. Украина и Болгария – две Родины этнических болгар. Материалы круглого стола, 29.10.2011. – Донецк: ДНУ НОУЛИДЖ, 2011. – 179с.

Коч С. В. Трансформації ідентифікаційних стратегій болгар України: соціально-політичні умови та адаптаційні практики

Сучасний стан «ідентифікаційних процесів» на фоні «війн пам'яті» і «конструювання традицій» ставить ці процеси в ряд пріоритетних проблем науки і політики. В роботі запропонований аналіз процесу вибору різних ідентифікаційних стратегій, які реалізуються болгарами України.

Предметом аналізу є особливості формування колективної пам'яті, що зумовлюють вибір ідентифікаційної стратегії: комеморативні практики, механізми меморіалізації минулого, співвідношення локальної групової історії з національними стратегіями Болгарії та України.

Показано, що вибір ідентифікаційної поведінки впливає на соціальну адаптацію у конкретних історичних умовах. Соціальний ресурс, яким володіє група в певний момент, впливає на вибір векторів колективної пам'яті, зумовлює формування охоронних практик, які спрямовані на збереження групи.

Ключові слова: адаптація, болгары України, ідентичність, ідентифікаційні стратегії, колективна пам'ять, етнічна група.

Koch S., Transformation of Identification Strategies of Bulgarians of Ukraine: Socio-Political Conditions and Adaptation Practices

The modern state of “identification processes” against the background of the “wars of memory” and the “invention of the traditions” brings these processes into the line with priority issues of science and politics. The article presents the analysis of choosing variable identification strategies that are realized by Bulgarians in Ukraine.

The subject of the comprises of the features of formation of the collective memory that is in the basis of choice of identification practices: commemorative practices, mechanisms of memorialization of the past, correlation between the local group history and the national strategies of Bulgaria and Ukraine.

It is demonstrated that the choice of the identification behaviour is influenced by the efficiency of the social adaptation under the particular historical conditions. The social resource of the group influence on the choice of the vector of the collective memory in any particular moment and by this way predetermine the formation of the defensive practices that are orientated on the preservation of the group.

Key words: adaptation, Bulgarians of Ukraine, identity, identification strategies, collective memory, ethnic group.

УДК 101.316. 008

Куцик А. Ю., Гданський університет (Республіка Польща)

ЛЮДИНА В ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ ІНТЕРНЕТ-СЕРЕДОВИЩА

У статті досліджується сучасний етап становлення інформаційного суспільства, заснованого на розвитку новітніх комунікаційних та інформаційних технологій. Аналізується роль мережі Інтернет в оновленні сучасної соціокультурної ситуації, яка охоплює найрізноманітніші сфери життя і діяльності людини. Показано значення Інтернету як інтерактивного засобу культурного та міжкультурного спілкування. У дослідженні розглянуто вплив інтернету на людину, її місце у глобальній культурі інтернет-середовища, а також особливості впливу інтернету на культуру сучасної молоді.

Ключові слова: глобалізація, людина, інтернет-середовище, комунікація.

Постановка проблеми пов'язана з осмисленням сутності феномена інтернету як новітнього засобу комунікації та міжкультурної взаємодії. Відомо, що сьогодні Інтернет як засіб комунікації здійснює грандіозний вплив на світову спільноту. Так, Інтернет дозволяє передавати інформацію в будь-яку точку світу, сприяє зміцненню зв'язків між людьми та країнами, змінює стиль відносин у сучасному суспільстві. Розвиток інтернету дозволяє ставити питання про можливість інтенсивного поширення досягнень культури, єднання та інтеграції різних аудиторій, долучення їх до здобутків світової культури.

Аналіз останніх досліджень. Звертають на себе увагу роботи Д. Белла, П. Дракера, М. Кастельс, Е. Тоффлера та ін.;

Ряд прикладних досліджень пов'язаний з вивченням так званого феномена інтернет-залежності. Аналізу цієї проблеми присвятили свої роботи А. Войкунський, С. Томпсон, К. Янг і інші.

Розгляд проблеми співвідношення інтернету (соціальні мережі) та молоді, як особливої соціально-демографічної групи, яка визначається не тільки віковими межами, а й специфічним соціальним статусом, особливостями свідомості і поведінки, здійснено в роботах А. Ковалевої, П. Кравчук, В. Лукова, П. Мітева та інших вчених.

Важливе значення для дослідження мають роботи В. Василенко, Г. Вижлецова в яких розглядаються філософсько-культурологічні і соціально-психологічні аспекти ціннісних орієнтацій в процесі соціалізації людини засобами інтернет.

Мета статті – визначити місце і роль людини у глобалізаційній культурі інтернет-середовища.

Методи дослідження:

До загальнонаукових методів належать метод аналізу та синтезу, метод моделювання та системно-структурний метод. До використаних конкретно-історичних методів належать історико-хронологічний та історико-порівняльний, які забезпечують аналіз подій у хронологічній послідовності та порівняння історичних явищ.

Окрім зазначених у дослідженні використовувались і такі методи: *діалектичний*, який допомагає розглянути дійсність у русі, розвитку і суперечностях; *метод реконструкції*, як той, що відтворює, конструює провідні концепти сучасної матеріальної й духовної культури; *історичний*, який допомагає дослідити особистість у історичному контексті, її життєвий шлях; *порівняльний (компаративний)*, який допомагає протиставляти такі поняття як комунікація і спілкування, реальне й віртуальне, і т. д., *герменевтичний (інтерпретативний)*, як той, що допомагає усвідомити сутність структур, їх функціональне значення для організації смислового поля культури моделювання; *метод дедуції*, який допомагає віднайти подібні та відмінні процеси у поняттях та зробити на їх основі логічні висновки; *структуралістський метод*, який спрямований на прояснення структури за допомогою бінарних опозицій та повторювальних мотивів; метод культурологічної проб лематизації емпіричного матеріалу.

Також став у нагоді метод теоретичного аналізу, осмислення наукової психологічної, філософської, культурологічної літератури з відповідних питань; узагальнення отриманих результатів, побудова моделі дослідження; використання психолого-педагогічного констатуючого експерименту із застосуванням прийомів інтерв'ю, тестування, анкетування,

спостереження як у реальному спілкуванні, так і у віртуальній комунікації (ЧАТ, ІСQ); розробка програми занять у формі активного соціально-психологічного тренінгу з опосередкуванням інтернет, новітні інформаційні технології.

Виклад основного матеріалу.

Інтернет-мережа, яка виникла на зламі епох, стала не тільки новим технічним винаходом, але й новим культурним феноменом, який поширив свій вплив на людину, її зміст життя та соціальну реальність.

Можна сказати, що історія нашого світу в останні 40 років – це історія поступового формування додаткового виміру соціокультурного життя, виміру, де технологічне поєднане з соціальним. Інформаційний вимір, заснований на технологіях, володіє власною структурою, розміреністю і закономірностями.

Серед багатьох технологій, що беруть участь у формуванні цього виміру, головну роль відіграють мережеві комп'ютерні технології, об'єднані під загальною назвою – інтернет. Як писав М. Кастельс, “Інтернет – це інформаційна технологія і соціальна форма, яка вміщує в собі інформаційну епоху так само, як електричний двигун був важелем соціальних і технічних змін індустріальної епохи” [12 с. 105].

Сьогодні у світовій мережі регулярно з'являється більше третини жителів земної кулі. За даними порталу світової інтернет-статистики Internet World Stat [16], на 31 грудня 2015 р число інтернет-користувачів сягнуло 2,267,233,742, тобто це більше 1/3 від загальної популяції людства (6,930,055,154) (Internet World Stat 2012) [15].

Протягом свого існування комп'ютерні технології стали необхідною частиною повсякденності людей різного віку, від літніх до найменших. При цьому “медійні” особливості технологій здатні впливати не тільки на процес соціальної комунікації, а й на соціально-психологічні і навіть фізіологічні характеристики користувачів. Багато дослідників зазначають, що процес соціалізації в комунікаційному полі, створеному комп'ютерними мережами, включає в себе не тільки освоєння мови, цінностей, норм і особливостей соціальної взаємодії, але і специфічні форми концентрації уваги і роботи з інформацією (див., напр., дослідження соціального впливу комунікативних технологій Г. Рейнгольда [14, с. 59-60], дослідження Ш. Теркл [17]).

Інтернет-середовище настільки глибоко увійшло в життя сучасного суспільства, що безпосередньо накладає свій «відбиток» на процес соціалізації особистості.

Найпомітнішою на даний момент тенденцією, що характеризує соціалізацію сучасної людини, є зниження її інтелектуально-освітнього, культурного і морального рівнів. Дана проблема інкультурації перш за все молодих людей тісно пов'язана із зміною пріоритетів у діяльності ЗМІ та зниженням стандартів масової культури, у зв'язку з чим вчене співтовариство різних країн постійно обговорює питання стимулювання молоді з метою залучення її до високоякісних друкованих та електронних видань [1, с. 67].

Вітчизняні та зарубіжні дослідники інтернету виділяють наступні негативні феномени, пов'язані з освоєнням людиною нових інформаційних технологій:

1) персоніфікацію, «одушевлення» комп'ютера, коли комп'ютер сприймається як живий організм;

2) потреба в «спілкуванні» з комп'ютером і особливості такого спілкування;

3) різні форми комп'ютерної тривожності;

4) вторгнення у внутрішній світ людини, що веде до виникнення у деяких користувачів екзистенціальної кризи, що супроводжується когнітивними і емоційними порушеннями. При цьому може відбуватися переоцінка цінностей, перегляд поглядів на світобудову й своє місце в світі [3, с. 155].

Наслідком негативного впливу інтернет-простору на особистість є девіантна поведінка. Девіантна (що відхиляється) поведінка – це поведінка індивіда чи групи, що не відповідає загальноприйнятим нормам, у результаті чого ці норми ними порушуються.

Поява і широке розповсюдження інтернету призвело до збільшення обсягу інформації, до насиченості інформаційного середовища, з якою індивід не завжди здатний впоратися. У якості «самозахисту», як відповідна реакція, індивіду стало притаманне так зване «Кліпове мислення». При такому мисленні соціальна реальність перетворюється на сукупність фрагментованих,

розрізнених фактів і подій. Для індивіда стає звичкою швидка зміна інформації, незв'язаність її між собою. Більше того, індивід прагне до отримання все більшого обсягу знань за допомогою «короткометражних» повідомлень, втрачаючи здатність роботи зі складно структурованими текстами або ж текстами великого обсягу.

Про подібного роду вплив інтернету на мислення індивіда пише у своїй статті «Google робить нас дурнішим?» Н. Карр: «Останнім часом у мене з'явилося відчуття, що хтось чи щось колупається у моєму мозку, перерозподіляючи нейронні схеми і перепрограмує пам'ять. Мій мозок не вмирає, наскільки я можу судити, але змінюється. Я вже не думаю так, як думав раніше. Особливо це помітно при читанні. Раніше я з легкістю занурювався в книгу або довгу статтю. Мозок захоплювався розповіддю або поворотами дискусії, і я годинами бродив по довгих дорогах прози. Тепер таке рідко трапляється. Після двох-трьох сторінок увага починає розсіюватися, з'являється якась метушливість, я втрачаю зв'язок, починаю шукати, чим би ще зайнятися» [11].

Соціальний фактор захопленості інтернетом полягає у фізичних і психологічних відхиленнях особистості. Дослідники до найбільш поширених проявів негативної девіантної поведінки у сфері комп'ютерних технологій відносять: інтернет-залежність, ігроманію і хакерство.

Відомий американський фахівець з питань інтернет-залежності Кімберлі Янг вважає, що в США від цієї хвороби страждає приблизно 6% населення [9, с. 135]. Однак багато психотерапевтів говорять, що інтернет-залежність не є самостійним захворюванням. Як правило, цей діагноз свідчить про інші, серйозніші проблеми людини – депресія, комунікаційні негаразди та ін. Всі вони так чи інакше є ознаками неспроможності протидіяти стресу і формами тієї чи іншої дезадаптації в реальному житті.

Як стверджує Янг, інтернет-залежні використовують інтернет для отримання соціальної підтримки (за рахунок належності до певної соціальної групи: приймання участі в чаті або телеконференції), сексуального задоволення, можливості «творіння персони», викликаючи цим певну реакцію оточуючих, отримуючи цим визнання оточуючих. Соціальна підтримка в даному випадку здійснюється через включення людини в певну соціальну групу (чат, MUD, телеконференцію) в інтернеті. Як будь-яка спільнота, культура кіберпростору володіє своїм власним набором цінностей, стандартів, мови, символів, до якого пристосовуються окремі користувачі. Включаючись у таку групу, людина отримує можливість підтримки позитивного образу «Я» за рахунок позитивної соціальної ідентичності [10, с. 202].

В Україні на сьогодні не існує статистичних даних щодо проблеми інтернет-залежності, оскільки цей вид залежності не виділено в окрему нозологічну форму. Однак відповідно до даних Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, серед українських користувачів інтернету залежними вважаються від 2 % до 6 %, абсолютна більшість серед яких – студенти [9, с. 75].

На противагу негативного впливу виступає ряд позитивних моментів мережі. Звичайно, позитивний вплив інтернету найчастіше залежить від конкретної діяльності в мережі. [6, с. 267-271]. Надаючи особистості широкі можливості у самореалізації, інтернет-простір допомагає реалізувати творчий потенціал, дає можливість отримати оцінку діяльності з боку значущих і компетентних експертів і просто користувачів мережі. Позитивні оцінки можуть стати стимулом до вдосконалення своїх досягнень, до самоосвіти.

Серйозне захоплення інтернетом може допомогти більш ранньому включенню молоді в соціальну діяльність. За допомогою інтернету вона може брати участь в економічному, культурному, політичному, науковому житті суспільства. У комп'ютеризованій діяльності формується властивість людини-діяча.

Віртуальна реальність у всій складності та багатомірності проявів стала сьогодні елементом, феноменом, навіть простором життя людини. Вона є новим парадигматичним напрямом постнекласичної картини світу на основі поліонтологічності будь-якої реальності. Віртуалізація означає переміщення основних видів діяльності людини із соціального простору у віртуальний.

Найперше це стосується інформаційно-комунікативної діяльності, яка перенесена в режим онлайн. ЗМІ та інтерактивні технології творять комунікаційну систему, в якій реальність

перенесено в штучний світ, що є специфічним досвідом людини. «Наша діяльність стає діяльністю конструктивного встановлення нових комунікативних зв'язків між різного типу реальностями: речовими, інформаційними, чуттєво-емоційними, знаково-символічними, інтелектуальними і духовними» [7, с. 125].

Віртуальна реальність постає як форма предметно-соціальної симуляції, що відтворює умови, які близькі до об'єктивної реальності й дозволяє переживати такі відчуття, які не доступні в повсякденному житті. Комп'ютерна віртуальна реальність пропонує альтернативну форму буття, яка є привабливішою від об'єктивного світу і тим самим створює нові варіанти ескейпізму та психологічної залежності.

Дуже часто неусвідомленими залишаються небезпечні сторони віртуалізації спілкування (наприклад, створення ілюзії товариства без певних вимог, які є у справжній дружбі; втрата навичок прямого спілкування, зчитування емоцій та почуттів людини, розмивання ідентичностей, що домінуючою залишає лише одну – ідентичність у мережі).

Віртуальна реальність виключає безпосередній контакт між суб'єктами, а діалогічні інтеракції заміщуються технологічною взаємодією. Це спричиняє викривлення цінностей справжнього діалогу, втрату відчуття самодостатності суб'єкта комунікації, висунення на перший план культивування раціональності (все вимірюється, продається, купується, оцифровується і т.д.). Така раціональність деформує стиль мислення в бік прагматичності та утилітарності, спричинюючи споживацьке ставлення до світу, до іншого, відчуженість. Віртуальні комунікації створюють видимість переваги горизонтальних комунікативних зв'язків, а через швидкі темпи трансформації культурних форм відбувається деієрархізація і нівелювання культурних цінностей. [10, с. 35].

Інформаційно-технологічний контекст сьогодні великою мірою визначає особистісні характеристики людини, а зміна останнього часто призводить до складнощів у взаємодіях. Культурна ситуація медіатизації й віртуалізації зумовлює феномен ескейпізму як одну з комунікативних та ідентифікаційних проблем. Інтенсифікація соціальних змін відображається на порушенні механізмів включення людини в соціальні спільноти.

В інформаційному суспільстві людина стає вкрай прагматичною, традиційні цінності втрачають або змінюють своє значення, що негативно відображається на самій людині. Сьогодні виник новий тип людини, відбувається пошук нетрадиційних форм самовираження особистості, трансформується система цінностей з руйнуванням традиційних форм культури. Одна з визначальних рис глобального мислення – це прагнення стати частиною великого світу, вийти за межі власного суб'єктивного світобачення. Це своєрідна інтелектуально-психологічна втягненість в глобальні процеси життя.

Висновки.

У підсумку зазначимо, що місце людини в інтернет-середовищі, з одного боку, є інноваційним феноменом, з іншого боку, вже давно стало фактичною реальністю нашого світу, невід'ємною частиною соціалізації сучасної особистості, а також двигуном науково-технічного, економічного і соціального прогресу людського суспільства. Варто відзначити, що процес формування з офлайн-людини–інтернет-соціальної особистості, безумовно, значно змінюється у порівнянні з традиційною соціалізацією, через специфіку існування віртуального середовища. Це, перш за все, – майже повна самостійність у виборі шляхів розвитку та дотримання цього шляху.

Необхідно зробити акцент на тому, що саме по собі інтернет-середовище стає новим рівнем соціально-мережевої взаємодії сучасних людей практично різного віку, принаймні, від підлітків до літніх людей в процесі їх кіберсоціалізації.

Інтернет є специфічним фактором соціалізації та чинником особливого виду інтернет-соціалізації, і має унікальний соціально-педагогічний потенціал, який характеризується такими особливостями соціалізуючого інтернет-середовища, як: доступність, мобільність і оперативність, відносна безпека і анонімність, свобода самовираження, які здатні активно впливати як на позитивні, так і на негативні риси в процесі соціалізації. Сучасні технології дозволяють здійснювати обмін знаннями та досвідом, вони здатні активізувати діалог між культурами.

Темпи розвитку інтернету у XXI столітті високі і продовжують динамічно зростати як за рахунок зростання обсягів інформації у світі, поширення мобільних технологій, так і за рахунок збільшення кількості користувачів комп'ютером, які в основному його використовують задля інтернету. Особливість сучасної ситуації у галузі інформаційно-комунікаційної інфраструктури інтернет-простору полягає у тому, що зміни в даній індустрії настільки стрімкі і мають таку загально масштабну дію, що сьогоднішні інноваційні досягнення у цій сфері стають завтра, як кажуть, вже "вчорашнім днем" відповідно до чого, необхідно одночасно вивчати процеси і прогнозувати тенденції їх розвитку як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях.

У новому тисячолітті сучасні інформаційно-комунікаційні, комп'ютерні та цифрові технології надають колосальні можливості для скорочення розриву між рівнями соціально-економічного розвитку різних країн, здійснюючи обмін знаннями та досвідом та активізуючи міжкультурний діалог.

Бібліографічний список:

1. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации. Диалектика прогрессивной линии развития как гуманная общечеловеческая философия для XXI в. / Р.Ф. Абдеев. – М.: Гуманит. изд. центр «Владос», 1994. – 334 с.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г. Ананьев. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
3. Арнольдov А.И. Человек и мир культуры / А.И. Арнольдov. М.: Знание, 1992. – 118 с.
4. Бабаева Ю.Д., Войскунский А.Е. Психологические последствия информатизации / Ю.Д. Бабаева, А.Е. Войскунский // Психологический журнал. – 1998. – № 1. – 550 с.
5. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин; Примеч. С.С. Аверинцева, С.Г. Бочарова. 2-е изд. - М.: Искусство, 1986. – 444 с.
6. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл, Новая технократическая волна на Западе. – Москва: Прогресс, 1986. – 342 с.
7. Белинская Е.П. Личность и новая информационная среда / Е.П. Белинская, Тихомандрицкая О.А. Социальная психология личности. – М.: Аспект-Пресс, 2001. – 455 с.
8. Браславский П.И. Технологии виртуальной реальности как феномен культуры конца XX нач. XXI веков: автореф. дис.канд. культ. / П.И. Браславский. – Екатеринбург, 2003. – 22 с.
9. Брейков В.Б., Дубовский С.В. Информационные технологии в национальном и мировом развитии / В.Б. Брейков, С.В. Дубовский // Общественные науки и современность. – 2000.- №1. – 146-150 с.
10. Ващекин Н.П. Информатизация общества как феномен культуры / Н.П. Ващекин, Информатика и культура: Сб. науч. тр. -Новосибирск, 1990. – 550 с.
11. Войскунский А. Е. Феномен зависимости от Интернета / А.Е. Войскунский, Гуманитарные исследования в Интернете. – М., 2000. – 450 с.
12. Кастельс М. Галактика Интернет / М. Кастельс. – Екатеринбург У-Фактория (при участии издательства Гуманитарного университета), 2004. – 360 с.
13. Мясников И. Подростки в киберпространстве. / И. Мясников. – Подростки в киберпространстве. – Народное образование, 2009. – 290 с.
14. Рейнгольд Г. Умная толпа: Новая социальная революция / Г. Рейнгольд – М.: Фаир-пресс, 2006. – 416 с.
15. Аналіз впливу інтернет-середовища на процес соціалізації особистості. [Електроний ресурс]. Режим доступу: http://knowledge.allbest.ru/sociology/2c0b65625b3ac79b5d43a89521316c37_0.html
16. Волович О.О. «Глобалізація: переваги і загрози для нашої країни». [Електроний ресурс]. Режим доступу: <http://od.niss.gov.ua/articles/485/>
17. Теркл Ш. Інтерв'ю для проекту Digital Nation. Life on the digital frontier / Ш. Теркл. [Електроний ресурс]. Режим доступу: <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/digitalnation/interviews/turkle.html>

Kutsyk A. Person in the globalization culture of the Internet environment

The article investigates the modern stage of formation of the information society, based on the development of the latest communication and information technologies. It analyses the role of the Internet in updating the modern socio-cultural situation, which covers the most diverse spheres of human life and activity. It shows the importance of the Internet as an interactive tool for cultural and intercultural communication. The reserach examines the impact of the Internet on a person, its place in the global culture of the Internet environment, as well as peculiarities of the Internet's impact on the culture of modern youth.

Key words: globalization, person Internet environment, communication.

УДК 324+328.185]:303.446

Кушнар'ов І. В., Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

МЕНТАЛЬНІ ОСНОВИ ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Констатовано корумпованість політичної системи України та важливість протидії їй в контексті забезпечення національної безпеки держави. Представлено культурологічний аспект аналізу корупційних практик у політиці через призму ментальності. Досліджено ментальні основи політичної корупції. Наголошено на безуспішності антикорупційної політики без фундаментальних зрушень у суспільній та індивідуальній політичній свідомості. Розглянуто роль антикорупційних цінностей у формуванні демократичної політико-правової ментальності. Заперечено, що сьогоденна схильність української нації до корупції свідчить про толерантність до корупції як характеристику її ментальності. Підкреслено розрив ціннісного й функціонального рівнів сприйняття корупції громадянами України. Відзначено феномен корупційного прагматизму.

Ключові слова: ментальність, політико-правова ментальність, політична корупція, антикорупційна політика, антикорупційна ментальність.

Попри декларовану пріоритетність антикорупційної політики для нашої держави, тотальна корумпованість політичної системи залишається серйозною проблемою забезпечення національної безпеки. В Україні сьогодні ніби відбуваються змагання між «антикультурою корупції» та «культурою антикорупції». Можна говорити про дихотомію «корупційна ментальність» – «антикорупційна ментальність».

Політичну корупцію можна досліджувати з різних підходів, зокрема, і як феномен контркультури певного суспільства, який може укорінюватися в традиціях, національних рисах, ментальності (культурологічний аспект аналізу корупційних практик у політиці). Через призму такого бачення постає питання: в чому ж причина стабільно високого рівня політичної та інших видів корупції в Україні? Пошук відповіді може вестися через аналіз проявів політичної корупції у контексті масової, групової та особистісної свідомості й поведінки на тлі ситуації, коли корупція вже стала буденністю.

Ми виходимо з робочої гіпотези, що успішна антикорупційна політика, попри значну кількість затверджених законотворцями стратегій, концепцій, доктрин тощо, неможлива без фундаментальних зрушень у суспільній та індивідуальній свідомості, істотних позитивних коректив у нормах, правилах і поведінці не лише цільових груп (політиків, державних службовців та ін.), а й пересічних громадян як важливих політичних акторів.

Це актуалізує дослідження соціокультурних, ментальних основ політичної корупції. Потребує концептуалізації феномен демократичної політико-правової ментальності як механізм протидії корупційним практикам у вітчизняному політичному процесі. Ця проблематика не була представлена у вітчизняній політичній науці, хоча про політичну, політико-правову ментальність уже є чимало наукових розвідок (О. Бондаренко, С. Брехаря, В. Дем'яненко, С. Денисюк, Н. Новікова, І. Поліщук, О. Рудакевич та ін.).

Для переходу до вивчення антикорупційних цінностей як елемента демократичної політико-правової ментальності найперше з'ясуємо засадничі теоретико-методологічні питання, зокрема, щодо розуміння ментальності та політико-правової ментальності. Це уможливить подальший аналіз особливостей політико-правової ментальності українців та прояву її характеристик у площині корупційних практик в політиці.

Ментальність є «характеристикою сприйняття і тлумачення світу в системі духовного життя того чи іншого народу, нації, соціальних суб'єктів [...]» [9, с. 369–370]. Вона є складним соціально-психологічним феноменом, який включає установки («ментальна матриця»), спосіб бачення світу («матриці сприйняття»), уявлення людей («культурні коди»), які інкорпоровані у певну спільноту. Вітчизняними дослідниками-політологами ментальність розуміється як компонент народної психології: «ментальність відбиває сутність колективної свідомості» [6, с. 93–94] (В. Дем'яненко); як «одна з визначальних характеристик сучасного мислення, що пояснює особливості аксіологічного сприйняття українців» [7, с. 353] (С. Денисюк). На думку Н. Новікової, «об'єднуючи раціональне і підсвідоме, чуттєве і логічне, ціннісні та інші

переконання, менталітет відображає спосіб, характер, метод суспільного і групового мислення, характеризує стійкий стан умонастроїв суспільного і групового суб'єкта політики» [12, с. 31]. На думку української дослідниці-філософа О. Бондаренко [2, с. 58], ментальність постає тлом соціально-політичних реалій суспільства та чинником політичної свідомості суспільного суб'єкта. Ментальність передбачає, що представники певної спільноти мають деяку спільність світогляду [19, с. 110], поведінки, «можна виявити закономірності, пов'язані з цією спільністю їх світоглядних позицій та поведінкових засад» [19, с. 110]. На переконання Л. Савінова, ментальність «увиразнюється в свідомості та поведінці, мові та інших знаково-символьних системах, а в широкому розумінні – в ідеях і смислах політики» [20, с. 37]. Поняття ментальності відбиває «психологічне тло суспільства» [3, с. 109] як один із чинників впливу зовнішнього середовища на інституційно-процесуальний вимір.

У структурі ментальності виділяються, зокрема, політична ментальність, правова ментальність. В аналізі політичної корупції політичну та правову ментальності, на нашу думку, доцільно синтезувати – як політико-правову ментальність. Для конструювання цього об'єднаного поняття коротко звернемося до змістових рамок двох понять, які його наповнюють:

– правова ментальність постає як сукупність (система) стійких «світоглядних архетипів, принципів, матриць, стандартів, стереотипів права певного соціального суб'єкта, які зумовлені історичними, соціально-економічними, політичними, традиційними, природними та іншими чинниками і реалізуються у способах та формах його правової життєдіяльності» [11, с. 194];

– політична ментальність є способом відбиття та засвоєння політичної реальності. Її підвалинами є сукупність орієнтацій певної спільноти, що становлять базовий рівень формування реакцій її членів на політичну сферу. «Політична ментальність [...] утворює політичний менталітет – систему уявлень, цінностей, оцінок, настанов, стереотипів, упереджень, мотивів, символів, міфів, традицій, ритуалів тощо. Ця [...] єдність структурує політичну активність, визначаючи її форми та інтенсивність прояву» [8, с. 163]. Політичний менталітет постає як сукупність сталих, загальнопоширених у певній соціальній спільності уявлень, що показують особливе бачення політико-правової реальності людей, які належать до неї [12, с. 31]. Під цим кутом зору можна говорити про принципові відмінності у ставленні до політичної (бюрократичної та ін.) корупції, приміром у ФРН та Киргизстані, Швеції та Росії – вони різко контрастують.

З розуміння правової та політичної ментальності випливає сутність політико-правової ментальності. Вітчизняний дослідник-політолог І. Поліщук визначив її як «спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, сукупність правових і психологічних настанов української нації до держави та політики загалом» [17, с. 33]. На нашу думку, важливою складовою політико-правової ментальності є ставлення до політичної та інших форм корупції – заперечення, неприйнятності таких протиправних, асоціальних практик, або ж, навпаки, толерування їм, завуальоване визнання прийнятності корупційних антитехнологій у політичному процесі, готовність бути учасником таких протиправних дій.

Отже, у нашому аналізі ми виходимо з розуміння того, що: а) ментальність є способом мислення, загальної духовної налаштованості, установки суб'єктів політики; б) панівні риси ментальності певної спільноти впливають на політичний процес; в) у свою чергу, політичне життя, правові новації видозмінюють, модифікують політико-правову ментальність; г) демократична політико-правова ментальність увиразнюється в стійкій укоріненості антикорупційних цінностей, а антидемократична – толерує політичну корупцію; г) за допомогою вивчення ментального виміру суспільного життя уможливується вивчення форм, змісту, спрямованості життєдіяльності суб'єкта політики за конкретних умов, зокрема ситуацій, які є сприятливим ґрунтом для корупційних практик у політичному процесі.

У політологічному дискурсі представлені протилежні точки зору щодо того, чи саме ментальність є причиною поширеності корупції, зокрема й в Україні. Але наскільки виправдано припускати, що українці «зжилися з корупцією, зробили її частиною своєю ментальності» [1, с. 3]? За результатами опитувань громадської думки (тобто в оцінці самих же громадян), корені корупції вбачаються у ментальності. Видається, що в опитуваннях переважають емоційно-оцінні судження щодо української соціально-політичної реальності. Наведемо кілька обґрунтувань:

– у межах комплексного вивчення корупції в Україні Київським міжнародним інститутом

соціології проаналізовані ціннісні орієнтації громадян щодо корупції: дві третини опитаних погодилися з тезою, що «хабарництво є невід'ємною частиною українського менталітету» [22, с. 28];

– на переконання Н. Корчак, «корупція не є частиною української ментальності чи національною традицією. Корупція – це штучно створені умови життя для кількох поколінь українців, з ураженням усіх сфер людської діяльності та визнанням корупційної поведінки як правильної» [14, с. 3];

– толерантне ставлення українців до корупції, на думку І. Валюшка, пояснюється адаптаційною реакцією в умовах неефективності механізмів протидії. Падіння стандартів поведінки серед політиків і державних службовців не можна вмотивовано обґрунтувати притаманними рисами національного менталітету [4, с. 8]. До таких аргументів вдаються у тотально корумпованих державах, щоб якось виправдати наявність масштабної корупції об'єктивними та непереборними чинниками на кшталт культури чи ментальності.

Безумовно, корупція – не є явищем новітнім. Вона має доволі давні традиції, у тому числі й на українських землях. Зокрема, документальне підтвердження існування корупції ми знаходимо в руських літописах XIII ст. А в тексті «Конституції Пилипа Орлика» читаємо: «...серед таких (людей) виявляється багато нечесних хапуг, а особливо серед слуг, які не мають жодної законної підстави на ту велику кількість*, яку, коли міські або сільські урядники відмовляються їм надати, вони вимагають лайливими словами і нагаями та ще й виставляють вимогу, щоб згадані урядники для полегшення повинності умилостивляли їх піднесеними грішми [...]» [21, с. 34]. Якщо звернутися до періоду перебування українських земель у складі Російської імперії, то варто згадати, що імперські уряди, не маючи можливості адекватно платити службовцям, дозволяли їм діставати кошти для існування за рахунок «годувань». Після того, як акуратно сплатив до скарбниці податки та інші побори зі своєї вотчини, царський чиновник міг залишати собі все, що вдавалося вичавити додатково.

Про «ментальність орди», яка досі гальмує у своєму розвитку Україну, писав відомий український письменник, публіцист Є. Гуцало. У книзі «Ментальність Орди» [5] автором акцентовано на закостенілих традиціях цивілізації грабіжництва з неймовірно роздутим бюрократичним апаратом, що працює не на суспільство, а на самозбереження й самовідтворення, корупція і хабарництво в чиновницьких кабінетах, продажність суддів – букет хронічних хвороб імперії.

Якщо звернутися до рис традиційного політико-правового менталітету українства, то тут дослідники виділяють «екзистенціальний індивідуалізм, егоцентризм, інтроверсивність, ескапізм, консерватизм, кордоцентричність, соціальний егалітаризм, громадоцентризм, провінційність, аполітичність, анархійність» [16, с. 86]. Серед новітніх ментальних характеристик дослідники вказують на правовий нігілізм [10, с. 49], низьку компетентність в управлінні справами суспільства та держави, нерозвиненість громадянських позицій, підданські відносини до будь-якого центру реальної влади та ін. [15, с. 335]. Значним викликом для подолання пострадянської ментальності є патерналізм як усе ще збережена в українців віра у всемогутність держави, упевненість, що саме держава повинна вирішувати усі їхні проблеми. «Така громадянська пасивність, як наслідок, дозволяє владним структурам грати на патерналістських схильностях виборця (політикам легше вдається «підкупити» громадян своїми обіцянками)» [23, с. 139].

Проявами політичної корупції є непотизм, кумівство, які вже міцно укорінилися в Україні. На думку С. Брехарі, «практика непотизму та просування земляків у вітчизняній політиці кореспондується з політико-ментальними рисами індивідуалізму та кордоцентричності» [3, с. 114]. Цю думку поділяє І. Поліщук [15, с. 334]: «українство репродукує взірці родинних взаємин у галузі соціально-політичній через створення локальних громад, які функціонують на тотожних родинних засадах» [16, с. 88].

Попри певні спроби періоду незалежності протидіяти політичній, бюрократичній корупції різноманітними загальнодержавними, локальними протестними акціями, законотворчими ініціативами тощо, найвиразніше антикорупційний протест увиразнився в Революції Гідності. Тоді була чітко виражена народна протидія – «суспільство, яке нібито вже змиралося з корупціогенною ситуацією, знайшло сили та продемонструвало можливості протидії корупції на

всіх рівнях громадсько-державного життя» [4, с. 14]. Але, видається, що такий хвилеподібний підйом антикорупційного руху не є незворотнім: на тлі фактичної безкарності корупціонерів незабаром почала спостерігатися своєрідна рецесія громадянської свідомості. Так, за результатами проведеного Transparency International Ukraine у 2017 році опитування, майже 86 % українців розчаровані в боротьбі з корупціонерами та не вірять, що уряд може перемогти корупцію. Відсоток скептиків за останні роки зріс: у 2013 році 80 % опитаних українців уважали, що уряд не може перемогти корупцію [13].

В оцінках ментальних процесів, які відбулися в Україні періоду після Революції Гідності помітні дві протилежні оцінки: одні констатують «тектонічні ментальні трансформації» («Саме на Майдані народилася модерна українська нація!»; «Українці вже ніколи не будуть такими, як раніше!») [18, с. 16], інші не поділяють думки про структурні, глибинні зрушення у свідомості українців після Революції Гідності. На думку Я. Потапенка, «постмайданівське» мислення поступово витісняє мислення пострадянське з його ключовими рисами: байдужістю, патерналізмом, пасивністю, страхом виявляти ініціативу, сакралізацією влади» [18, с. 19].

Водночас помітна тенденція: основна маса громадян визнає панування корупції у державі, зустрічається з її проявами регулярно й уважає політиків, державних високопосадовців надто корумпованими для того, щоб можна було виправити цю ситуацію. Як наслідок, існує практика самоусунення громадян від розв'язання проблеми на усіх рівнях. Скептичне ставлення пересічних суб'єктів політики до своїх можливостей подолати корупційну традицію є ключовою проблемою та перешкодою для укорінення віри у майбутнє без корупції та для змін у моделях повсякденної поведінки громадян.

Домінує негативне сприйняття українством політичної влади на макрорівні (вочевидь, як результат довготривалої колоніальної залежності та подальшої антидержавницької політики очільників держави). Це зумовлює високий рівень недовіри населення України до тих антикорупційних реформ, які проводяться останніми роками – вони сприймаються як популістські декларації. Українське суспільство переконане (і не безпідставно), що рівень корупції в державі не знижується, корупціонери не притягаються до відповідальності належним чином, зберігається вибіркоче правосуддя тощо. Попри певні здобутки останніх років (особливо в частині інституційних перетворень) українське суспільство й надалі значною мірою залишається стороннім спостерігачем, а не учасником, антикорупційних перетворень. Кардинальні зміни, що відбулися за останні роки, створення нових державних антикорупційних органів і поява низки громадських інституцій істотно не змінили динаміку використання корупційних антитехнологій у вітчизняній політиці (радше видозмінили їх), але активізували суспільний антикорупційний дискурс.

З одного боку, рівень громадського осуду корупціонерів поступово зростає, терпимість населення до проявів корупції знижується. Поступово суспільство усвідомлює довгострокові загрози від корупційних діянь і небезпеки подальшого толерантного ставлення до корупції. З іншого боку, світогляд українців залишається амбівалентний у частині співжиття двох протилежностей: корупція сприймається як негативне явище, але її існування допускається як альтернативний спосіб вирішення проблеми (особливо приватного характеру, питаннях з очікуваною вигодою). Такий розрив ціннісного й функціонального рівнів сприйняття корупції зумовлює деформоване ставлення: власна корупційна поведінка виправдовується, чужа – засуджується. У громадян домінує установка, що вони персонально далекі від політичної корупції, як характеристики – у їх сприйнятті – «верхів». При цьому відсутнє розуміння, що політична корупція може опосередковано проявлятися не обов'язково у дії, але й у бездіяльності: байдужість, відстороненість від спроб зупинити корупційні дії (наприклад, пов'язані з підкупом виборців, агітацією у день виборів тощо).

Видається, що сьогодні надвеликою є роль у формуванні антикорупційної системи цінностей медіа. Вони, попри усю небезпечність антикорупційних розслідувань, спроможні викривати основні елементи пострадянськості: кумівства, непотизму, блату, нетолерантності. «У країнах, які проходили шлях боротьби з корупцією, нетолерантністю, іншими виявами непрозорості політичної поведінки, вирішальну роль відігравали ЗМІ. У цьому випадку представники ЗМІ виступають «розгрібачами бруду» (англ. muckrakers)**. Діяльність медіа призводить, з одного боку, до змін у владних колах та інституційних практиках, пов'язаних із

викриттям непорядності політиків, а з іншого, долучаються до формування демократичної антикорупційної політико-правової культури громадян.

Очищення країни від політичної корупції не відбудеться, допоки політичні актори не відійдуть від сприйняття корупції як невіддільної характеристики політичного процесу (політичний стереотип про неодмінне зрощення політики та бізнесу на основі корупційних практик). Будь-яке толерування корупційним практикам у політиці має сприйматися як асоціальне. Необхідна масштабна робота держави, інституцій громадянського суспільства з громадянами щодо розвитку та укріплення ментальних установок неприйняття корупції в політиці. Важливе формування атмосфери відторгнення політичної, бюрократичної та інших видів корупції. Це, на нашу думку, уможлиблюється найперше неухильним дотриманням державою принципу невідворотності покарання за скоєння корупційних злочинів, що можливо досягти найперше створивши незалежний антикорупційний суд.

Ми дотримуємося позиції: довший час існувало й великою мірою зберігається сьогодні толерантне ставлення українців до різних видів корупції, але це не є частиною української ментальності. Українцям завуальовано нав'язувалася прийнятність і майже безкарність корупційної поведінки (найперше мова про побутову, а не політичну корупцію). У результаті сформувався феномен «корупційного прагматизму»: «зорієнтованість значної частини населення на протиправне вирішення життєвих питань, унаслідок чого корупція зі соціальної аномалії перетворюється у правило поведінки; низька психологічна готовність, а тому і слабка активність населення та недержавних структур у сфері протидії корупції» [4, с. 9]. Але такі установки, на наше переконання, можуть бути швидко подолані запуском справді ефективних механізмів антикорупційної протидії, реальною відкритістю та прозорістю влади, неприпустимістю безкарності за злочини корупційного характеру тощо.

Хоч корупція і стала темою владного та опозиційного дискурсу, центральною темою виборчих кампаній тощо, але на низовому рівні потужного спротиву (не періодичних акцій, а справжньої «війни» громади проти корупціонерів) не відбувається. Все ще збережений високий рівень лояльності до корупції робить антикорупційні заходи неієвими – потрібне потужне позитивне сприйняття громадянами важливості протидії корупції, усвідомлення її неприйнятності за бажання розбудови демократичної державності. Необхідне додання правового нігілізму та формування у суспільстві розвиненої демократичної політико-правової культури на основі антикорупційних цінностей.

Примітки:

* Маються на увазі законні пільги.

** Цей термін застосовувався до групи американських журналістів на початку ХХ століття, які активно розслідували корупційні скандали, викривали прояви непотизму та зловживання державними повноваженнями представниками влади у США.

Бібліографічний список:

1. Базалук О. Коррупция в Украине : ментальность правителей и судьба народа. Геофилософия Украины / О. Базалук. – К. : МФКО, 2016.
2. Бондаренко О. В. Українська національна ментальність як політична цінність / О. В. Бондаренко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2009. – Вип. 36. – С. 57–67.
3. Брехаря С. Сучасні теоретичні підходи до вивчення політичної ментальності / С. Брехаря // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1. – С. 109–117.
4. Валюшко І. В. Інститути громадянського суспільства у системі антикорупційної політики України : автореф. дис. ... канд. політ. н.: 21.01.01 / Іван Васильович Валюшко. – К. : Нац. ін-т стратег. досл., 2017. – 20 с.
5. Гуцало Є. П. Ментальність орди : публіцистичний цикл / Є. П. Гуцало ; ред.-упоряд. Л. Вороніна. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 205 с.
6. Дем'яненко В. Ментальні характеристики політичної свідомості українців / В. Дем'яненко // Людина і політика. – 2002. – № 1. – С. 93–100.
7. Денисюк С. Ментальна природа сучасної політичної комунікації / С. Денисюк // Політологічний вісник. – 2011. – Вип. 56. – С. 352–359.

8. Калина Н. Лики ментальности и поле политики / Н. Калина, Е. Черный, А. Шоркин. – К. : Агропромиздат Украины, 1999. – 332 с.
9. Кримський С. Ментальність / С. Кримський, В. Заблоцький // Філософський енциклопедичний словник / НАН України. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; гол. ред. В. І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 743 с.
10. Мануйлов Є. Українська правова ментальність: до проблеми розуміння сутності / Є. Мануйлов, О. Дзьобань // Гуманітарний часопис. – 2007. – № 4. – С. 48–52.
11. Муляр І. М. Правова ментальність: змістові рамки поняття та український аспект / І. М. Муляр // Гілея. – 2015. – Вип. 103. – С. 190–194.
12. Новікова Н. Є. Менталітет як детермінанта формування політичної культури в Україні / Н. Є. Новікова // Наукові записки НаУКМА. – Сер. : «Політичні науки». – 2015. – Т. 173. – С. 30–34.
13. Опитування: Українці не вірять у перемогу над корупцією. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3886269-opytuvannia-ukraintsi-ne-viriati-u-peremohu-nad-koruptsiieiu>
14. Політична корупція: як розпізнати та подолати : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. К. С. Давиденка. – К. : Ейдос, 2016. – 52 с.
15. Поліщук І. О. Історична політична ментальність українства: проекція у сучасність / І. О. Поліщук // *Studia politologica Ucraino-Polona*. – 2013. – Вип. 3. – С. 333–338.
16. Поліщук І. О. Ментальність українців: політичний аспект / І. О. Поліщук // *Людина і політика*. – 2002. – № 1. – С. 86–92.
17. Поліщук І. О. Політико-правова ментальність українства: концептуально-методологічні засади дослідження / І. О. Поліщук // *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. – Сер. : «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». – 2016. – № 2 (29). – С. 28–36.
18. Потапенко Я. Рецепт Євромайдану у сучасному українському соціокультурному дискурсі / Я. Потапенко // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. – 2015. – Вип. 4 (78). – С. 4–21.
19. Проблеми теорії ментальності / М. В. Попович, І. В. Кисляковська, Н. Б. Вяткіна та ін. – К. : Наукова думка, 2006. – 403 с.
20. Савинов Л. В. Коррупция как ментальность нации и этноса / Л. В. Савинов // *Государственная власть и местное самоуправление*. – 2011. – № 3. – С. 37–39.
21. Слюсаренко А. Г. Історія української конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Т-во «Знання», 1993. – 192 с.
22. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015. – К. : Київ. міжн. ін-т соціології, 2015. – 68 с.
23. Як позбутися пострадянськості? – К. : Інститут світової політики, 2012. – 150 с.

Kushnarev I. V. The Mental Foundations of Political Corruption in Ukraine

The corruptions of the political system of Ukraine and the importance of counteracting it in the context of ensuring the national security of the state are stated. The cultural aspect of the analysis of corruption practices in politics through the prism of mentality is presented. The mental foundations of political corruption are investigated. The failure of anti-corruption policy without fundamental changes in the social and individual political consciousness is emphasized. The role of anti-corruption values in the formation of democratic political and legal mentality was considered. It is denied that the current tendency of the Ukrainian nation to corruption shows tolerance to corruption as a characteristic of their mentality. The rupture of the value and functional levels of perception of corruption by the citizens of Ukraine is emphasized. The phenomenon of corrupt pragmatism is noted.

Keywords: *mentality, political and legal mentality, political corruption, anti-corruption policy, anti-corruption mentality.*

УДК 007:304:659.3

*Матвієнків С. М., ДВНЗ «Прикарпатський університет
імені Василя Стефаника»*

РЕГІОНАЛЬНІ ЗМІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У даній статті розглядаються регіональні ЗМІ як важливий інститут громадянського суспільства. Зокрема аналізуються функції, завдання та стан сучасних місцевих медіа, їх вплив на населення та на формування локальної ідентичності.

Ключові слова: регіон, регіональні ЗМІ, громадянське суспільство, локальна ідентичність, Інтернет-комунікація.

Регіональні ЗМІ – надзвичайно важливий інститут громадянського суспільства. Вони є елементом культури громадянського суспільства і відповідають за формування колективного мислення на місцях. Із завдань, які сьогодні є для них першочерговими – збереження історичної свідомості населення краю та вироблення образу Малої Вітчизни, який зберігатиме етнічні особливості регіону та продовжуватиме загальнонаціональні ідеї [3, с.152].

Метою статті є аналіз особливостей становлення та функціонування регіональних ЗМІ в незалежній Україні, окреслення їх основних функцій, визначення умов якісної роботи регіональних ЗМІ, з'ясування проблем, з якими вони стикаються сьогодні, та висловлення пропозицій щодо шляхів їх вирішення.

Особлива роль місцевих ЗМІ в житті населення полягає в тому, що вони є потужним інструментом формування й підтримання локальної ідентичності. За результатами опитувань мешканців регіонів України, Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) робить висновки, що регіональні ЗМІ формують уявлення й відчуття спільності з мешканцями свого регіону або свого міста; дають змогу більшою мірою враховувати культурні особливості жителів різних регіонів; місцеві ЗМІ порівняно із загальнонаціональними дають більше можливостей для встановлення зворотного зв'язку, формування комунікаційного поля між мешканцями місцевості (дзвінки у студію, привітання друзям/знайомим тощо); наявність якісних і професійних місцевих ЗМІ допомагає людям відчувати гордість за своє місто. Місцеві ЗМІ сприймаються як джерело новин регіону, спосіб проведення дозвілля, можливість орієнтуватися у своєму місті.

Громадянське суспільство є середовищем реалізації творчих ініціатив громадян у вирішенні соціальних, економічних, культурних проблем. Роль інструменту у цьому процесі, за допомогою якого здійснюється взаємодія між соціально активними громадянами і суспільством, відіграють засоби масової інформації, зокрема регіональні ЗМІ. Значення засобів масової інформації для суспільства і функціонування держави важко переоцінити. Основне завдання ЗМІ полягає в інформуванні людей щодо різних питань життєдіяльності держави й суспільства, що зумовлено потребою забезпечення сталості влади. Важливою є роль ЗМІ як посередника в діалозі між різними соціально-політичними силами, між владою і суспільством. Дослідження ролі ЗМІ в житті суспільства, особливості їх функціонування не є новими для вітчизняної науки. В останні роки з'явилося чимало праць українських дослідників, присвячених аналізу різних аспектів функціонування регіональних ЗМІ. Роль засобів масової інформації в конструюванні політичної реальності, питання впливу ЗМІ на процес демократичного розвитку суспільства і становлення інститутів громадянського суспільства з'ясовували у своїх роботах Березенко В. В., Дзюба М. Т., Горлач М. І., Костирев А. Г., Прилуцький І. О. [2, с.125].

Польська дослідниця Йоланта Кемпа-Ментрак виділяє такі функції місцевих ЗМІ: пізнавальна (забезпечення знання навколишньої дійсності); функція переконання (роз'яснення відповідних суспільних зв'язків та стосунків); контролю (за соціальними, політичними, економічними структурами); мотивації (стимулювання людей до різних форм діяльності); інтеграції (інтеграція людей в суспільство, гуртування їх навколо важливих питань); соціалізації (навчати на позитивних цінностях і зразках поведінки); розваги [9, с.9-10].

Функціональним полем регіональних ЗМІ є: своєчасне, повне висвітлення місцевих подій; висвітлення важливих місцевих проблем; представлення думок ключових осіб регіону; створення

можливості для обміну інформацією між мешканцями регіону; орієнтація в культурних подіях; практична допомога в соціально-побутових потребах. Однією з важливих умов для якісної роботи регіональних ЗМІ, на думку дослідників, є розвиток місцевого самоврядування. Забезпечення споживачів якісною, об'єктивною та суспільно значущою інформацією залежить від правових, політичних та економічних умов функціонування регіональних ЗМІ. Регіональні ЗМІ ближче до повсякденних проблем та потреб мешканців регіону. На противагу національним, регіональні ЗМІ мають можливість висвітлювати місцеву інформацію детальніше, мають великий вплив на формування відчуття місцевої ідентичності, належності до міста/регіону, аудиторія легше отримує підтвердження інформації, про яку дізнається з локальних ЗМІ, можливість установа щільного та швидкого зворотного зв'язку з аудиторією. Формування і збереження історичної свідомості також одне із завдань регіональних ЗМІ. Саме вони б мали створювати медіа-продукцію (фільми, музику, програми) на місцях. Це завдання, з одного боку, – спрощує, з іншого – ускладнює активний розвиток Інтернет комунікації. Інформація, що ще кілька років тому була доступна лише в локальному чи сублокальному середовищі, сьогодні легко за кілька хвилин може вийти в загальноукраїнський комунікаційний простір. Інтернет поступово змінює усі попередні розуміння функцій місцевих ЗМІ. Поняття «місцевий» поступово втрачає значення «обмежений». Традиційні ролі відправника і одержувача інформації змінилися [8, с.23]. З іншого боку, розвиток Інтернету сприяє уніфікації інформаційного ринку. Тексти втрачають свою мовну, культурну, історичну особливість. Збереження їх – робота для регіональних ЗМІ, що своїми текстами мають протистояти глобалізації суспільства, його космополітичним настроям.

На противагу глобалізму, який сприяє уніфікації, одноманітності світових соціальних структур, економіки та культури, регіоналізм також передбачає збереження соціокультурної специфіки регіонів і їхнього місця в світовому поділі праці [7, с. 5, 6]. З іншого боку, регіони можуть як дбати про збереження своєї соціально- культурної специфіки, так і наполягати на підвищенні власного соціального статусу в державі [7, с. 4]. Відповідно нерівність регіонів з часом може призвести до внутрішньодержавних конфліктів. Такі прояви регіоналізму характерні для українського суспільства. Не допустити розпорошення національної ідентичності мали б, зокрема, і місцеві ЗМІ. Продукуючи свої повідомлення, вони повинні наповнювати їх інформацією, яка б об'єднувала аудиторію навколо спільних цінностей. Розвиток локальної культури залежить не тільки від місцевих ЗМІ, а й від влади, громадських об'єднань та окремих громадян.

Місцеві медіа мають охороняти демократію на найнижчому рівні. Чим далі від великих міських осередків, тим більше значення для місцевої громади мають повідомлення у ЗМІ регіону. Журналісти на місцях мають відстоювати свободу слова і переваги демократичного суспільства, де громада обирає владу, а та, відповідно, підзвітна їй. Саме за допомогою регіональних медій органи місцевої влади можуть стати не просто адміністративною інституцією, а органом, що працює на благо громади [8, с.196]. Основним союзником місцевих ЗМІ є неурядові, суспільні і культурологічні організації. Адже у них спільна справа – побудова громадянського суспільства в межах Малої Вітчизни. Регіональні медіа завжди мають бути на боці місцевої громади, презентувати її проблеми і потреби перед владою. На сторінках видань чи в ефірах теле- і радіокомпаній якнайкраще видно, наскільки активною є громада. ЗМІ мають виховувати в мешканцях потребу самоорганізації, ініціативи та громадської активності, дати їм можливість повірити у свої сили [8, с. 197].

Варто зазначити, що регіональні ЗМІ все ж користуються серед населення великим попитом, адже завдяки локальним мас-медіа аудиторія отримує опосередкований досвід, який дозволяє їй виходити за межі вузького місцевого життєвого світу, залучатися через когнітивні процеси до глобального, фактично залишаючись у координатах локального. Як засоби трансляції інформації про події за межами місцевого, мас-медіа сприяють виокремленню специфічних рис та самоусвідомлення регіонального соціуму, захищаючи локальну ідентичність аудиторії, прагнуть визначати стратегії сприйняття та ставлення до зовнішнього, «чужинного», «інакшого». Регіональні ЗМІ характеризуються, з одного боку, стійким локальним зв'язком з аудиторією, що дозволяє їм рідше інших видань вдаватися до використання спеціальних стратегій і тактик у боротьбі за увагу читача. З іншого боку, регіональні ЗМІ, тексти яких несуть в собі сліди практик

попередньої дискурсивної системи, змушені вбудовуватися в сучасний медіадискурс, реалізуючи його базові дискурсивні стратегії. Натомість регіональні видання часто можуть нехтувати справжніми потреби місцевих мешканців, працюючи лише в інтересах окремих олігархів-власників чи влади. Журналістикознавець Ю. Є. Фінклер пише про дві моделі видавничої поведінки щодо регіональної преси України:

1. Якщо засновником видання є орган державного правління: «тут і в тематичному, і в творчому перетині кожен випуск формується з обов'язковим урахуванням соціального і політичного замовлення владної структури».

2. Якщо замовником видання є недержавні особи, тоді значна частка інформації у ЗМІ «належить саме соціальному замовленню аудиторії» [6]. Обидві моделі вказують на економічні чинники функціонування регіональних ЗМІ: вони часто не можуть самостійно забезпечувати усі свої фінансові потреби. Орієнтація передовсім на комерційний успіх сприяє утвердженню тенденції, коли ЗМІ, нехтуючи своїми основними функціями, створюють інформаційні повідомлення, які б першочергово розважали чи шокували. В Україні місцева преса зазвичай не приносить великих прибутків. Тоді як світовий досвід показує, що за кількістю проданого регіональні видання можуть конкурувати із загальнонаціональними.

Збільшити аудиторію, а загалом і прибутковість регіональних ЗМІ можна, розширивши їхні комунікаційні платформи. Таку змогу дає, зокрема, розвиток Інтернет-технологій. У місцевих газет, радіо чи телеканалів з'являються інтернет-сайти. У такий спосіб ЗМІ розширюють свою аудиторію.

До проблем регіональної преси І.І. Паславський додає інертність її кадрів: «небажання до радикальних і сміливих впроваджень, до ризикованих експериментів і глибоких перетворень» [5, с.224]. На думку опитуваних, регіональним ЗМІ не вистачає привабливості, професійності, динамізму, оновлюваності, актуальності та оперативності, інтерактивності, включеності в місцевий культурний простір та власного стилю [4, с.167]. Отже, проблеми регіональних ЗМІ залишаються досить актуальними. У своїй заяві представники Національної спілки журналістів України наголошують на тому, що обласні, районні державні адміністрації і ради в багатьох випадках не виконують покладені на них обов'язки щодо розбудови інформаційного простору, не розраховуються вчасно з редакціями за опубліковані регуляторні акти та інші матеріали про діяльність органів державної влади й місцевого самоврядування, здійснюючи таким чином прихований економічний тиск на видання. Також виникає проблема з передплатою та доставкою друкованих періодичних видань.

Німецькі медіадослідники виокремлюють ще такі недоліки місцевих видань: відносно молодий середній рівень працівників, а, отже, і менший досвід; вузький спектр тем (менше подій, тому відносно прості теми беруть верх над складними); порівняно звужено кількість жанрових різновидів (жанри, які вимагають більших затрат часу та коштів (як-от журналістське розслідування), менше розвинені); невелика кількість критичних матеріалів: журналісти обмежуються вже відомою інформацією чи тою, яка «лежить на поверхні», щоб зменшити конфлікт з місцевою елітою; в ефірному просторі переважає певна організаційна еліта; скорочення редакційного персоналу, велика кількість позаштатних працівників; більшість інформації – це повідомлення, а не власні, ексклюзивні теми [1, с. 312-313].

Увага дослідників до регіональних ЗМІ за останні роки знизилась, хоча місцеві медіа постійно розвиваються. Для місцевої журналістики характерна близькість до споживача та перевага орієнтаційної та інтеграційної функцій. Для розвитку регіональних видань потрібні як достатні фінансові можливості, так і високий освітній та інтелектуальний потенціал працівників. Громадянське суспільство без вільної і незалежної місцевої преси не може існувати. Важливим завданням регіональних ЗМІ в Україні – не дати громаді відокремитися від спільного, твореного десятиліттями організму української держави, або ж пояснити відмінності між тим, що пропагують на загальнодержавному і місцевому рівнях. У цей час об'єднувальна функція місцевих видань є надто важливою для нашої країни.

Отже, регіональні ЗМІ серед населення користуються довірою і без них неможливо вирішення найрізноманітніших проблем, вони стали органічною частиною сучасного українського суспільства. ЗМІ є найвпливовішим суб'єктом політики, оскільки формують громадську думку і організують суспільну поведінку. Першочерговими завданнями

регіональних ЗМІ є: формування образу Малої Вітчизни та інтеграція місцевої громади у загальнонаціональну структуру; збереження культурної, історичної самобутності регіону; протистояння культурному імперіалізму та глобалізації; утвердження єдиних для усієї держави та нації цінностей; охорона демократії, зближення громади і влади (дати людям відчуття впливу на тих, кого вони обрали); відстоювання перед владою потреб аудиторії. Дана проблема завдяки своїй актуальності потребує подальшого вивчення, а саме в аспекті того, що розвиваючись, регіональні ЗМІ не можуть загубити чи знехтувати особливості локальної культури. Врахувавши нетипове, місцеві медіа мають знайти «точки дотику» регіону з іншими частинами країни, щоб створити спільний національний дискурс.

Бібліографічний список:

1. Вайшенберг З. Журналістика та медіа: довідник / З. Вайшенберг, Г. Й. Кляйнштойбер, Б. Пьорксен ; перекл. з нім. П. Демешко, К. Макєєв. – К.: Центр Вільної Преси, Академія Української Преси, 2011. – 529с.
2. Квіт С. М. Масові комунікації / Квіт. С. М. –К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 206 с.
3. Луцюк І. Регіональні ЗМІ в сучасному суспільстві: функції, завдання та проблеми / І. Луцюк // Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. 2014. Випуск 39. - С. 152–157
4. Михайлин І. Л. Основи журналістики: підручник / Михайлин І. Л.–К.: Центр учбової літератури, 2011. —496 с.
5. Паславський І. І. Місцева офіційна преса: обтяжливе минуле і невиразне майбутнє / І. І. Паславський // Вісник Львівського університету: серія журналістика. – Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – Вип. 30. – С. 242 – 252.
6. Фінклер Ю. Є. Регіональна преса України в контексті соціального замовлення аудиторії / Ю. Є. Фінклер // Електронна бібліотека Інституту журналістики КНУ ім. Т. Г. Шевченка. – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1516>.
7. Фурса О. О. Глобалізм та регіоналізм в сучасному соціальному просторі / О.О. Фурса // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2008. – Вип. 34. – С. 229–237.
8. Dziurzyński K. Prasa lokalna jako element kultury społeczeństwa obywatelskiego po 1989 roku w Polsce / K. Dziurzyński, A. Sawicki // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2010. – Вип. 3. – С. 191–199. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mnf_2010_3_19.pdf 10.
9. Kępa-Mętrak J. Rola mediów w społeczności lokalnej / J. Kępa-Mętrak // Media w procesie kształtowania wspólnot lokalnych: Urząd Marszałkowski. – Kielce, 2009.

Matvienkiv S.M. Regional media as a tool for the formation of the local identity

This article is devoted to analysis of regional media as an important institution of civil society. In particular, the functions, tasks and status of modern local media, their impact on the population and the formation of local identity are analysed.

Key words: region, regional media, civil society, local identity, Internet communication.

УДК 327:659.3:32.019.5

*Терещук В. І., Чорноморський національний університет імені Петра Могили***THE PROBLEM OF MEDIA IMPERIALISM IN CURRENT CONDITIONS**

The article examines the phenomenon of media imperialism, which characterized the state of global mass communications in the post-colonial period. In particular, the introduction of the concept of media imperialism into political and academic discourse is considered, and it is shown how this phenomenon was reinterpreted with the transformation of the global system of communications. It is proved that for today the key issues that characterized media imperialism either have lost their severity, or may be considered as generally positive, albeit inevitable, attributes of globalization. On the example of UNESCO's strategic documents, the current imperatives of world politics in the field of mass media are shown.

Key words: world politics, international information relations, means of mass communication, media imperialism, cultural imperialism, digital divide, UNESCO.

Awareness of the role of the mass media as a significant factor of sustainable global development, both at national and international levels, has long been the subject of attention from the world community. There is no doubt that mass communications are the vital component of the functioning of mankind. Full access to the international media space, including the ability to adequately represent cultural heritage and values, to promote national interests, to advocate stance on international issues has long been regarded as a powerful component of state power, as its “soft power”. It's no exaggeration to say that state success in the international arena, effectiveness of its foreign policy to a great degree depend on its ability to use mass media with the object to influence world politics agenda and policies of other states.

One of the most sensitive problems of international affairs related to the mass media is the imbalance in the information exchange between developed and developing countries. The origins of this phenomenon may be reviewed both through the lens of historical perspective, including colonial division of the world and formation after the Second World War of the so-called socialist camp, self-isolated in the political, economic and informational sense, and through the lens of peculiarities of the formation of modern global information, specifically, media space, with salient tendencies towards the concentration of the lion's share of media flows in the hands of the media belonging to the leading countries of the world.

Issues of the media colonialism as well as of other forms of colonialism in post-colonial world were the subject of many studies both theoretical and empirical. However, media colonialism manifestations in nowadays conditions of globalized communications with cross-border mass media deserve special attention. Therefore, the purpose of this article is to determine the peculiarities of media imperialism and its' implications in contemporary environment.

Studies of the international communication, of the role of the media factor in the development of the international system were undertaken by foreign researchers such as C. Archetti, T. Aysens, R. Ammon, O. Boyd-Barrett, E. Gilboa, J. Hills, P. A. Karl, C. Sparks, J. D. Straubhaar, D. Strömberg and others; such domestic researchers as S. Danilenko, I. Filenko, G. Gridasova, E. Makarenko, N. Pipchenko, G. Pocheptsov, O. Vaganova, O. Zernetska and others.

The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) naturally became the first international institution that began to actively engage in international communication issues. Thus, in 1972 at the 17th session of the UNESCO General Conference it was stated that “because of their impact, the media of communication — whose scope is considerably widened by the utilization of communication satellites — demand of those who use them an acute sense of their responsibilities. Indeed, they may either faithfully serve UNESCO's objectives or, on the contrary, become a vehicle of the domination of world public opinion or a source of moral and cultural pollution. Furthermore, if the dissemination of information is the monopoly of a few countries, and if the international circulation of information is a one-way process only, the cultural values of most of the remaining countries may be seriously harmed” [1].

One of the key milestones in world politics in this field was the Declaration on the Basic Principles Concerning the Contribution of the Media to the Strengthening of Peace and International

Understanding, the Development of Human Rights and the Fight Against Racism and Apartheid and Incitement to war, adopted by UNESCO on November 28, 1978. It highlighted the importance of promoting a free flow and more balanced dissemination of information [2]. The problem of the imbalance of world information flows has also been reflected in discussions about the so-called New World Information and Communication Order (NWICO), which took place under the auspices of the UN and UNESCO in 1970-80. At the 21st session of the UNESCO General Conference (Belgrade, 1980), the list of principles on which the NWICO should to be built was adopted. Among them, in particular, in the first place was stated “elimination of the imbalances and inequalities which characterize the present situation” [3].

This problem was also a subject of attention from academic researchers at that time. For example, in 1977, in a collective monograph “Mass Communication and Society”, British researcher O. Boyd-Barrett substantiated the phenomenon of media imperialism and proposing the following definition: “the process whereby, the ownership, structure, distribution or content of the media in any one country are, singly or together, subject to substantial external pressures from the media interests of any other country or countries, without proportionate reciprocation of influences by the country so affected” (cit. ex [4, p.96]).

Appeal to the concept of imperialism, which refers to the general striving of a state, people or nation to power over other states; the process of conquest of this power and the constant domination of one nation over another, one state over another or several states [5, p.119], is not accidental, considering the situation in the world at the time: the collapse of the colonial system did not mean the disappearance of imperialist practices, because a lot from newly arrived states, having received formal political independence, were unable to ensure their sustainable socio-economic development. The reasons for this were mainly economic and technological backwardness, as well as attempts by the metropolitan states to preserve certain forms of control over former colonies. In other words, political imperialism has been replaced by economic, in particular, technological, and cultural imperialism (though undoubtedly, elements of political imperialism have also been preserved and still exist even now).

Media imperialism is often viewed as an integral part of cultural imperialism, as its particular case (see, for example, [6, p. 1102; 7, p. 360]). The latter is traditionally interpreted as the use by a powerful country of cultural means to achieve or support the political and economic ends of imperialism that were historically attained through military force and occupation [6, p.1101]; as both an integral part and product of a more general process of imperialism, whereby certain economically dominant nations systematically develop and extend their economic, political and cultural control over other countries [8, p.73].

In many studies, the phenomenon of cultural imperialism, in particular, in nowadays globalized world, is primarily viewed from the point of view of political economy — as an instrument through which the companies of the developed countries obtain an opportunity to draw higher income from sales of their goods and services in developing countries. From this perspective, cultural imperialism is interpreted as a way in which the transmission of certain products, fashions and styles from the dominant nations to the dependent markets leads to the creation of particular patterns of demand and consumption which are underpinned by and endorse the cultural values, ideals and practices of their dominant origin. In this manner the local cultures of developing nations become dominated and in varying degrees invaded, displaced and challenged by foreign, often western, cultures [8, p.74]. Mass media are considered, within the framework of this approach, as a means of broadcasting and popularizing cultural models, models of behaviour, etc., and, more broadly, the ideology of the global capitalist system itself.

However, in our opinion, this approach somewhat reduces the understanding of the concept of media imperialism, since it can be used for purely political purposes. The rather vivid example is the practice of using by Russia its mass media potential to preserve its political dominance in the post-Soviet space, many elements of which, in our view, can be characterized exactly as media imperialism. Suffice it to recall that in 2014 — year of “Revolution of dignity” — the share of Russian content on Ukrainian television exceeded 40%, which actually equalled the volumes of Ukrainian content and almost 2.5 times exceeded content from other countries [9].

Continuing with analysis of how the problem of media imperialism is a significant factor in contemporary international relations, I would like to note that in our opinion, the problem of media

domination in the present, with the widespread spread of satellite television and the Internet, has already significantly reduced its severity if did not disappear at all. Let's try to substantiate this idea. First, the availability of a wide range of mass media channels creates a heterogeneous information environment in which the audience can choose what suits its needs, including cultural ones. And the key problem for developing countries in this context is not so much the cultural pressure of foreign origin, but the technological backwardness, which places this problem at a slightly different level. In the end, the problem of technological backwardness also gradually loses its severity, including and thanks to the efforts of the world community.

Secondly, the threats attributed to globalized world, including media and cultural imperialism, can simultaneously be viewed as positive characteristics of the modern world. Thus, Western culture dominates in the world, with its own lifestyle, way of doing business, certain set of moral and ethical values, domination of English as a language of international communication, etc. But at the same time, this may be seen as a situation when there are some well-known and universally accepted (thus for someone maybe to some extent forced) patterns of behaviour, which obviously facilitates interpersonal, business, etc. communications, including cross-cultural, and benefits of having a generally recognized language of international communication are self-evident.

Thirdly, some of cultural patterns disseminated within global mass communications may serve as a catalyst for positive socio-cultural changes in developing countries, enriching them and opening up new perspectives and dimensions. Additionally, we should not underestimate the life potential and resistance of the existing cultures of the world, their ability, on the one hand, to successfully compete with other cultures, on the other, to develop and adapt to new conditions without losing the basics of their identity. According to D. McQuail, the 'problem' of potential cultural damage from transnationalized media may well be exaggerated. Globally, many distinct regional, national (and subnational) cultures within Europe and other regions are still strong and resistant. Audiences can probably tolerate several different and inconsistent worlds of cultural experience (such as local, national, subgroup and global) without one having to destroy the others. The media can extend cultural choices in a creative way, and internationalization can work creatively [10, p.259].

Fourthly, the problem of protecting the national media space from external influences is primarily a problem of national rather than international level, although international information law contains a number of different types of documents concerning this issue. Solving this problem may occur both in "defensive" and "offensive" dimensions. On the one hand, the state can regulate the level of presence of content of foreign origin in its media space, protecting it from unwanted external influences (but again, these efforts with access to the Internet and satellite television have limited effect); on the other — state should ensure presence of its "voice" in the global media space, including promoting the samples of nation culture and contributing to its recognition worldwide.

In addition, in contemporary world political discourse, in particular in UNESCO's strategic documents, the imbalance of international media flows has undergone tangible transformations. Thus, in the current Medium-term strategy for 2014-2021, the organization's strategic objectives include "Promoting freedom of expression, media development and access to information and knowledge". As to the media, the document notes that "media pluralism is a key pillar in strengthening democratic governance and facilitating the free flow of information" [11, p.26]. One of the sensitive vectors of this problem, which UNESCO regards to be one of the key directions of its activities are increasing the media and information literacy competencies of citizens, as well as support of strong journalism organizations, and up-to-date and impactful journalism education programmes.

Among the key issues to be addressed in this area are "freedom of expression, ethical dimensions of the information society, multilingualism in cyberspace, and transforming digital divides into digital inclusions" [11, p.27]. The last issue has two key dimensions: the availability of appropriate technical infrastructure and the availability of up-to-date ICT skills, and UNESCO concentrates its efforts on resolving these problems.

Conclusions. Media imperialism, as a phenomenon that characterized the media dimension of the development of the international system in the post-colonial period, became a matter of concern of international institutions, first and foremost UNESCO, and obtained proper reflection in academic studies of a theoretical and empirical nature. Media imperialism was regarded, among other things, as an instrument of cultural imperialism, as a means of ensuring the steady domination of Western culture

worldwide. At the same time, the development of cross-border mass-communication media, such as satellite TV and the Internet, significantly reduced the severity of these phenomena, primarily due to the formation of a rather diversified media environment and the emergence of broad opportunities for any states to ensure their presence in global communications. The problem of the imbalance of international media flows in world political discourse has been transformed into a broader issue of “digital divide” and inequality of access to knowledge.

Prospects for further research are to analyse the practice of using various types of manipulative technologies in mass media to help achieve the goals of foreign policy in different states of the world.

References:

1. Records of the General Conference. Seventeenth Session. Paris, 17 October to 21 November 1972. Volume 1: Resolutions, Recommendations [Електронний ресурс] // UNESDOC. – Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001140/114044E.pdf>
2. Декларация об основных принципах, касающихся вклада средств массовой информации в укрепление мира и международного взаимопонимания, в развитие прав человека и в борьбу против расизма и апартеида и подстрекательства к войне [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_393
3. Records of the General Conference. Twenty-first Session Belgrade, 23 September to 28 October 1980. Volume 1: Resolutions [Електронний ресурс] // UNESCO. – Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001140/114029E.pdf>
4. Sparks C. Development, Globalization and the Mass Media / Colin Sparks. – London: SAGE Publications, 2007. – 258 p.
5. Соціологія: словник термінів і понять. – К.: Кондор, 2006. – 372 с.
6. Morris N. Cultural Imperialism Theories / Nancy Morris // The International Encyclopedia of Communication / ed. by Wolfgang Donsbach. — Oxford: Blackwell Publishing, 2008. – P. 1101-1103.
7. Kraidy M. M. Globalization of culture through the media / Marwan M. Kraidy // Encyclopedia of Communication and Information. Volume 2 / Ed. by Jorge Reina Schement. – N.Y.: Macmillan Reference USA, 2002. — P. 359–363.
8. O’Sullivan T. Key Concepts in Communication and Cultural Studies / Tim O’Sullivan, John Hartley, Danny Saunders, Martin Montgomery, John Fiske. – 2nd edition. – London: Routledge, 1994. – 367 p.
9. Інформація Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі про роботу із забезпечення дотримання законодавства у сфері захисту суспільної моралі у 2014 році [Електронний ресурс] // Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі. – Режим доступу: <http://www.moral.gov.ua/upload/1-27-11-14.pdf>
10. McQuail D. McQuail's Mass Communication Theory / Denis McQuail. – 6th edition. – London: SAGE Publications, 2010. – 621 p.
11. ЮНЕСКО. Среднесрочная стратегия (2014-2021 гг). 37 С/4 [Електронний ресурс] // UNESDOC. – 2014. – Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002278/227860r.pdf>

Терещук В. І. Проблема медіа-імперіалізму в сучасних умовах

У статті розглядається явище медіа-імперіалізму, яке характеризувало стан глобальних масових комунікацій у пост-колоніальний період. Зокрема, розглядається входження концепту медіа-імперіалізму у політичний та академічний дискурс, показується, як із трансформацією глобальної системи комунікацій відбувалося переосмислення цього явища. Доводиться, що на сьогоднішній день ключові проблеми, що характеризували медіа-імперіалізм, або втратили свою гостроту, або є такими, що можуть бути розглянуті як в цілому позитивні, хоч і неминучі, атрибути глобалізації. На прикладі стратегічних документів ЮНЕСКО показуються сучасні імперативи світової політики у сфері мас-медіа.

Ключові слова: *світова політика, міжнародні інформаційні відносини, засоби масової комунікації, медіа-імперіалізм, культурний імперіалізм, цифровий розрив, ЮНЕСКО.*

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 341.231:355.02:340.130.56

*Алексеев І. В., Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
Курас А. І., Київський національний університет харчових технологій*

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В даній статті розглядаються поняття «безпека», «національна безпека», концепції та види національної безпеки крізь призму викликів та загроз глобалізації.

Як відмічають автори, в силу трансформації відносин між державою, суспільством і громадянином, а також під впливом процесів демократизації категорія «безпека» наповнюється новим змістом, змінюється її парадигма.

Політичний простір сучасного світу не одноманітний, існування в ньому безлічі демократичних і авторитарних практик створює варіативність як в розумінні безпеки, так і в формуванні системи її забезпечення. У зв'язку з цим переосмислення методологічних і концептуальних основ національної безпеки в контексті процесів глобалізації сучасних державах є надзвичайно актуальним.

Ключові слова: *суверенітет, держава, безпека, національна безпека, політична система, загрози національній безпеці, глобалізація, військова безпека, інформаційна безпека.*

Активне розгортання процесів глобалізації, результатом яких стала трансформація інституту національної держави, суверенітету, що в свою чергу актуалізувало проблеми національної безпеки в міжнародному масштабі, є одними з найпомітніших феноменів світового розвитку на початку третього тисячоліття.

Посилення наукового інтересу до осмислення цих процесів зумовлене особливостями розвитку інституту національної держави й трансформацією державного суверенітету й характеризується зміною світоглядних парадигм. Вітчизняна політична думка продовжує науковий дискурс ролі та місця національної держави в сучасному світі, який міг би узгоджуватися з реаліями глобалізації, і зокрема її викликами, поглибленням політичних і економічних суперечностей, зростанням взаємозалежності етносів, націй, держав, появою нових акторів політичного життя. Адже глобалізація – це діалектичний процес, що поєднує тотожність і відмінність, універсалізм та партикуляризм.

Глобалізація задає нові рамки світового розвитку, в яких цивілізації, регіони, національні держави формують сучасну історію та ідентичність – національну, державну, політичну, соціальну, культурну.

Намагаючись осмислити особливості розвитку національної держави й суверенітету в умовах «розколотої цивілізації», дослідники опинилися перед досить слабкою розробленістю й низьким рівнем проблематизації даного напрямку у вітчизняній політичній науці, практичною відсутністю праць, присвячених вивченню інституту національної держави, суверенітету й національної безпеки в контексті процесів глобалізації в їх тісному взаємозв'язку [4, с.57].

Протягом століть цінність категорії безпеки і необхідність в ній були і залишаються головними цінностями особистості, суспільства і держави в цілому. Проблеми безпеки різного рівня посідають сьогодні практично головне місце в політико-правовому дискурсі.

На парадигму національної безпеки, неоднозначно впливають також глобалізації зокрема: трансформація суверенітету держави, інформаційно-технологічний прорив, посилення взаємозв'язку держав, економічна інтернаціоналізація, розвиток науки, медицини, промисловості.

В силу прискорення темпів глобалізації дедалі помітнішими стають її негативні наслідки: загострилася екологічна та енергетична проблеми, з'явилися нові виклики суверенітету – кіберзлочинність, посилюються міжетнічні, міжконфесійні та інші конфлікти, не втрачає своєї

гостроти проблема тероризму та сепаратизму. Всі виклики і загрози глобалізації розширили простір безпеки: сьогодні він включає не лише питання військової й державної безпеки, а й практично безпеку всіх сфер людської життєдіяльності [1, с. 92-93].

Тому можна констатувати, що в силу трансформації відносин між державою, суспільством і громадянином, а також під впливом процесів глобалізації, категорія «безпека» наповнюється новим змістом, змінюється її парадигма.

Центральним елементом оновленої парадигми стає особистість. У зв'язку з цим, необхідність переосмислення методологічних і концептуальних основ національної безпеки в контексті процесів глобалізації сучасних державах, є надзвичайно актуальним. Гарантія безпеки, як однієї з центральних функцій держави, обумовлено особливостями політичного режиму, який визначає основні пріоритети політики безпеки [3, с. 44]. Політичний простір сучасного світу не одноманітний, існування в ньому безлічі демократичних і авторитарних практик створює варіативність як в розумінні безпеки, так і в формуванні системи її забезпечення. Більшість держав на планеті повністю або частково демократичні. Це викликано тим, що демократія є ефективним механізмом пошуку, селекції та відбору політичних рішень, а також реалізації ініціатив окремих громадян, соціальних груп і громадських об'єднань, в тому числі з питань забезпечення безпеки держави, суспільства, особистості. Однак, під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, в різних типах демократичних режимів формуються такі системи національної безпеки і способи її забезпечення, які не завжди відповідають ідеальним уявленням про демократію. Нові небезпеки і загрози глобалізації змушують навіть усталені демократичні держави обмежувати свободи і права людини, відходити від демократичних ідеалів. Парадокс, однак, полягає в тому, що ці ситуативні обмеження стають нормою і екстраполюються на повсякденне життя. Відступ від демократичних принципів в ім'я забезпечення безпеки, збереження суверенітету держави, в кінцевому рахунку, створює небезпеку і загрозу як для людини, так і для суспільства й держави в цілому. Тому перед сучасними дослідниками «безпекової» тематики стоїть завдання пошуку балансу між демократією, глобалізацією і безпекою, а також виявлення особливостей системи її забезпечення в нових геополітичних реаліях.

Для дослідження проблем національної безпеки держави і факторів, що впливають на неї вагоме значення мають роботи вітчизняних та закордонних дослідників: Анохіна М., Горбуліна В., Копійки В., Дворкіна В., Пугачова В., Позднякова А., Модестова С., Лукашука І., Андріанова В., Попова В., Гаджиева К., Фісенко П., Фролова К., Кременюка В., Урсула А., Сліпченко В., Азроянца Е., Кузнецова В. та ін.

Аналіз змісту робіт вказаних дослідників свідчить про те, що вітчизняна та зарубіжна наука оперує певним емпіричним та теоретичним науковим масивом для аналізу процесів забезпечення національної безпеки, але поки що вони не створюють єдиного змістовного поля дослідження сучасних проблем національної безпеки держав.

Аналіз еволюції підходів до розуміння безпеки показав, що відбувається розширення предметного поля національної безпеки. Сучасні тенденції глобалізації пов'язують рівні безпеки в єдину мережеву структуру, де рівноправне значення має глобальна, міжнародна, державна й особиста безпека. Система забезпечення національної безпеки розглядається як системно-організована діяльність органів, сил, матеріальних ресурсів держави, різних організацій, громадян, що вирішують завдання щодо запобігання, усунення та ліквідації зовнішніх і внутрішніх загроз по відношенню до тих, чи інших об'єктів безпеки. В основі системи забезпечення національної безпеки сучасних держав лежить концепція національної безпеки, еволюційна зміна якої тісно пов'язана, з одного боку - з процесами глобалізації в світі, з іншого - зі зростанням ролі цінностей інститутів міжнародного права, а не військової сили. [9, с.31]

У зв'язку з існуванням загроз національній безпеці і динамічним розвитком держави і суспільства, існує необхідність комплексного вивчення і переосмислення питань, що стосуються теоретичних та практичних аспектів національної безпеки, для вироблення нових стратегій протистояння загрозам і викликам національній безпеці в умовах глобалізації.

Тому в даній площині розгляду національної безпеки доречним буде науковий аналіз колосального історичного досвіду, наукового обґрунтування національних пріоритетів держав, а також врахування того факту, що відбулася зміна філософсько-світоглядних, політико-правових

уявленнь про безпеку в цілому, що знайшло відображення в концепціях забезпечення національної безпеки в різні історичні періоди.

Перші концепції, що стосуються змісту понять «безпека», «національна безпека», «державна безпека» з'явилися ще наприкінці XIX – на початку XX ст. Відомі українські громадсько-політичні діячі, історики – М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Франко та багато інших в умовах бездержавності української нації зуміли у низці фундаментальних досліджень окреслити основні віхи українського народу, проілюструвати фактори, які загрожували безпеці Київської Русі, Галицько-Волинській державі, а також Гетьманщині, привели до занепаду цих держав.

У цей же період українська політологічна та історична думка зазнали значного впливу антиукраїнського законодавства російського царату у національно-культурній сфері, що надовго загальмувало державотворчий поступ, а отже на науковому рівні унеможливило дослідження комплексу проблем пов'язаних із національною безпекою.

Ситуація для українських вчених суттєво не змінилася й напередодні Першої світової війни, хоча відзначимо, що під впливом поляризації Європи (зумовлено діяльністю двох військово-політичних блоків – Антанти та Троїстого Союзу), у Російській імперії все більше ваги у широких колах громадськості приділялося проблемі «безпеки імперії», захисту громадян перед можливим військовим конфліктом.

Проте у складних суспільно-політичних умовах російський царат не гарантував безпеку етнічним меншинам держави, дбаючи, передусім, про росіян. Ще у 80 – 90-х рр. XIX ст. уряд розпочав дискримінацію німецьких колоністів – їм заборонялося мати власність і селитися за межами міських поселень. Більше того, місцева влада нерідко виселяла німецьких колоністів, які орендували землю згідно зі словесними договорами, забороняла представникам цього народу відкривати нові фабрики, заводи, орендувати підприємства [14, с.79-80].

На початку Першої світової війни у науковому обігу все частіше зустрічаємо термін «безпека» у зовнішньополітичному контексті, що звичайно зумовлено військовим конфліктом. Значне зацікавлення громадськості починають викликати заходи влади щодо забезпечення безпеки громадян у військових умовах, зовнішні загрози та внутрішньополітичні чинники, що загрожували суверенітету та цілісності Російської імперії. В іншій імперії – Австро-Угорській, у складі якої перебували західноукраїнські землі, існували значно кращі умови для національно-культурного розвитку українців, діяльності громадських організацій та політичних партій. Однак незважаючи на цей факт, термін «державна безпека» не розроблявся на науковому рівні українськими вченими, а поразка у державотворчих змаганнях Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) (1918 – 1919 рр.) унеможливили подальші теоретичні пошуки у наповненні реальним змістом цього поняття, адже у Другій Речі Посполитій міжвоєнного періоду XX ст. навіть термін «український» був заборонений на законодавчому рівні. Натомість польські дослідники продовжували теоретичні напрацювання у сфері «національної безпеки». У Другій Речі Посполитій осередком безпекознавчих досліджень стала низка наукових установ, серед яких – Інститут дослідження національних справ та Східний інститут. На сторінках їх друкованих органів – «Sprawy Narodowościowe», «Wschód/Orient», «Biuletyn Polsko-Ukraiński» – часто аналізували міжнародні відносини в Центральній-Східній Європі, зовнішню політику Польщі, а також деякі аспекти т. зв. «орієнтацій» українського політикуму. Серед польських авторів відзначимо фаховість та обґрунтованість розвідок Є. Гедройця, В. Бончковського, А. Бохенського та інших дослідників [12, с. 44].

Щодо Наддніпрянщини, нова сторінка у безпекознавстві започатковується після більшовицького перевороту в Російській імперії – невизнання держави європейськими країнами, боротьба на внутрішній арені із національними рухами та політичною опозицією, бажання поширити комуністичні ідеї на інші держави фактори привели до початку масового використання цього терміну в тогочасних нормативно-правових актах. Проте тільки у 1934 р. термін «державна безпека» набув нового політичного підтексту, що пов'язано із утворенням при НКВС СРСР Головного управління державної безпеки.

У 1936 р. термін «державна безпека» введено до Конституції СРСР. Зокрема ст. 14 Основного закону констатувала, що до відання Союзу Радянських Соціалістичних Республік в особі його найвищих органів державної влади та органів державного управління підлягають:

- а) представництво СРСР у міжнародних зносинах, висновок, ратифікація і денонсація договорів СРСР з іншими державами, встановлення загального порядку у взаєминах союзних республік з іноземними державами;
- б) питання війни і миру;
- в) прийняття до складу СРСР нових республік;
- г) контроль за додержанням Конституції СРСР і забезпечення відповідності Конституцій союзних республік з Конституцією СРСР;
- д) затвердження змін кордонів між союзними республіками;
- е) затвердження утворення нових автономних республік і автономних областей у складі союзних республік;
- ж) організація оборони СРСР, керівництво всіма Збройними Силами СРСР, встановлення керівних основ організації військових формувань союзних республік;
- з) зовнішня торгівля на основі державної монополії;
- і) охорона державної безпеки [10, с. 67].

У цей же період сформовано перші радянські наукові т. зв. «безпекові школи». Учені починають тлумачити «державну безпеку» як «стан непорушності суспільного-політичного устрою» та комуністичного режиму загалом, територіальної цілісності країни у контексті внутрішньої і зовнішньої політики. У такому симбіозі «державна безпека» – це комплекс заходів, які здійснюються органами державної влади для захисту державного та суспільного устрою, територіальної недоторканності й незалежності держави від «підривної діяльності ворожих комуністичному ладу буржуазних спецслужб», а також від противників існуючого устрою усередині країни. Під визначення «ворожих» підпадали усі неугідні існуючому радянському режиму: які цілі «буржуазні» держави так і політичні партії, громадські організації. Не стали винятком політичні партії Західної України у міжвоєнний період ХХ ст., які трактувалися режимом як «буржуазно-націоналістичні», антинародні та реакційні. Автори серії брошур «Західно-українська контрреволюція в підготовці війни проти СРСР», «Саботажники визвольного руху-інтервенти», «З хрестом і маузером проти радянської України (про католицькі партії української буржуазії Західної України)» мали на меті ознайомити зі зброям підготовки інтервенції, з методами ошукування широких верств трудящих з використанням релігійного та націоналістичного лозунгів, соціальної демагогії, якими послуговуються партії Західної України. Упродовж 1950 – першій половині 1980-х рр. радянські «безпекові школи» починають запозичати провідні ідеї «буржуазних» західних концепцій. Під їх впливом у період «гласності», «перебудови» та «демократизації» в СРСР, особливо на зламі 1980 – 1990-х рр., у країні розгорнулася масова критика органів державної безпеки. Саме тоді термін «державна безпека» (де-факто, безпека політичного режиму й вищої партійної номенклатури) став розглядатися радянськими науковцями значно ширше, ніж «безпека суспільства» [5, с.21].

Відновлення української державності у 1991 р. започаткувало діаметрально протилежний підхід до поняття «безпеки», ніж в останні роки існування СРСР. Тоді ж із наукового обігу практично вийшов доробок радянської історіографії, оскільки тогочасні вчені не розробляли категорію «національна безпека», яку на практиці заміняли терміном «безпека СРСР», «державна безпека». Також залишилися осторонь такі важливі у загальноприйнятому розумінні компоненти національної безпеки, як безпека суспільства й особистості.

Проаналізувавши стан українського безпекознавства, академік НАН України В. Горбулін констатував: «Ефективність функціонування системи управління національною безпекою (СУНБ) значною мірою визначається як станом розробленості теорії національної безпеки, так і рівнем впровадження у практику відповідних методів, методик, моделей, механізмів, принципів тощо.

В сучасній Україні теорія національної безпеки знаходиться в стадії активного формування й динамічного розвитку, що зумовлене стрімким розвитком процесів глобалізації, інтенсивним наростанням загроз у багатьох сферах життєдіяльності особи, суспільства й держави, ускладненням їхніх взаємозв'язків. Водночас спостерігається тенденція зростання складності СУНБ. Вона знаходиться у стадії глибокої трансформації і, з одного боку, набуває багаторівневого, багатоцільового характеру, а з іншого – потребує розробки нових підходів і методів для забезпечення функцій ефективного передбачення, прогнозування, планування,

побудови сценаріїв розвитку тощо» [6, с. 5 - 6].

Починаючи з 90-х рр. ХХ ст. увага вчених приділялася оборонному військовому потенціалу нашої держави. У працях В. Богдановича, О. Бодрука, Ю. Калагіна, В. Ліпкана, Г. Новицького, Л. Хилько та ін. дослідників та публіцистів окреслено складові оборонного потенціалу та шляхи підвищення їх показників. Основна увага сконцентрована на проблемі підготовки силових структур держави до можливого військового конфлікту. Зокрема В. Пасічко констатував, що «проблеми, пов'язані із забезпеченням воєнної безпеки нашої держави, були актуальними з перших днів незалежності України. За нинішньої воєнно-політичної обстановки у світі, коли багато країн не виключає можливості використання збройних сил задля реалізації своїх національних інтересів, та з появою нових загроз, пов'язаних з діяльністю міжнародних терористичних угруповань, саме оборонна сфера стає однією з найважливіших складових забезпечення необхідних умов життєдіяльності і розвитку суспільства» [12, с.77].

Сучасна глобалізація – це незавершений і нерівномірний процес, розвиток якого супроводжується різними за силою контртенденціями й суперечливими явищами.

Глобалізація проявляється насамперед у колосальному ускладненні навколишнього світу, стиранні грані між внутрішньою й зовнішньою політикою, економікою. Глобалізація виступає також як інструмент управління міжнародними процесами, переформатування сформованої міжнародної системи, вона викликає інтенсивну взаємодію й тісну взаємозалежність націй-держав, які утворюють сучасну світову систему [13, с.54].

В умовах глобалізації проявляється здатність національної держави трансформуватися до нових обставин і потреб нової епохи. Всупереч швидким технологічним інноваціям, змінам на внутрішній і зовнішньополітичній арені, національні держави демонструють високий потенціал пристосованості, здатність до отримання додаткових переваг, високий рівень гнучкості. У ХХІ столітті силами державних структур будуть створені набагато жорсткіші правила, спрямовані на вирішення головних суспільних задач. Національна держава постала перед необхідністю відкритися всесвітній взаємозалежності. Вона змушена взяти на себе турботу про соціальний комфорт і матеріальний добробут, особисте благополуччя і безпеку людини, про захист її основних прав і свобод. Одна з основних її функцій – нести нову відповідальність соціального, економічного, технічного і культурного характеру [15, с. 9-10].

Сучасна національна держава – це головний агент розвитку, організатор адміністративно-політичної, юридичної, економічної, культурної сфер, навколишнього середовища у відповідності до вимог ринкового господарства. Ринок, в умовах глобалізації, сприяє створенню національного багатства. Але така функція під силу лише ринку, який пов'язаний з мережею соціальних і політичних інститутів, що наповнюють його певними цінностями і пріоритетами. В цих умовах національна держава покликана піклуватися про збереження і розвиток національної культури, мови, науки, мистецтва, освіти, охорону приватного життя громадян, забезпечення їх доступу до інформаційних терміналів національного і міжнародного масштабів. В умовах глобалізації зароджуються процеси, здатні в майбутньому призвести до деприватизації держави, тобто перетворити її на практиці в силу, віддану служінню народу [2, с. 39].

Глобалізація, розвиваючись із національного джерела, не може не служити їй, збагачуючи політичні, економічні, технічні, просторові й організаційні можливості її реалізації. Ігнорування національної держави, її суверенітету – це помилковий шлях, що веде до конфліктів. Жодна глобальна система не буде життєздатною, якщо не буде відкритою національним інтересам, не буде побудована на взаємодії національних держав. Тим більше, що сам національний інтерес не виступає чимось чужорідним глобальному, оскільки є синтезом внутрішніх і зовнішніх факторів. В основі глобальної відповідальності суб'єктів міжнародних відносин знаходиться облік і реалізація національних інтересів. Тільки таким методом може бути переборена їх «анархія». Глобалізація і національні інтереси держав і їх суверенітет, – не взаємовиключні, а взаємодоповнюючі структурні елементи глобального міжнародного порядку. Зміцнення позицій держави в системі міжнародних відносин є неминучим, оскільки і в умовах високорозвиненого громадянського суспільства її існування є необхідним [16, с. 30-31].

Визначена модифікація параметрів державного суверенітету не призвела до скасування ролі сили ні в середині окремо взятої країни, ні на міжнародній арені взагалі. Влада, наділена монополією на легітимне застосування сили і насильства, продовжує залишатися в руках

держави, за винятком тих випадків, коли вона, за взаємною згодою з іншими державами, делегує таке право міжнародним організаціям для проведення спеціальних, обговорених операцій.

Глобалізація є неминучим етапом історичної динаміки. Вона, дійсно, відкриває перед державами нові можливості, але й несе нові виклики. Використання нових можливостей і протистояння новим викликам потребує вироблення кожною національною спільністю свідомої стратегії національної безпеки, яка була б здатна протистояти всім небезпекам і викликам ідеології «глобалізму».

Бібліографічний список:

1. Актуальні питання оборонної політики України в контексті нового бачення способів ведення війн і міжнародного тероризму : науково-інформаційний збірник / [за ред. В. П. Горбуліна]. – Вип. 30. – К. : ДП «НВЦ «Євроатлантикформ», 2006. – 272 с.
2. Гаджиев К. С. Конец евроцентрического мира и новая конфигурация геополитических сил. – М.: МГУ, 1993. – 296с.
3. Галузин А. Ф. Правовая безопасность и ее принципы / А. Ф. Галузин. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – 358 с.
4. Глобализация: Контуры XXI века. – М.: ИГП РАН, 2001. – 342с.
5. Гончаров И. В. К вопросу о понятии конституционной безопасности государства / И. В. Гончаров // Государство и право. – 2003. – № 12. – С. 104-108.
6. Губський Б. В. Євроатлантична інтеграція України / Б. В. Губський. – К. : Логос, 2003. – 328 с.
7. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006. – 696 с.
8. Єзеров А. А. Конституційна безпека як складник національної безпеки України / А. А. Єзеров // Стратегічні пріоритети. – 2013. – №2 (27). – С. 120-126.
9. Ефременко Д. В. Ассиметрия мировой системы суверенитета: зоны проблемной государственности / под ред. М. В. Ильина, И. В. Кудряшовой. – М.: МГИМО Университет. – 2011. – 247с.
10. Кордон М. В. Україна – НАТО: історія та сьогодення / М. В. Кордон. – Житомир : Полісся, 2008. – 148 с.
11. Ліпкан В. Національна безпека України / В. Ліпкан. – Київ, 2009. – 356 с.
12. Малик І. Народження «Доктрини інформаційної безпеки України»: від теорії до практики / І. Малик // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2010. – Вип. 22. – С.76 – 81.
13. Марченко М. Н. Государство и право в условиях глобализации. – М.: Проспект, 2008. – 400 с.
14. Манилов В. Исследование проблем национальной безопасности: вопросы методологии / В. Манилов // Военная мысль. – 2005. – № 5. – С. 11.
15. Нарочницкая Е.А. Национальный фактор в эпоху глобализации // Процессы глобализации: экономические, социальные и культурные аспекты. – М., 2000. – С. 102 – 103.
16. Пастухова Н.Б. Проблемы государственного суверенитета. – М.: Норма. – 2006.-178с.

Alekseenko I., Kuras A. Transformation of national security concepts in the context of globalization

This article deals with the notions of «safety», «national security of the state», concepts and types of national security through the prism of the processes of globalization, its threats and challenges. As the authors note, due to the transformation of the state institution, the emergence of new actors of the international political system, as well as relations between the state, society and the citizen.

Based on the new geopolitical realities, the category «security» is filled with new content its paradigm is changing. The political space of the world is diverse, the existence in it of various democratic and auttratic practices creates variability in the understanding of security and in the formation of a system for its provision.

Key words: *sovereignty, state, security, national security, political system, threats and challenges of globalization, military security, information security.*

УДК 327.51:[339.923:662.76](436+(470+571))(045)

Дирда А. О., Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ЧИННИК У РОСІЙСЬКО-АВСТРІЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ
У КОНТЕКСТІ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ**

У статті представлено вплив енергетичних інтересів Австрії та її співпраці у цій сфері з Росією на зовнішню політику у контексті російської агресії проти України. Проаналізовано також значення енергетичного фактору для реалізації антиросійської санкційної політики США та ЄС, членом якого є Австрія. Яскравим прикладом впливовості економічної співпраці Австрії з Росією став проект «Nord Stream – 2». Доведено, що економічний прагматизм та прагнення стати впливовим учасником на європейському енергетичному ринку стали підставою для політико-дипломатичного маневрування Австрії. Наведені у статті факти свідчать про двозначність політичної позиції Австрії щодо антиросійських санкцій під час головування в ОБСЄ. На основі аналізу зроблено висновок, що непослідовність позиції щодо агресії Росії проти України сприяє мінімізації економічних збитків за рахунок погіршення міжнародного іміджу Австрії як нейтральної держави.

Ключові слова: енергетика, агресія, санкції, ЄС, ОБСЄ, Австрія, зовнішня політика, нейтралітет.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Інститут нейтралітету є однією з найстаріших форм зовнішньополітичної стратегії. Впродовж тривалого часу дотримання його принципів давало можливість країнам уникати конфронтації з сильнішими державними акторами, залишаючись при цьому платформою для ведення переговорів. На тлі набуття динамізму інтеграційними процесами на глобальному, регіональному та субрегіональному рівнях, нейтралітет як явище міжнародної політики стає менш привабливим для країн Європи. Нові виклики перед нейтральними країнами постали у зв'язку з агресією Росії проти України у Криму та на Донбасі. За таких обставин ці державні актори змушені пристосовуватися до безпекових реалій і вдаватися до використання низки внутрішньополітичних та зовнішньополітичних заходів, спрямованих на гарантування власної безпеки, за одночасного збереження економічних зв'язків із російською стороною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У роботі використані праці авторитетних науковців у галузі міжнародних відносин, статті з наукових журналів українською, російською та німецькою мовами.

Варто наголосити, що вітчизняній політологічній думці здебільшого притаманні комплексні дослідження, присвячені питанню еволюції нейтралітету після завершення холодної війни. Проблематика трансформації зовнішньої політики європейських нейтральних держав висвітлюється здебільшого у періодичних виданнях та фахових політологічних публікаціях. Зокрема, для написання даної статті використані праці Д. Гайдай, А. Кравченка, Е. Лангля, В. Дубенського, В. Веселової, присвячені проблематиці зовнішньої політики Австрії у період її головування в ОБСЄ, двостороннім відносинам з Україною та Росією, впливу російської агресії проти України на концепт нейтралітету як її основоположну складову.

Питання, пов'язані з концепцією нейтралітету широко вивчаються західноєвропейською політичною наукою. Ґрунтовно досліджена трансформація концепції нейтралітету, пристосування її до динамічних умов світової політики в працях М. Гелера, Р. Біндшедлера, Т. Райтера, М. Гехлера, Е. Сухаріпа, В. Хюммера. Для написання даної статті автор опирався на праці німецьких та австрійських дослідників, предметом дослідження яких став вплив економічних факторів на австрійську зовнішню політику: К. Шульта, Е. Лохзе, Р. Вессера та інших.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є аналіз впливу енергетичного фактору у російсько-австрійських відносинах на політику Австрії щодо агресії Російської Федерації проти України, зокрема під час її головування в ОБСЄ.

Вклад основного матеріалу дослідження. Традиційно Австрію зараховують до числа тих держав, які підтримують Росію. Підвалинами міцних міждержавних зв'язків є економічні інтереси, енергетика та схожі погляди на низку питань міжнародної політики.

Відразу після анексії Криму і введення санкцій проти Росії під час візиту В. Путіна до Відня глава Федеральної палати економіки Крістоф Ляйтль підкреслив, що на тлі політичних розбіжностей економічні інтереси залишаються пріоритетними. За його словами, реалізація економічних інтересів стане поштовхом до втілення в життя ідеї про Європу «від Лісабона до Владивостока». У лютому 2016 р. віце-канцлер Австрії Рейнхольд Міттерленер під час візиту до Москви наголосив, що санкційна політика ЄС не сприяє стабілізації політичної ситуації, а лише призводить економічним збиткам свої членів [1]. І стосується це, передусім, Австрії, обсяги торгівлі якої з Росією з моменту введення санкцій скоротилися на 25% [2].

Потенційні ризики для австрійської економіки несе і ситуація в енергетичній сфері, яка є одним із методів тиску Росії на офіційний Відень. Частка російського газу в енергетичному секторі Австрії становить 70%, а нафти – 10-15% [3]. Тож у випадку припинення енергопостачання австрійська економіка сильно постраждає, і це стосується не тільки промислового виробництва, але й інших секторів [4].

За даними Федеральної митної служби Російської Федерації, у 2015 р. зовнішньоторговельний оборот Росії і Австрії склав 3175,0 млн дол. Частка Австрії в зовнішньоторговельному обороті Росії – 0,6%. Більшу частину в структурі експорту з Австрії займають вироби машинобудування, обладнання, транспортні засоби, а також фармацевтична продукція [5]. Об'єм торгівлі між Росією і Австрією в першому кварталі 2017 р. збільшився на 33,9% порівняно з аналогічним періодом 2016 р. і склав 748,8 млн дол. США [6, с. 4].

Примітно, що австрійський імпорт з Росії на 85% складається з енергоносіїв (нафта, природний газ) [5]. Австрія має вагоме значення у планах Росії по транспортуванню газу до Європи, зокрема, у зв'язку з планами щодо газопроводу «Турецький потік». Не можна не згадати 40-річні зв'язки між російським «Газпромом» і австрійським концерном OMV, який у вересні 2015 р. став партнером проекту «Nord Stream – 2» [7]. Його учасниками є також ще чотири європейські компанії: французька Engie, британсько-нідерландська Royal Dutch Shell і німецькі Uniper і Wintershall. У результаті будівництва газопроводу російський експорт газу до Європи має збільшитися на 55 млрд куб. м за рік. Для будівництва «Nord Stream – 2» учасники проекту повинні отримати дозвіл Росії, Фінляндії, Швеції, Данії та Німеччині до кінця першого кварталу 2018 р. У такому разі його запуск відбудеться наприкінці 2019 р. [8]. Економічна та енергетична вигода європейських держав від реалізації проекту «Nord Stream – 2» створює передумови для виникнення зацікавленості у пом'якшенні санкцій проти Росії та формування політичних та дипломатичних протиріч з тією частиною західних держав, які всіляко намагаються втілювати їх у життя.

На тлі невдоволення бізнесових кіл та економічних збитків глава австрійського МЗС С. Курц запропонував переглянути антиросійські санкції, щоб відновити атмосферу довіри у діалозі ЄС із Росією [9]. Підтримав таку пропозицію і тодішній канцлер Австрії Крістіан Керн, який у лютому 2017 р. закликав керівництво ЄС переглянути санкції відносно Росії, оскільки вони не досить ефективні. У таких умовах потрібно або шукати нові способи тиску на Росію, або переходити до більш дипломатичних методів, використання яких не шкодитиме економічній ситуації [10]. Примітно, що риторика політичного керівництва Австрії з приводу санкцій змінилася у 2016 р. після кількох візитів міністра закордонних справ Себастьяна Курца та віце-канцлера Райнхольда Міттерленера до Москви, під час яких обговорювали шляхи поліпшення економічних відносин [11].

Зокрема, 6 липня 2017 р. стало відомо, що до Криму потрапили дві газотурбінні установки виробництва «Siemens». Німецький концерн, який їх виготовив, звинуватив російських партнерів у порушенні умов договору, оскільки обладнання було призначене для реалізації проектів у Тамані, також було заборонено ввозити турбіни на півострів. Згідно з санкціями ЄС, європейським компаніям заборонено поставляти в Крим енергетичні технології. На цій підставі 4 серпня 2017 р. Рада ЄС прийняла рішення про запровадження нових санкцій щодо Росії, внаслідок чого до санкційного списку потрапили заступник міністра енергетики РФ Андрій Черезов, керівник департаменту Міненерго Росії Євген Грабчак і гендиректор компанії

«Технопромекспорт» Сергій Топор-Гілка, а також три компанії: ВАТ «Технопромекспорт», ТОВ «Технопромекспорт» і ЗАТ «Интеравтоматика», які займалися транспортуванням німецького обладнання до Криму [12].

Напередодні рішення ЄС, 2 серпня 2017 р., свій пакет санкцій оприлюднили США. Підставою для цього стали агресивні дії проти України, порушення кібербезпеки США та спроби вплинути на результат виборів американського президента 2016 р., підтримка Башара Асада в Сирії, порушення прав людини тощо. Зазначається, що США виступають проти будівництва газогону «Nord Stream – 2», оскільки він загрожує енергетичній безпеці ЄС, розвитку газового ринку в Центральній і Східній Європі та здійсненню енергетичної реформи України [13].

Аналогічну позицію має і ЄС, на думку якого, Європа не потребує газопроводу «Nord Stream – 2», оскільки в майбутньому завдяки скороченню внутрішнього виробництва і споживання палива імпорту газу в ЄС до 2030 р. залишатиметься на стабільному рівні [14]. 8 листопада 2017 р. Єврокомісія запропонувала поширити норми загальноєвропейського регулювання на всі газопроводи, що забезпечують імпорту природного газу до країн ЄС. Таким чином Європейська Комісія конкретизує умови доступу, тарифне регулювання, поділ власності та прозорість газових поставок до ЄС. Зміни також стосуються поняття «інтерконектор», яке відтепер означає газопровід, що перетинає чи з'єднує кордони між державами ЄС або між державами ЄС та третіми країнами до кордонів юрисдикції Євросоюзу. Ці нормативні зміни спрямовані на обмеження впливу окремих компаній на енергетичний ринок. Діючі правила обмежують постачання газу одним продавцем до рівня 30% від загального ринкового попиту, а також забороняють виробнику і постачальнику одночасно контролювати інфраструктуру для транспортування ресурсу. Мета запропонованих Європейською Комісією нововведень – поширення європейського законодавства на «Nord Stream – 2» та унеможливлення монополізації Росією енергетичного ринку Європи [15].

Крім того, навколо питання будівництва зазначеного газогону постійно відбуваються скандали, учасниками яких стає як російська, так і австрійська сторони. У 2014 р. український аналітичний центр «Стратегія XXI» оприлюднив дослідження, у якому наводилися докази причетності концерну OMV до обговорення можливості зміни маршруту газопроводу «Південний потік», який міг прокладатися через територію анексованого Криму і захоплені Росією газові родовища на шельфі Чорного моря. Крім того, у 2014 р. колишні топ-менеджери OMV очолили новостворену фірму Amic, яка напередодні викупила заправні станції «Лукойл-Україна» у російської фірми «Лукойл», що дозволило підприємству уникнути можливих санкцій. Нового виміру це питання набуло у лютому 2017 р., коли з'явилися докази, що фірма Amic допомагає російському «Лукойлу» в обхід європейських санкцій продовжувати свою економічну діяльність в Україні [16].

Попри те, що Президент США Дональд Трамп достатньо негативно оцінив жорсткість санкцій, цей документ позбавив його можливості впливати на обмежувальні заходи без відповідного рішення Конгресу. Крім того, заплановано створити «Фонд для протидії російському впливу», на діяльність якого у 2018-2019 рр. мають намір виділити 250 млн дол. На реалізацію ініціатив з підтримки енергетичної безпеки України передбачається виділення 30 млн дол. [17]. Українська влада доволі схвально оцінила запровадження санкцій, оскільки це свідчить про вихід на новий рівень українсько-американських стратегічних відносин та збереження значимості України серед пріоритетів американської зовнішньої політики [18]. Перш за все, йдеться про унеможливлення легалізації та визнання анексії Криму та окупаційних режимів на Сході України. Таким шляхом США прагнуть перешкодити Росії тиснути на Захід шляхом застосування енергетичних та економічних інструментів [19].

Однак у цьому питанні доволі обережну позицію зайняла Австрія. Канцлер Австрії Крістіан Керн виступив з критикою дій США, які продемонстрували очевидний відхід від позиції, виробленої спільно з ЄС. Крім того, запровадження нових обмежувальних заходів недоцільне, оскільки для налагодження діалогу варто послабити їх з метою оптимізації діалогу з російською стороною [20]. У цьому контексті доцільно згадати офіційну зустріч 7 червня 2017 р. Президента України П. Порошенка та голови ОБСЄ, Федерального міністра Європи, інтеграції та закордонних справ Австрії С. Курца. Особливий акцент було зроблено на питанні залякування спостерігачів місії ОБСЄ бойовиками та перешкоджання імплементації Мінських домовленостей

шляхом інтеграції підприємств Донбасу до російської економіки. Український глава держави висловив переконання, що Австрія керуватиметься принципами поваги до верховенства права у рамках головування в ОБСЄ та у питанні збереження і посилення економічних та секторальних санкцій ЄС проти РФ [21]. Згодом до антиамериканського табору приєдналися Німеччина і Франція, адже офіційний Вашингтон свої наміри та запровадження нових санкцій не погоджував з Європою [22]. Також тут ідеться про спроби США монополізувати енергетичний ринок за рахунок постачання американського зрідженого газу до Європи, що суперечить інтересам не лише російських енергопостачальників, а й європейських інвесторів. Позитивне ставлення до цього проекту демонструє також те, що у червні 2017 р. [23].

Економічний зиск впливає на політичну позицію європейських держав. Враховуючи увагу до Австрії як держави, що очолювала у 2017 р. ОБСЄ, доволі символічною є невідповідність позиції представників владної верхівки офіційно задекларованим цілям, які вона намагається здійснити у рамках головування. Значний резонанс справила оприлюднена думка депутата Національної Ради Австрії нижньої палати парламенту («Партія Свободи») Дагмар Белакович-Еневайн, яка визнала легітимність анексії Криму Росією. І цей випадок непоодинокий. Щороку проросійська влада Криму проводить у Ялті міжнародний економічний форуму такий спосіб офіційна Москва намагається легалізувати статус Криму [24]. У 2017 р. участь у заході взяли два австрійських політика: Йоганнес Гюбнер (нижня палата парламенту) та Ганс-Йорг Йеневайн (верхня палата), які є членами згаданої «Партії Свободи». Імовірно, що таке прихильне ставлення цієї партії до російської влади не випадкове – у січні 2017 р. «Партія Свободи» підписала з провладною партією «Єдина Росія» угоду про співробітництво терміном на 5 років [25].

Враховуючи своє геополітичне розташування, Австрія має надзвичайно важливу роль у таборі європейських прихильників Росії. Втручаючись у виборчий процес, офіційна Моква намагається сформувати міцний блок симпатиків політики В. Путіна («Putinverstehers») [26]. За рахунок цього вона отримує не лише додаткову міжнародну підтримку, а й дієвий спосіб розколоти і без того нестабільний ЄС [27]. Власне, на дострокових парламентських виборах у Австрії 15 жовтня 2017 р. більшість голосів (30,2%) здобула консервативна Австрійська народна партія (АНП), яку очолює С. Курц. Друге місце отримала правопопулістська «Партія свободи», яка увійшла до парламентської коаліції. Показово, що ця політична сила визнає анексію Криму і негативно оцінює запроваджені влітку 2017 р. США антиросійські санкції [28].

Перераховані фактори дають можливість стверджувати, що Австрія сприймає Україну також крізь призму взаємовідносин із Росією. Тож доцільно припускати наявність фактору певної заангажованості під час її головування в ОБСЄ. Показовим у контексті демонстрації ставлення ОБСЄ до ситуації в Україні став моніторинговий звіт Бюро з демократичних інститутів і прав людини, у якому оприлюднено висновки з приводу виборів до Державної Думи Російської Федерації. Про півострів говориться лише з точки зору наведення загальної кількості депутатів Державної думи – 450, з яких 4 представляють виборчий округ у Криму. Подібна поверховість висновків свідчить про поступову зміну позиції міжнародних організацій у питанні легалізації анексії Криму.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дестабілізувавши міжнародну систему, російська агресія проти України визначила початок нового етапу у зовнішній політиці європейських нейтральних держав. Однак ситуація виявилася доволі суперечливою. З одного боку, дії Росії викликали занепокоєння з приводу непорушності кордонів у Європі та стали поштовхом для збільшення військових видатків серед нейтральних країн. Австрія планує посилити свій військовий бюджет з 1,94 млрд дол. у 2015 р. до 2,35 млрд дол. у 2020 р. При цьому вона пов'язана з офіційною Москвою тісними економічними та політико-дипломатичними відносинами, а також енергетичними коридорами, що перетворює антиросійські санкції на недієвий інструмент покарання агресора. Австрія, намагаючись мінімізувати економічні збитки та задовольнити власні національні інтереси, продовжує підтримувати з Росією торговельно-економічні зв'язки, ігноруючи при цьому наявні заборони та обмеження. Для Австрії ситуація є більш небезпечною за рахунок енергетичної співпраці з офіційною Москвою. В умовах, коли Європа залежить від російських енергоносіїв, участь австрійських інвесторів на чолі з корпорацією «OMV» у побудові нових енергетичних коридорів «Газпрому» гарантує не лише прибутки, а й зростання впливу цієї країни на європейському просторі. Таким чином, можна

стверджувати, що політична непослідовність Австрії у період головування в ОБСЄ свідчить про економічний прагматизм та нехтування загальноєвропейськими цінностями. У даному випадку нейтралітет слугує зручним інструментом для виправдання відходу від прийнятої у Європі єдиної позиції протидії Російській Федерації.

Бібліографічний список:

1. Гайдай Д. Австрія: слабка ланка Європи чи історичний союзник України? [Електронний ресурс] / Д. Гайдай // Європейська правда. – 06.05.2016 - Режим доступу до ресурсу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/05/6/7048512/>
2. Дубенський В. Президент Австрії: Відень у питанні санкцій щодо Росії дотримуватиметься політики ЄС [Електронний ресурс] / В. Дубенський // Deutsche Welle. – 06.04.2016. - Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/a-19170192>
3. Кравченко В. Австрія. Рай у двох годинах від війни [Електронний ресурс] / В. Кравченко // Дзеркало тижня. – 26.06.2015. - Режим доступу до ресурсу: <http://gazeta.dt.ua/international/avstriya-ray-u-dvoh-godinah-vid-viyni-.html>
4. Ланглія Е., Дубинський В. Австрія страждає від санкцій проти Росії [Електронний ресурс] / Е. Ланглія, В. Дубинський // Deutsche Welle. – 20.02.2015. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.dw.com/uk/a-18271488>
5. Межгосударственные отношения России и Австрии [Електронний ресурс] // РИА Новости. – 06.04.2016. - Режим доступу: <https://ria.ru/spravka/20160405/1402127887.html>
6. Путеводитель для бизнеса в Австрийской Республике [Електронний ресурс] // Торговое представительство Российской Федерации в Австрийской Республике. – Июнь 2017 г., Вена. – Режим доступу: http://91.206.121.217/TrApi/Upload/9c4c1035-6011-4315-9fd1-731f5e8c8c7e/Business_guide_Austria_2017.pdf
7. Интервью Посла России в Австрии Д.Е.Любинского информагентству «Россия сегодня», 7 октября 2015 года [Електронний ресурс] // Министерство иностранных дел Российской Федерации. – 07.10.2015. – Режим доступу: http://www.mid.ru/ru/maps/at/-/asset_publisher/HNmZuc5ZYTZO/content/id/1831142
8. Газова війна. Нові удари по Північному потоку-2 [Електронний ресурс] // Кореспондент. – 09.11.2017. – Режим доступу: <https://ua.korrespondent.net/business/companies/3904905-hazova-viina-novi-udary-po-pivnichnomu-potoku-2>
9. Schult C. Österreich will Russland-Sanktionen lockern [Електронний ресурс] / С. Schult, M. Dettmer // Spiegel. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.spiegel.de/politik/ausland/oesterreich-will-osze-vorsitz-fuer-lockerung-der-russland-sanktionen-nutzen-a-1127914.html>
10. Канцлер Австрії закликав переглянути санкції проти РФ [Електронний ресурс] // Українська правда. – 24.02.2017. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/02/24/7136326/>
11. Віце-канцлер Австрії виправдовувався у Москві за санкції і розповів про просування проекту «Газпрому» в Європі [Електронний ресурс] // ТСН. – 03.02.2016. - Режим доступу до ресурсу: <https://tsn.ua/politika/vice-kancler-avstriyi-vipravdovuvavsya-v-moskvi-za-sankciyi-i-roobiscyav-prosuvati-proekt-gazpromu-v-yevropi-583813.html>
12. ЄУ посилила санкції проти Росії [Електронний ресурс] // Збруч. – 04.08.2017. - Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/69282>
13. Законопроект щодо посилення санкцій США проти РФ: деталі документа [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 26.07.2017. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/07/26/7069018/>
14. Гайдай Д. Аудит зовнішньої політики: Україна-Австрія [Електронний ресурс] / Д. Гайдай // Главком. – 26.04.2016. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/publications/347187-audit-zovnishnoji-politiki-ukrajina-avstrija.html>
15. Північний потік – 2» може опинитися поза законом [Електронний ресурс] // mind. – 09.11.2017. - Режим доступу: <https://mind.ua/publications/20178403-pivnichnij-potik-2-mozhe-opinitisya-poza-zakonom>
16. В Австрії розгорається скандал навколо участі OMV в проекті «Північний Потік-2» [Електронний ресурс] // Front News International. – 02.06.2017. – Режим доступу: <https://frontnews.eu/news/ua/B-Австрії-розгорається-скандал-навколо-участі-OMV-в-проекті->

Північний-Потік-2

17. Законопроект щодо посилення санкцій США проти РФ: деталі документа [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 26.07.2017. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/07/26/7069018/>

18. Порошенко про рішення Конгресу щодо санкцій проти РФ: Ціна агресії має зростати [Електронний ресурс] // Європейська правда. - 26.07.2017. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/07/26/7069023/>

19. У Росії заявили, що санкції США є "кроком до знищення" нормалізації відносин [Електронний ресурс] // Європейська правда. - 26.07.2017. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/07/26/7069024/>

20. Канцлер Австрії розкритикував США за нові санкції проти Росії [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 26.07.2017. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/07/26/7069044/>

21. Президент України зустрівся з Діючим головою ОБСЄ [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Президента України. – 7 червня 2017. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-zustrivsvya-z-diyuchim-golovoju-obsye-41738>

22. Це справа Європи»: чому Німеччина і Австрія розкритикували нові санкції США проти Росії [Електронний ресурс] // Україна молода. – 25.07.2017. – Режим доступу: <http://umoloda.kiev.ua/number/3190/180/113994/>

23. Савинок В. Европа против санкций [Електронний ресурс] / В. Савинок // Иносми.ру. – 21.06.2017. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/politic/20170621/239641631.html>

24. У Москві австрійський депутат підтримав анексію Криму – український посол [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 13.04.2017. – Режим доступу: <https://ua.krymr.com/a/news/28428198.html>

25. Посол України: Схоже, австрійські політики в Ялті виконують контракт з РФ [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 21.04.2017. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/04/21/7064793/>

26. Lohse E. Russlands geheimer Feldzug gegen den Westen [Електронний ресурс] / E. Lohse, R. Vesser, M. Wehner, M. Wyssywa // Frankfurter Allgemeine. 11.03.2016. - Режим доступу: <http://www.faz.net/aktuell/politik/fluechtlingskrise/putin-manipuliert-gezielte-medienkampagne-gegen-deutschland-14117555.html>

27. Does Russia interfere in Czech, Austrian and Hungarian elections? [Електронний ресурс] // Political Capital. – 12.10.2017. - Режим доступу: http://www.politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/western_experiences_eastern_vulnerabilities_20171012.pdf

28. Im Twitter-Stil: Was die Kandidaten über Klimawandel, Asyl und Trump sagen. Die Spitzenkandidaten der Nationalratsparteien beantworten zehn außenpolitische Fragen [Електронний ресурс] // Die Presse. – 22.09.2017. – Режим доступу: http://diepresse.com/home/innenpolitik/nationalratswahl/5290010/Im-TwitterStil_Was-die-Kandidaten-ueber-Klimawandel-Asyl-und

Dyrda A. The energy factor in the Russian-Austrian relations in the context of Russia's aggression against Ukraine

The article presents the influence of Austria's energy interests and its cooperation in this area with Russia on foreign policy in the context of Russian aggression against Ukraine. The importance of the energy factor for the implementation of the anti-Russian sanctions policy of the US and the EU, of which Austria is a member, is also analyzed. A striking example of the impact of Austria's economic cooperation with Russia was the Nord Stream-2 project. It has been proved that economic pragmatism and the desire to become an influential participant in the European energy market have become the basis for Austria's political and diplomatic maneuvering. The facts in the article indicate the ambiguity of Austria's political position regarding anti-Russian sanctions during the OSCE chairmanship. On the basis of the analysis, it was concluded that the inconsistency of the position regarding Russia's aggression against Ukraine contributes to minimizing economic losses by reducing the international image of Austria as a neutral state.

Key words: energy, aggression, sanctions, EU, OSCE, Austria, foreign policy, neutrality.

УДК 327.7

*Завадський В. М., Донецький національний університет імені Василя Стуса***ПОЛІТИЧНИЙ ІМПЕРАТИВ ПЕРЕТВОРЕНЬ В ЄС
КРИЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЇ «ТРЕТЬОГО ШЛЯХУ»**

Представлена стаття присвячена вивченню політичної складової стратегії розвитку Європейського Союзу на початку XXI століття. Автором запропонована концепція пізнання процесів євроінтеграції крізь призму філософського осмислення (мерізм та холізм) поєднану з використанням синергетичного підходу.

Аналізуються основні положення концепту «третього шляху» як складової політичного імперативу розвитку ЄС. З огляду на тенденції розвитку Євросоюзу в останні 10 років, все більш серйозно проявляється системна криза, яка полягає в гальмуванні інституційних процесів, неможливості подальшого поглиблення інтеграції. Одним з ключових компонентів стратегії розвитку Співтовариств на сучасному етапі стає розвиток «людського капіталу», як основи функціонування інтеграційної системи.

Ключові слова: Європейський Союз, імператив, інтеграція, концепція, «третій шлях».

Інтеграційні процеси в Європі після Другої світової війни за своїм масштабом та глибиною перетворень створили кардинально новий вимір розвитку людської цивілізації. Мова йде не лише про глобалізаційну складову сучасної Європи, а й про зміну ролі людини в архітектурі загальноєвропейської політичної консолідації держав. У царині європейської інтеграції прослідковується синергетичне єднання елементів, що співфункціонують як мінімум на трьох рівнях: «гуманітарному» (суспільному), державному (інституційному), глобальному (міжнародному).

Для Євросоюзу 2017 рік став переламним моментом, засвідчивши симптоми системної кризи. Завершення 2017 року з одного боку проходить під гаслом «Європи двох швидкостей», яке в значній мірі впливає на монолітність об'єднання, а з іншого комплексом перетворень запропонованого Е. Макроном. Провідні держави ЄС змушені шукати алгоритми подолання масштабних викликів сучасного світу.

Процеси, які лежать в основі утворення й функціонування Євросоюзу стали предметом дослідження багатьох вчених, починаючи від 1950-х. Найвний на сьогодні комплекс досліджень, представлений прибічниками шкіл неофункціоналізму, інтерговернменталізму, федералізму, здебільшого звертаються до тлумачення до витоків євроінтеграції рівня держава – міждержавне об'єднання. Досягнення основ та ключових компонентів багатовимірного комплексу, яким виступає ЄС, на нашу думку має полягати в першу чергу міждисциплінарному осмисленні його архітектури, аналізі унікальності з точки зору цивілізаційного виміру й вивченні нових форм організації людського суспільства.

Мета представленої статті – вивчити політичний імператив реформування Євросоюзу крізь осмислення його наповнення та аналіз концепції «Третього шляху» в сучасних умовах існування Співтовариств.

Аналізуючи сучасні дослідження та публікації, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, в першу чергу треба зазначити роботи ідеологів концепту «Третього шляху» Е. Гідденса, Д. Маркванда, Е. Блера, в яких сформульовані принципи ідеології та бачення її ролі в розвитку держав ЄС [1, 2, 3]. Питання змістовного наповнення ідеології та її відповідності сучасним реаліям вивчав британський дослідник М. Фріден [4]. Проблематику імплементації положень «Третього шляху» політиці країн Європи вивчали європейські дослідники: С. Драйвер, Л. Мартел, Ф. Арестіс, М. Соєр, [5, 6]. Російська наукова школа дослідників представлена науковими розвідками А.А. Громико [7].

Перш ніж розглянути концепт «третього шляху» у вимірі євроінтеграції та вивчити його доцільність на сучасному етапі існування Євросоюзу, вважаємо необхідним представити основи авторської системи розуміння процесів євроінтеграції, яка містить елементи філософського пізнання та синергетичного підходу до вивчення інтеграційних процесів.

Кожна з країн-учасниць співвідноситься з Європейським Союзом як філософські категорії частина та ціле. У розумінні співвідношення частини та цілого існує дві основні позиції – мерізм та холізм. Холізм (від грецьк. *holos* – цілий, весь), ідеалістична філософія цілісності. Згідно із холізмом світом керує творчої еволюції – процес створення нових цілісних структур. В ході еволюції форми матерії перетворюються та обновлюються, знаходяться у постійному розвитку. Холістичний процес не приймає закон збереження матерії. Носієм усіх органічних властивостей проголошуються поле, що не сприймається поле та залишається постійним при всіх змінах організму. Ціле трактується як найвище філософське поняття, що синтезує у собі суб'єктивне та об'єктивне, воно проголошується останньою реальністю універсуму. Згідно із холізмом, найвища конкретна форма органічної цілісності – це людина [8, с. 22]. Якщо холізм виходить із ідеалістичної філософії, то ідеї мерізму пов'язані з матеріалістичним розумінням усіх процесів. Мерізм абсолютизує роль частин цілого [8, с. 52]. На нашу думку філософське обґрунтування функціонування Європейського Союзу можливе лише у синтезному підході до ідей мерізму та холізму. ЄС – існує як ціле, що складається з окремих частин, але не можна перебільшувати роль цілого або його частин. Вони виступають як рівноправні та такі категорії, що існують одна для одної. Наприклад, якщо стверджувати, що Європейський Союз (ціле) це найголовніша цінність, то роль частин (країн-членів) зведеться до мінімуму та вони втратять власну самобутність, культуру, розчинившись у цілому. Якщо надати абсолютне значення частинам, то ціле просто не зможе існувати із-за неможливості об'єднувати та враховувати інтереси складових. Тому, функціонування Європейського Союзу несе в собі рівні оцінки як ролі цілого так і його складових частин. Власне інтеграція європейських країн, згідно з авторською концепцією, представляє собою процес укріплення цілого, шляхом створення умов для розвитку його часток. Ціле функціонує задля забезпечення процвітання його складових елементів. Саме цією тезою ми керувалися під час нашого дослідження. Включення до складу ЄС нових країн мало значення як і для цілого (власне ЄС), так і для частин. У випадку з Європейським Союзом ціле варто розуміти не лише як структуру, що складається із частин, а ще як систему, яка несе в собі складну ієрархію керування та комплекс елементів, що зв'язують частини (загальноєвропейське законодавство, економічні зв'язки, спільна зовнішня політика). Європейська інтеграція – це шлях окремих частин до цілого, з філософської точки зору – процес укріплення структур, які пов'язують ці дві категорії.

Сучасна багатогранність вимірів існування ЄС, наявність спільних рис розвитку країн-учасниць вимагає від дослідника пошуку універсальних концепцій, які б сприяли вивченню поступу розвитку Європейських країн. Все більше науковців сучасності звертаються до нового напрямку у дослідженнях гуманітарних та природничих наук – Синергетики. Основні засади синергетичного пізнання полягають у тому, що розвиток сучасного суспільства визначають не порядок, стабільність та прогнозованість, а навпаки – відсутність рівноваги, балансу, передбачуваності шляхів розвитку людства [8, с. 43]. У праці дослідників І. Прігожина та І. Спенгера «Порядок із хаосу» соціально-політичні процеси подаються залежними від випадковостей. Згідно із думкою цих дослідників, у світі існують складні динамічні системи, до яких відноситься і людське суспільство, часто-густо попадають у смуги нестабільності, знаходячись у певний період у «точці біфуркації» (під нестабільності). Незбалансована система починає пошук шляхів виходу із кризи. Діапазон варіантів виходу із кризи є дуже широким: від виходу на вищій ступінь самоорганізації до занепаду й деградації. І. Прігожин та І. Спенгер вважають, що в точці найвищої нестабільності (біфуркації) не можливо передбачити наступний рівень розвитку системи. Після ж подолання своєрідної пікової точки, все знову підпорядковується принципу причинності [9, с. 56–58]. На нашу думку, використання синергетичного підходу до вивчення європейської інтеграції є достатньо доцільним. «Точкою біфуркації» у Європі можна вважати Другу світову війну, після закінчення якої, політичні та фінансові еліти чітко зрозуміли, що необхідно шукати компромісний варіант вирішення проблеми спустошливих війн у Європі, головною причиною яких були ресурси, необхідні для функціонування економік. Таким компромісом стало створення Європейського Об'єднання вугілля та сталі, яке стало прототипом Європейського Союзу. Також утворення ЄОВС ми вважаємо «точкою виходу» з біфуркації та початку організації системи нового рівня. Окрім «біфуркацій», пов'язаних із Другою світовою війною, система, представлена країнами Європи

переживала подібного роду потрясіння пов'язані із світовою економічною кризою 1970-х років, оксамитовими революціями у Східній Європі, розпадом Радянського Союзу.

Розглядаючи наступний рівень осмислення процесів, які лежать в основі сучасного етапу євроінтеграції, доцільно зазначити, що ми приділяємо значну роль у нашому дослідженні «людському капіталу», капіталізації політичних систем. Функціонування ЄС, яке ґрунтується в першу чергу на спільній економіці та трьох «свободах», в значній мірі враховує інтереси та потреби населення, стаючи високорівневим стандартом. Окрім зазначеного, сама ідея європейської інтеграції є спробою утворення заможного суспільства з широкими правами та можливостями, з максимальною чисельністю осіб з середніми статками, протиставлена комуністичному суспільству із значним державним впливом. «Людський вимір» ЄС – це не лише один із елементів Співтовариств, це простір формування особистості з прогресивною системою цінностей, високою мобільністю та актуальними для сучасного світу навичками.

Ідея «Третього шляху» розвитку країн Євросоюзу, сформульована у спільній декларації Г. Шредера та Е. Блера «Третій шлях / новий центр», продемонструвала системне бачення основ спільної політики ЄС, спрямованої на всебічну підтримку соціального компоненту, підтримку малого та середнього бізнесу, розвиток сучасної освіти, запобігання безробіттю, справедливе оподаткування та поміркований рівень втручання держави у економіку. Аналізуючи зміст Декларації, чітко прослідковуються тези підтримки поштовху розвитку економік країн-учасниць ЄС за рахунок внутрішніх людських ресурсів, які в умовах вільної конкуренції та державної підтримки мають бути основою процвітання.

Зазначені вище тези корелюються з ідеями сучасних ідеологів теорії «третього шляху», представленими у роботах британських науковців Д. Марквенда та Е. Гідденса, які є прибічниками соціал-демократичної ідеології. Озвучені на початку 2000-х років Е. Гідденсом концепти «громадянзації», яка полягає у важливості громадянської складової існування розвиненої держави, є ідеологічною основою політики «нових лейбористів». Розвиваючи ідею «Третього шляху», у своїй роботі «Прогресивний маніфест» він пропонує ідею «вбудованого ринку», який має бути інтегрований до соціальної, культурної, правової матриці суспільства. Стале функціонування ринку має бути забезпечене «державою-гарантом», яка контролює та координує бізнес, забезпечуючи сталий розвиток суспільства. Держава, в концепції «третього шляху» має забезпечити рівний доступ кожного громадянина до ресурсів, охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та гарантувати високі стандарти надання послуг [1, р.117].

На думку сучасного британського теоретика М. Фрідена, ідеологія «Третього шляху» є життєздатною та гнучкою, вона знаходиться у стані постійного переосмислення концептуальних засад. Згідно з його думкою такого плану ідеологія завжди є затребуваною політичними силами, оскільки містить у собі великий потенціал спадкоємності та адаптивності [4, р.50].

Основні концептуальні засади «Третього шляху» мали проекцію в політиці провідних держав ЄС до початку 2010-х років й в значній мірі продемонстрували свою відповідність їй дієвість, сприявши економічному зростанню першого десятиліття ХХІ ст. Реалізація елементів цього концепту чітко прослідковувалась у стратегіях подолання економічної кризи 2008 року багатьох європейських урядів.

Сучасні виклики, які повстали перед Європейськими Співтовариствами вимагають проведення узгодженої політики Франції та Німеччини. З огляду на спроби системних реформ в ЄС, пов'язаних із провалом загальноєвропейської конституції, неповною реалізацією Лісабонської стратегії, незавершеністю перетворень задекларованих Ніцькою угодою, стає зрозумілим, що поглиблення інтеграції держав у бік утворення сильнішої «наддержавності» натикається на доволі серйозний супротив. Окрім цього процес виходу Британії із складу ЄС вимагає пошуку інструментів у царині спільної фінансової політики. По суті 2017 рік став черговою «точкою біфуркації» не лише для Євросоюзу, як суб'єкта світової політики, а й поставив під сумнів саму ідею консолідації у наддержавному утворенні. Зв'язки, які тримали «частину» та «ціле» демонструють слабкість. Наразі, вся система має шукати нові орієнтири задля зміцнення та переходу на новий рівень самоорганізації.

На нашу думку, запорукою швидкого розвитку Європейських Співтовариств у другій половині ХХ ст. були постійні розширення та поглиблення міждержавного співробітництва. Зараз настав період, коли ЄС з об'єктивних причин просто не має куди розширюватись, країни,

які є потенційними кандидатами на вступ у майбутньому, не відповідають критеріям членства. В геополітичному вимірі ЄС доводиться конкурувати із США та її безпековими інструментами. Ідеї подальшого поглиблення інтеграції країн в останні 10 років фактично не знаходять підтримки з-поміж більшості членів ЄС. В значній мірі така ситуація є наслідком надмірно високих темпів територіального розширення та збільшення ролі наддержавних інструментів у Співтовариствах у 1990-ті – початку 2000-х років.

Практично одночасно були озвучені бачення реформування ЄС політичними лідерами Франції та Німеччини. Запропонована ідея А. Меркель «Європи двох швидкостей», спрямована на диференціацію підходів до управління Євросоюзом. Позиція французького президента Е. Макрона є більш поміркованою, він апелює до посилення безпекового блоку існування Співтовариств, пропонуючи організацію збройних сил та спільної служби розвідки. Очільник Франції не оминув увагою й комплекс перетворень, який в значній мірі перекликається із концептом «Третього шляху». Зокрема, озвучені пропозиції, щодо уніфікації податків в ЄС, формуванні спільного соціального законодавства, інтеграція освітніх процесів, вирішення проблеми біженців. Зрозуміло, що політики рівня А. Меркель та У. Макрона, у своєму публічному дискурсі навряд чи стануть відкрито апелювати терміном «Третій шлях», звертаючись до своїх попередників, але використання ідей й подальша логіка намірів їхньої імплементації дозволяє говорити про актуальність зазначеної ідеології.

Апелюючи до вищезазначеного, на нашу думку, в ЄС існують перспективи подальшого використання концепту «Третього шляху» в якості ідеологічного підґрунтя комплексу перетворень. Саме розвиток «суспільного рівня» та актуалізація зусиль на збільшенні ваги «людського капіталу» може дати новий імпульс розвитку Співтовариств. Зміщення акцентів в стратегіях розвитку від: ідей спільного ринку, поглиблення політичної консолідації, розширення географічних меж до зрозумілого громадянам вектору, спрямованого на заможність, боротьбу з безробіттям, збільшення ролі освіти, має шанс стати новим імперативом розвитку Євросоюзу. По суті об'єднана Європа вперше після 1957 року має переглянути основу свого функціонування, змінивши пріоритетність глобальної складової на «людську».

Зазначений концепт має шанс на реалізацію з огляду на політичний склад Європарламенту, на кінець 2017 року європейські соціал-демократичні сили є другими за чисельністю (190 представників) у цьому наднаціональному органі.

Підбиваючи підсумки представленого осмислення основ функціонування Європейського Союзу в системі філософської еkleктики категорій «Мерізм» та «Холізм» й синергетичного підходу до пояснення особливостей організації євроінтеграції, зазначимо, що концепція «Третього шляху», була органічно вбудована в архітектуру політичних процесів у Великій Британії та Німеччині наприкінці 1990-х. Маючи на меті перегляд основ та рушійних сил євроінтеграційних процесів, «Третій шлях» звертається до «громадянського» рівня, апелюючи ідеями створення заможного суспільства, рівних можливостей, провідній ролі держави у забезпеченні сталого розвитку. В цілому, за задумом ідеологів, саме розвиток суспільства в країнах ЄС має стати новим генератором перетворень у Співтовариствах.

«Ера Меркель-Макрона», яка розпочалася у 2017 році в значній мірі продовжує використання елементів концепту «Третього шляху». На думку автора, модернізація та адаптація підходів початку 2000-х до «громадянської» має значний потенціал до впровадження у загальноєвропейській системі розвитку. Окрім цього, для переважної більшості громадян країн-учасниць ЄС, глобальний вимір інтеграції з поглибленням економічної співпраці та наділенням «центру» ширшими політичними повноваженнями, є не зовсім зрозумілим. На підтвердження цієї тези варто привести приклади загальноєвропейських референдумів, де населення демонструвало значну долю скептицизму (наприклад, референдуми стосовно Конституції ЄС, референдум у Британії). Мова не йде про звичайний популізм та соціалістичні гасла, концепт «Третього шляху» у певній мірі є інструментом глобальної моделі ЄС з провідною роллю людського капіталу.

Бібліографічний список:

1. Giddens A. The Third Way: the Renewal of Social democracy / Anthony Giddens. – Cambridge: Polity Press, 1999. – 169 p.
2. Marquand D. Decline of the Public / David Marquand. - Cambridge: Polity Press, 2004. – 176 p.
3. Blair T. The Third Way: New Politics for a New Century / Tony Blair. – L., 1998. – 184 p.
4. Freedon M. The Ideology of New Labour / Michael Freedon // The Political Quarterly. – 1999. – Volume 70. – P. 50.
5. Driver S., Martell L. Left, Right and the Third Way / Stephen Driver, Luke Martel // Policy and Politics. – Volume 28. – №2. – P.147-161.
6. Arestis P., Sawyer M. The Economics of the Third way: experiences from around the world / Edited by: Philip Arestis, Malcolm Sawyer. – Cheltenham, 2001. – 233 p.
7. Громько А. А. «Третий путь» - что дальше? / А. А. Громько // Современная Европа. – 2006. – №2. – С.62-71.
8. Алексеев П.В., Панин А.В. / П.В. Алексеев, А.В. Панин. Философия: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2003. – 608 с.
9. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Наука, 1986. – 234 с.

Zavadskiy V. N., Political imperative of transformations in the EU through the prism of the concept of the "third way"

The article is devoted to the study of the political component of the development strategy of the European Union at the beginning of the XXI century. The author proposes the concept of cognition of the processes of European integration through the prism of philosophical understanding (merism and holism) combined with the use of a synergetic approach.

The main provisions of the concept of the "third way" as a component of the political imperative of the development of the EU are analyzed.

Considering the tendencies of the development of the European Union in the last 10 years, one can note the existence of a systemic crisis, which consists in slowing down the institutional processes, the impossibility of further integration.

One of the key components of the development strategy of the Communities at the present stage is the development of "human capital" as the basis for the functioning of the integration system.

Key words: *European Union, imperative, integration, concept, "third way".*

УДК: 32.001:115.4:321.01:141.7

Лепська Н. В., Запорізький національний університет

ПРОСТІР ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА КАТЕГОРІЯ В ТЕОРІЯХ НІМЕЦЬКО-ЦЕНТРИЧНОЇ ГЕОПОЛІТИКИ

Статтю присвячено з'ясуванню сутності категорії простору в класичній німецько-центричній геополітиці. Розглянуто розуміння просторової організації світу, просторового функціонування та розвитку держави у фундаментальних працях засновників геополітики Ф. Ратцеля, Р. Челлена, фундатора німецької класичної школи геополітики К. Гаусхофера. Звернуто увагу на відмінності та теоретико-методологічні традиції у дослідженні просторової організації світу та європейського континенту в науковому доробку названих авторів. Наголошено, що основи наукової категоризації простору, закладені в класичних теоріях німецько-центричної геополітики, не втратили свого евристичного значення й до сьогодні. У підсумку актуалізовано необхідність врахування специфіки сучасних геополітичних зрушень та, зокрема, кардинальних змін європейської просторової організації, щодо переосмислення і осучаснення категорії «простір».

Ключові слова: геополітика, територія, простір, геополітичний простір, життєвий простір, просторова експансія, освоєння простору

Простір як феномен, як філософська та наукова категорія є невичерпним об'єктом дослідницької уваги. Проте в геополітичному сенсі простір вивчається доволі обережно. Принаймні це засвідчують своїм змістом і теоретико-методологічним навантаженням публікації останніх десятиліть, де до феномену простору часто звертаються або мимохідь, або опосередковано в дискурсі обґрунтування кардинальної зміни структурно-функціональної конфігурації світоустрою, його полісуб'єктності, мультилатеральності та асиметричності комунікацій між акторами геополітичних процесів. Адже геополітика за найрозповсюдженішим та найпростішим визначенням є наукою, що вивчає відносини між простором та політикою, тобто який вплив чинить просторовий фактор на політику, як використовуються спатіальні умови суб'єктами політичної діяльності, яким чином просторовий фактор здатний змінити ступінь суб'єктності держави на рівні світових політичних процесів.

Тож не дивно, що геополітичний простір фактично є індикатором життєздатності держави, яка за традицією вважається провідним актором геополітики. Саме глибока наукова рефлексія феномену простору в його геополітичному вимірі дозволяє певному суб'єкту геополітичних дій компетентно та прогностично вибачено практикувати ефективні технології щодо впорядкування світоустрою, тим самим унеможлиблюючи маргіналізацію цього суб'єкта. Тому геополітичний простір є завжди перспективним об'єктом досліджень. Особливої уваги він набув в західній геополітиці в роботах І. Валерстайна, Р. Мансбаха, Дж. Розенау, Дж. О'Тоала, Й. Фергюсона та інших. Наразі слід відзначити «невгамовний» науково-пошуковий інтерес в цьому контексті з боку російських вчених (ймовірно, це зовсім не випадково з огляду активної російської геополітики останніх років), серед яких найбільш ґрунтовно підійшли до вивчення проблем геополітичної спатіальності І. Бусигіна, Ж. Заде, Д. Замятін, В. Колосов, Н. Комлева, І. Мітін, І. Окунев, С. Переслегін, К. Плешаков, М. Стрежнева, О. Тинянова, В. Цимбурський, О. Шаратов та інші. В українській геополітичній думці знедавня теж актуалізувалася проблематика простору, і в цьому тематичному контексті заслуговують на увагу, приміром, наукові розвідки С. Андрущенко, С. Внучко, Т. Ігнатєвої, Р. Матвієнка. Утім, доводиться визнавати, що у вітчизняній теорії геополітики проблема спатіальної організації світу не набула глибокої рефлексії, що не найкращим чином віддзеркалюється і у сучасній геостратегії (як прикладного аспекту геополітики) нашої держави, тому необхідність досліджень у цьому напрямку є беззаперечною. Що ж стосується саме німецько-центричної геополітики, то вона взагалі піддається огляду головним чином в навчальних посібниках або підручниках як один з розділів класичної континентальної геополітики, а категорія простору, з якої вона, власне, і «вийшла», окремого вивчення не набула (як виняток, публікації і дисертація російського дослідника П. Рукавіцина). Позаяк категорія простору, що є засадничою для геополітики, вимагає як «нового прочитання» класичних німецько-центричних геополітичних теорій, так і осучаснення з огляду на безпрецедентність процесів просторового геополітичного рекогносцирування.

Отже, метою статті є з'ясування сутності категорії простору в геополітичному вимірі в

концепціях фундаторів німецько-центричної геополітики.

Геополітичний простір став фокусом ретельного наукового пізнання на тлі світового політичного процесу к. XIX – поч. XX ст. Саме у цей час відбувається так зване «закриття світу» (global closure), для якого характерне формування глобальної політичної системи зі своїми центрами економічного та політичного домінування. Таке своєрідне ущільнення світу загострює конкуренцію між державами за лідерство, за ресурси, найважливішим з яких є територія. Кожна держава намагалась заволодіти якомога більшими територіями, і до того ж така експансіоністська політика мала бути науково легітимізованою. Цю місію і була покликана виконати геополітика, яка винайшла свій метод географічного аналізу держави як суб'єкта глобальної системи. Засновником геополітики став німецький політико-географ Фрідріх Ратцель. До речі, виникнення нового наукового напрямку саме у Німеччині не випадкове, оскільки цій густонаселеній державі бракувало території, і колоніально вона теж не була забезпечена.

Ф. Ратцель одним з перших запропонував фундаментальний погляд на просторову організацію та поведінку держави. Його теорія мала витоки в ідеях географічного детермінізму, що досліджує вплив природних умов на політичні системи і пояснює залежність політичного життя від природних чинників, та соціал-дарвінізму, що проводить аналогії між соціальними системами та біологічними, вивчає суспільство і державу, спираючись на об'єктивні закони природи. Ратцель виходив з розуміння простору (Raum) як політичного ресурсу розвитку держави, тож її зовнішня і внутрішня політика були географічно обумовлені. Поняття географічної обумовленості мало на увазі розміри, місцерозташування і кордони країни, її ландшафт, а також відношення до інших частин земної поверхні.

Держава народжується, зростає, помирає як будь-який живий організм, її просторове розширення і стиснення є природним процесом, що пов'язаний з внутрішнім життєвим циклом розвитку. Серед інших основоположних ідей Ратцеля слід вказати на такі, що можливо навіть було б кваліфікувати як аксіоми спатіальності держави (які, до речі, не втратили своєї актуальності й сьогодні): «Історія народу на певній території є боротьбою за переваги цієї території»; «Війни зводяться до боротьби за простір. Вся історія держав є не що інше, як придбання та втрата простору»; «Народ зростає, збільшуючись у силі, країна – шляхом приросту землі»; «Потяг до розширення, розсування кордону до меж можливості є ознакою вищої культури»; «Принцип просторового рівняння: держава з меншим простором починає намагатися бути схожою на свого великого сусіда; вона придбає стільки простору, скільки необхідно, щоб встановити рівновагу або ж вона вимагає від сусіда зменшити свою територію»; «Багато слабких сусідів завжди вигідніше, ніж небагато сильних» [1]. Оскільки за Ф. Ратцелем держави є не просто просторовими організмами, а є вищою точкою явищ експансії Життя, то просторова експансія є цілком природним, живим процесом, що відповідає поняттю «життєвий простір» (Lebensraum). Держава лише тоді досягне свого розквіту, якщо її очільники та народ мають чітке розуміння власної «просторової концепції», розвинуте гостре відчуття простору, «просторового сенсу» (Raumsinn). Таким чином, простір у Ратцеля переходить з кількісної матеріальної категорії в нову якість, стаючи «життєвою сферою», «життєвим простором», такий собі синтезований феномен – «геобіосередовище». Простір забезпечує державі «життєву енергію» (Lebensenergie), тому цей ресурс має постійно відтворюватися. Терміни «просторовий сенс» та «просторова енергія» майже тотожні і позначають певну особливу якість, що властива географічним системам і зумовлює їх політичне оформлення в історії народів і держав.

Оскільки простір за Ф. Ратцелем це територія, то відтворення енергії і її прирощення відбувається шляхом територіальної експансії. У держави існують природні напрямки експансії, які узагальнено Ф. Ратцель втілює у сформульовані ним сім законів просторової експансії, що історично довели свою аналітичну цінність у з'ясуванні сутності сучасних геополітичних процесів: 1) простір держав збільшується разом з розвитком їх культури; 2) просторове зростання держави супроводжується розвитком ідей, виробництва, торгівлі і підвищенням активності в інших сферах; 3) держава розширюється, приєднуючи та поглинаючи держави меншої значності; 4) кордон – орган, розташований на периферії держави і, як такий, свідчить про її зростання, силу або слабкість та зміни в її організмі; 5) у своєму зростанні держава прагне увібрати в себе найбільш цінні для її розвитку елементи фізичного оточення: узбережжя, басейни рік, долини і взагалі усі багаті ресурсами території; 6) перший вихідний імпульс експансії

надходить ззовні, тобто поштовх до розширення держави надходить від держави з суттєво вищою цивілізацією; 7) загальна тенденція до зливання, розвиваючись у процесі розвитку, переходить від держави до держави і набирає силу, підштовхує до ще більшого розширення території у русі, котрий живить сам себе, тож меж експансіоністських прагнень не існує. Ці імперативи просторового існування та розвитку будь-якої держави (та й загалом просторового впорядкування) заклали методологічні підвалини геополітики як науки про контроль над простором і не втратили своєї евристичної значущості й до сьогодні.

Говорячи про експансіоністську парадигму геополітичної теорії Ф. Ратцеля, слід вказати, що вчений вбачав найкращі перспективи життєстійкості для тих держав, які територіально охоплюють великі континентальні простори, ніби врастають у природні замкнені простори. Ратцель дійшов логічного висновку, що тенденція успішного просторового розвитку держав врешті-решт має прийти до континентальної фази, що є основою так званої концепції «Великого простору» (Grossraum). Дуже по-сучасному сприймається далекоглядність Ф. Ратцеля з позицій сьогодення. Адже і XX ст., і поч. XXI ст. засвідчують здійсненність прогностичних розмірковувань фундатора геополітики прикладами ЄС, ЄАС, ШОС та інших, які демонструють намагання однієї певної держави (відповідно Німеччини, Росії, Китаю) встановити своє домінування у конкретному регіоні, простір якого може протягуватися до розмірів континенту. Ф. Ратцель вважав також цілком можливим утворення світової держави, необхідною передумовою якої є володіння морською силою, розвинутим військово-морським флотом. На його думку в континентальному просторі здатні розвиватися лише напівкультури, а от морські народи, для яких природно вести кочове морське життя, мають цілковиту можливість створити світову державу завдяки повноцінній експансії планетарного масштабу. Німеччина, враховуючи об'єктивну географічну даність, є континентальною державою, тому, на думку Ратцеля, те, що деякі народи і держави (приміром, Англія, Іспанія, Голландія) здійснювали спонтанно, сухопутні держави (як-от Німеччина) мають робити усвідомлено, і розвиток флоту є першочерговою вимогою для них щодо набуття статусу світової держави. Тому і для Німеччини на порядку денному стоїть завдання створення боездатного потужного флоту. Хоча, приміром, напередодні Першої світової війни морські сили Німеччини все ж були значно слабшими за об'єднані військово-морські сили країн Антанти десь в середньому у 2,5 – 3 рази.

Таким чином, Ф. Ратцель як батько-засновник геополітики одночасно є і засновником теорії геополітичної спатіальності. Безумовно його органіцистський підхід у розумінні просторової організації держави накладає певні обмеження щодо аналізу соціально-політичних проблем, надаючи йому дещо зайвої метафоричності та, навіть, позараціональності. Утім, як влучно підкреслює сучасний французький геополітик Ф. Моро-Дефарж, Ф. Ратцель запропонував тогочасній прусській політичній еліті формулу, в рамках якої наука і політика не виключали взаємно одне одного. Ця формула відкривала шлях до просторової технології державної влади [2]. Тобто, концепт простору, який зазвичай інтерпретувався через кількісні характеристики, у Ратцеля збагатився реальним якісним змістом, прямо корелюючись з культурним рівнем розвитку суспільства. Простір у нього не просто територія та ресурс, а це вже технологія та інструмент державної влади. Тому Ратцель послідовно апологізує просторову експансію як іманентно необхідну для виживання держави. Тож критична оцінка ратцелівської спадщини як такої, що пропонує одномірну (кількісну) презентацію простору в усталених традиціях географічного детермінізму, є здебільшого некоректною та доволі узагальненою.

Ідеї геополітичної спатіальності Ф. Ратцеля отримали гідний розвиток у науковій творчості Р. Челлена, який є автором терміну «геополітика», а саму геополітику вважав наукою, що вивчає державу як географічний організм, втілений у просторі. Челлен був шведом за національністю, проте його симпатії до Німеччини були очевидними. Так, ним була обґрунтована концепція Німецько-Нордичного союзу малих держав Європи на чолі з Німеччиною, адже остання мала таку властивість як «осьовий динамізм», тобто здатність об'єднати навколо себе європейські держави («країни Осі»). Р. Челлен, віддано відстоюючи ратцелівський підхід, разом з тим заклав основи так званого біологічного імперіалізму, згідно з яким простір (як територія) є «тілом» держави, є її ключовим геополітичним ресурсом, джерелом її сили. Рухливий характер народу, який є «душою» держави, характеризує його здатність щодо освоєння простору, таким чином обумовлюючи так звану «еластичність держави». Держава, як і будь-який живий організм, веде

боротьбу за існування і проходить усі цикли розвитку від народження до помирання. Оскільки боротьба за існування – природна форма життя держави, тож і війна є однією з таких форм і одним з проявів боротьби за географічний простір. Р. Челлен наголошував, що життєздатність держави забезпечується передусім силою, однією зі складових якої є територія. Тому малі держави приречені бути підкореними великими за розмірами державами. «Великі держави в перспективі приховують в собі небезпеку суверенітету держав малих. Вони володіють колосальною силою тяжіння для малих держав». Однак, з іншого боку, Р. Челлен застерігав, що «...велика територія передбачає численні тертя з оточуючими державами, а також значну вразливість для кордонів. Особливо небезпечно, коли експансія перевищує масштаб життєвих потреб, тому що держава може таким чином надірватися» [3, с.135-137]. Останніми твердженнями Р. Челлен слушно звертає увагу на необхідність проведення саме збалансованої, виваженої експансії, що максимізує життєздатність держави, і це є абсолютно актуальним з огляду на геостратегію сучасних провідних держав як акторів геополітичних процесів.

Серед наукових здобутків Р. Челлена є обґрунтування просторової концепції «великих держав», які мають бути предметом пильного вивчення геополітики. За просторовими характеристиками він розрізняв світові держави (Велика Британія, США, Росія, Німеччина) та великі (Франція, Японія, Австро-Угорська імперія, Італія). Свою концепцію Р. Челлен довів на основі аналізу співвідношення 3-х головних, на його думку, просторових факторів: розширення простору, територіальна монолітність, свобода пересування народу. Кожна з держав має свою унікальну їх комбінацію, що і визначає її просторовий, а отже й стратегічний потенціал. До речі, з усіх держав, на думку вченого, лише США мали максимальний прояв усіх трьох просторових факторів. У Німеччини є тільки територіальна монолітність, тим не менш Р. Челлен її відніс до світових держав саме через те, що вона мала «осьовий динамізм в Європі. Її унікальне «серединне» місцерозташування надає їй безпрецедентні переваги лідерської позиції у просторовому впорядкуванні Європи. До речі, ця ідея дещо пізніше була підтримана і актуалізована Ф. Науманном, який увів у науковий обіг концепцію «Серединної Європи» (Mittleuropa). Солідаризуючись з Р. Челленом щодо геополітичного аналізу балансу сил на європейському просторі, він обґрунтував необхідність об'єднання народів Центральної Європи в єдиний політико-економічний простір задля того, щоб витримати конкуренцію з такими сильними геополітичними супротивниками як Англія, США та Росія. Вісью цього процесу просторової інтеграції Європи і мала стати Німеччина, і це був саме геополітичний проект на основі спільності географічної долі народів, а не абсолютизації ролі Німеччини.

Таким чином, Р. Челлен запевняв, що зростання сили держави має відбуватися передусім за рахунок розширення території, тобто шляхом експансії: «сильні життєздатні держави, які мають обмежений простір, підкоряються категоричному імперативу розширення свого простору шляхом колонізації, злиття або завоювання», при цьому «...простір поділеного вже світу може бути лише відвойований однією державою у іншої» [3, с.65]. Тож Р. Челлен услід за Ф. Ратцелем стверджував експансіонізм фактично як неприложений закон природи, що діє також і по відношенню до держав. А якщо врахувати ще й дію закону Т. Мальтуса (і Ф. Ратцель, і Р. Челлен погоджувалися з його теорією), то надалі проблема перенаселення буде тільки загострюватися, і людство буде не в змозі себе прокормити. Для Німеччини, що терпить надзвичайне просторове стиснення, це стосується як ніякої іншої країни. Тому в умовах поділеного між великими державами світу відвоювання у них територій є абсолютно природним процесом.

Така теоретико-методологічна легітимація експансіонізму заклала один з наріжних каменів в підґрунтя німецької школи класичної геополітики (надалі НШКГ), навколо проблеми інтелектуальної традиції якої й до сьогодні точаться дискусії. Зазвичай вона уособлюється з науково-практичним доробком одного з найавторитетніших геополітиків міжвоєнного періоду К. Гаусхофера. Його погляди на спатіальну організацію світу і на просторову стратегію Німеччини, що, як він вважав, випадково отримала поразку у Першій світовій війні і тепер мусить відновити справедливість, були затребувані німецькими націонал-соціалістами і широко використовувалися ними для виправдання агресивної політики гітлерівського режиму. Проте звинувачення у прямому пособництві цьому К. Гаусхофера є полемічними і перебільшеними.

Теорія спатіальності НШКГ представлена передусім концепціями боротьби за простір (як базової), континентального блоку, пан-регіоналізму. Життєвий простір тут є вихідною

категорією, тож очевидний вплив ратцелівської школи. Розгорнуте тлумачення цього терміну було запропоновано у 1939 р одним з теоретиків НШКГ К. Вовінкелем, який виокремив три рівні життєвого простору Німеччини. Перший – це територія, на якій німецький селянин оброблював землю та формував навколишній ландшафт відповідно до своїх національних поглядів та уявлень. Другий – це сфера економічних інтересів Німеччини, територія тих іноземних держав, виробництва яких міцно пов'язані договірними відносинами з німецькою промисловістю. Третій рівень – це сфера культурного впливу Німеччини [4]. Якщо у Ратцеля опосередковано йшлося про якісні характеристики простору, які не обмежуються лише територіально-географічними показниками, і наявність географічного детермінізму у його теорії безсумнівна, то німецька класична геополітика вже демонструє відхід від обмеженого територіальними рамками розуміння простору, намагаючись надати більш цілісне тлумачення цієї засадничої у геополітиці категорії. Слід відзначити, що таке трактування життєвого простору перегукується з сучасним розумінням простору як багаторівневої структури, що є в певному сенсі теоретичним винаходом НШКГ, адже багато нинішніх дослідників презентують ідею багатовимірності геополітичного простору як сучасний інтелектуальний продукт.

Концепція боротьби за життєвий простір була сформульована у 20-ті роки ХХ ст. і мала на меті обґрунтування необхідності повернення втрачених після Першої світової війни німецьких земель та колоній, а також об'єднання в межах єдиного рейху територій, де етнічні німці склали більшість. Розвиваючи ці ідеї, представниками НКШГ біли уведені в обіг такі пропагандистські поняття, як «народ без простору» (насамперед йшлося про німців, італійців, японців) та «простір без народу» (Австралія, латиноамериканські держави, територія Сибіру). За висновками теоретиків НКШГ така нерівномірність у заселенні просторів земної кулі є несправедливою і необхідно встановити баланс. Безумовно, це була апеляція до німців і німецької політичної еліти щодо нагального перегляду кордонів держав.

Найбільш докладно концепція життєвого простору була розроблена К. Гаусхофером, який взагалі вважав сутністю геополітики боротьбу за життєвий простір. Він запропонував свій, за його висловом, «геополітичний спосіб» вивчення політики, мета якого – «представити життєві форми політики, що функціонують в певному життєвому просторі, як обумовлені одночасно і стабільним географічним середовищем, і динамікою історичного процесу». Цей метод, запевняв К. Гаусхофер, «має для всіх проблем, пов'язаних з кордонами, велику перевагу, бо він більше, ніж будь-який інший підхід, дозволяє бачити ці проблеми незалежно від будь-якої партійно-політичної установки і світоглядної однобічності, користуючись науково-природничими та біологічно коректними методами. У той же час він дуже корисний для філософії історії, бо не схильний до спотворень з боку соціологічних і суспільно-політичних доктрин і позбавляє від тієї значної частки упередженості, яку вони звичайно породжують» [5, с.240]. На думку вченого геополітика лише тоді має сенс, коли її ідеї є сприйнятими народом, у якого постійно виховується політичне почуття простору і культурно-географічне почуття кордонів. Таким чином, за К. Гаусхофером простір фактично має не тільки об'єктивні характеристики, зафіксовані у конкретних цифрах, а й афективні. Як бачимо, він є суб'єктивно пережитою реальністю, емоційно пронизаним феноменом, що може існувати і позараціонально, оскільки, як пише К. Гаусхофер, «найвища особиста «делікатність», з одного боку, гарне знання «психології натовпу» і сили, що піднімає енергію, тонус, збудливість, настрої індивідууму – з іншого, – передумова для ефективної здатності виховання почуття кордону в націях» [5, с. 117]. Таке виховання почуття простору є імперативом для тих народів, котрі в культурному плані значно випереджують інших, передусім своїх сусідів, простори яких навпаки є недозаселеними.

Для К. Гаусхофера простір є джерелом життя, він подібний полю, яке після орання та сівби дає врожай, символізуючи зародження нового життя. Але, якщо земля (тобто простір) не затребувана, то вона страждає від цього. Як майстер художнього слова К. Гаусхофер дуже метафорично пояснює специфіку простору: «Всім, хто сам орав свою землю, повинна бути дорога сила руху, спрямованого вперед, в майбутнє, і відкриває йому (майбутньому) лоно Землі; їм прикро, що нове життя залишається відстороненим від стражденної землі, яку відгороджують парканом і стіною, залишають порожньою, необробленою, утримують в застиглому, статичному стані. Бо будь-яка нерухомість рівноцінна смерті, життя ж означає невблаганний потяг до оновлення, навіть якщо воно може бути досягнуто лише за допомогою «оранки», «перелому»»

[5, с. 355]. Народ, який тривалий час мешкає у занадто тісному життєвому просторі, змушений терпіти перевантаженість землі, швидко набуває міцного розуміння необхідності постійної «оранки» всіх придатних до сівби і жнив земель. Там же, де шляхом насильства та прагматизму були підготовлені в минулі епохи великі резерви просторів, які самі власники (їх Гаусхофер називає «непохитними хранителями колишнього стану (status quo)» або «невблаганними вартовими минулого») зберігають в своїх політичних інтересах і навряд чи будуть використовувати та й не дозволять це зробити іншим, хто готовий оновлювати життєвий простір, неминуче виникне ймовірність зіткнень і боротьби за нього. Отже, такі незаселені простори («анойкумена») стають причиною перевероту замість «оранки» і оновлення життя, революції – замість еволюції. Утім, К. Гаусхофер наголошує, що «не грабіж та меч створюють надійне право на простір, а праця, виховання (культура) та плуг» [5, с. 362]. Справедливе перенесення кордонів (а саме так і називає фундатор НШКГ процес переформатування демографічно перенаселених і недозаселених ландшафтів) передбачає суміщення національних та державних кордонів та в ідеалі має відбуватися у мирний спосіб, шляхом умовлянь та переконання (на кшталт аншлюсу Австрії і Судетської області), а війна – це радикальний, небажаний та найостанніший метод. Тому, на відміну від Ф. Ратцеля та Р. Челлена, К. Гаусхофер декларував стратегію неагресивної територіальної експансії. Проте, ані принципів, ані реальних дієвих методів визначення справедливих кордонів ні Гаусхофер, ні інші представники НШКГ не запропонували, хоча дискусії з цієї проблеми між ними активно велися. Дійсно, складно уявити, що будь-яка держава добровільно погодиться перенести свої кордони, відмовиться від своїх територіальних ресурсів на користь іншої лише через більш низку щільність населення в межах своїх кордонів, навіть якщо цього буде вимагати якийсь високий міждержавний орган (до речі, сам засновник НШКГ доволі критично ставився до діяльності Ліги Націй, яка виявилася не здатною вирішити проблему справедливої просторової організації світу).

Концепція життєвого простору К. Гаусхофера базувалася на дихотомії Моря та Суші, яка є фундаментальною для класичної геополітики. Оскільки морські держави, передусім США і Великобританія, проводили «політику анаконди» по відношенню до континентальних країн, то останні мають йти континентальним блоком проти морських, створивши так званий «Великий простір» як нову політичну макроорганізацію. Як писав Гаусхофер, «хочу зробити надбанням кожного принцип геополітики, що доноситься до нас з сивих часів становлення Римської держави: «Fas est ab hoste doceri»» [5, с. 373], тобто «треба вчитися у ворога»: саме сильний континентальний блок здатний паралізувати політику анаконди і у військово-політичному, і у військово-морському, і в економічному відношенні.

Таким чином, ідея Ф. Ратцеля про просторові технології перерозподілу влади у К. Гаусхофера набуває свого практичного оформлення, просторова концепція у нього дійсно виступає як реальна технологія просторового впорядкування сили, і сам простір як геополітична макроструктура фактично є його ресурсномістким інструментом. Континентальний блок К. Гаусхофер вбачав лише у складі стратегічних союзників. Для Німеччини це Росія та Японія (останню вважав «спорідненою» в духовно-культурному плані з Німеччиною). Реалізація цієї ідеї (вісь Берлін – Москва – Токіо) забезпечила б Німеччині широкі трансконтинентальні комунікації і вихід до відкритого океану, а це шлях і до континентальної, і до морської могутності, врешті встановлення світового панування як реванш за поразку у Першій світовій війні.

Не менш гідне місце в теорії спатіальності НШКГ, а саме у К. Гаусхофера, займає оригінальна концепція панрегіоналізму. Панрегіони – це меридіональні глобальні економічні регіони (кожний складається з ядра і периферії). Вони базуються на так званих панідеях (широкі цілі за К. Гаусхофером), що зосереджують в собі в концентрованому вигляді державне мислення, єдність розуміння соціально-політичних, економічних, культурних проблем держав, які входили до складу панрегіонів. Цікаве наукове спостереження К. Гаусхофера: морські панідеї більш здатні пристосовуватися, перетворюватися, еволюціонувати, реагувати на оточення, ніж континентальні, що схильні до розриву з минулим, до ривка вперед, до насильницької зміни «небесного мандата» [5, с. 313]. За К. Гаусхофером світ складається з 3 панрегіонів, орієнтованих з півночі на південь: пан-Америка на чолі з США, Євро-Африка з ядром в Німеччині, пан-Азія (з Австралією) з ядром в Японії. Дещо пізніше Гаусхофер виділив ще й пан-Росію з її впливом на Персію, Афганістан та Індостан. Така панрегіональна структура орієнтована на запобігання

конфліктів між глобальними силовими центрами. Зрозуміло, що модель панрегіональної організації світу у К. Гаусхофера є доволі уможливленою, проте спроба надати таку генералізацію світоустрою однозначно засвідчує високопрофесійний науковий статус її автора. Більше того, панрегіоналістська концепція впритул підійшла до геоеконімічного погляду на просторову організацію світу. Адже відомо, що геоеконіміка (так звана «нова геополітика», виникла у останній третині ХХ ст.) досліджує світ з позицій аналізу економічної потуги держав (або недержавних акторів), що забезпечує реалізацію її зовнішньополітичних цілей шляхом досягнення нею відповідного рівня економічної конкурентоздатності. Тож і панрегіоналістська концепція К. Гаусхофера виходить з розуміння великих інтегрованих міждержавних об'єднань як економічних просторових надструктур, де певна держава-ядро є економічним центром сили в своєму панрегіоні.

Таким чином, узагальнюючи аналіз категорії простору в німецько-центричній геополітиці, відзначимо, що саме її класики доклали максимальні інтелектуальні зусилля щодо науково-теоретичної категоризації поняття «простір». Оптика його дослідження фокусувалася на Німеччині, її скривдженому становищі в системі європейських держав. Саме Ф. Ратцель, Р. Челлен та К. Гаусхофер як найбільш яскраві представники німецько-центричної геополітики розроблювали теорію поступового перетворення Німеччини в лідера або ж європейського континенту, або ж загалом світу. Тому й не дивно, що теоретичне підґрунтя такого гіперамбіційного завдання складала саме категоризація простору. Субстанційними в цьому сенсі були концепти «життєвий простір», «великий простір», «просторова концепція», «територіальна експансія», «просторовий чинник». Німецько-центрична теорія спатіальності сформулювала свої аргументи, що мали за мету легітимізувати домагання Німеччини на гегемонію. Без сумніву це свідчить про реальну тенденційність та ангажованість геополітиків на практиці. Тим не менш, традиції науково обґрунтованої спатіальності виходять саме з німецько-центричної геополітики, а саме з розуміння простору як головного ресурсу життєздатності держави, адже брак простору спричиняє її геополітичну маргіналізацію. У цьому сенсі експансія є фактично технологією забезпечення геополітичної суб'єктності держави. Тож вона має постійно опікуватися розширенням меж свого життєвого простору. І це має бути не тільки територія як така, а й якісно інші типи простору, що відповідає сучасному розумінню спатіальної багаторівневості в геополітиці.

Бібліографічний список:

1. Ратцель Ф. Политическая география (в изложении Л. Синицкого) / Ф. Ратцель // Геополитика: Хрестоматия [сост. Б. А. Исаев]. – СПб.: Питер, 2007. – С. 15 – 36.
2. Моро-Дефарж Ф. Введение в геополитику [Електронний ресурс] / Ф. Моро-Дефарж. – М. : Конкорд, 1996. – 148 с. – Режим доступу: <http://grachev62.narod.ru/dfrg/content.htm>
3. Челлен Р. Государство как форма жизни / Рудольф Челлен; [пер. с швед, и примеч. М.А. Исаева; предисл. и примеч. М.В. Ильина]. – М.: РОССПЭН, 2008. – 319 с.
4. Рукавицын П. Концепция борьбы за жизненное пространство немецкой школы классической геополитики / Петр Рукавицын // Обозреватель-Observer. – 2008. – № 9. – С. 109-116.
5. Хаусхофер К. О геополитике. Работы разных лет / К. Хаусхофер. – М. : Мысль, 2016. – 464с.

Lepska N. V. Space as a fundamental category in the theories of German-centric geopolitics

The article is devoted to the analysis of the essence of the category of space in Germanic-centrist geopolitics. The understanding of the spatial organization of the world, spatial functioning and development of the state in the fundamental works of the founders of geopolitics F. Ratzel, R. Cellen, founder of the German classical school of geopolitics K. Haushofer has been considered. Attention is drawn to the differences, theoretical and methodological traditions in the study of the spatial organization of the world and the European continent in the scientific heritage of these authors. It is noted that the foundations of the scientific categorization of space, embodied in the classical theories of Germanic-centrist geopolitics, have not lost their heuristic significance even today. The need to take into account the specifics of the current geopolitical shifts and, in particular, the fundamental changes in the European spatial organization, the rethinking and modernizing of the category «space» has been actualized.

Key words: geopolitics, territory, space, geopolitical space, living space, spatial expansion, development of space

Yula Okuniovska, Doniecki Uniwersytet Narodowy imienia Wasyla Stusa

POLITYCZNE PRZESŁANKI EUROINTEGRACJI RP

Artykuł poświęcony badaniu politycznych przesłanek integracji europejskiej RP. Przesłanki polityczne są rozpatrywane w dwóch formach: wewnątrzpolityczne i międzynarodowe. Biorąc pod uwagę szczególnie transformacji polskiej społeczności od postsocjalistycznego stanu do kierunku demokratycznego, zbadano oddziaływanie rozwiązania „Solidarności” jako głównego wewnątrzpolitycznego czynnika zmian w polskim społeczeństwie. W artykule rozpatrywane jej miejsce i rola w systemie władzy, interakcja z siłą znajdującą się na czele i próby nawiązania dialogu.

Pokazano zmianę koniunktury międzynarodowej na przykładzie działalności K. Skubiszewskiego i założenia kierunku europejskiego. Podpisanie Układu Europejskiego (o stowarzyszeniu) otworzyło przed Polską możliwości wrócić do zjednoczonej Europy. Długotrwały proces integracji europejskiej RP negatywnie oddziaływał na nastawienia polskiej ludności do Unii Europejskiej.

W ciągu badania się określają główne cechy charakterystyczne polityki RP lat 90-ch XX wieku: negatywny wizerunek, luźność wewnątrzpolitycznych programów, ale dążąca do celu zbliżenia z UE polityka zagraniczna.

Słowa kluczowe: *demokratyzacja, transformacja, integracja europejska, kryteria, kierunek polityki zagranicznej.*

Pomiędzy państw obozu socjalistycznego Polska demonstrowała wysoką aktywność w kierunku demokratycznych zmian w Europie Środkowo-Wschodniej. Demokratyczne tradycje charakterystyczne dla krajów Europy Środkowo-Wschodniej sformowane jeszcze w czasy rewolucji Francuskiej weszły w konflikt z reżymem totalitarnym.

Na początku lat 90-ch XX wieku architekci polityki zagranicznej Trzeciej Rzeczypospolitej Polskiej wzięli kierunek na zbliżenie z Europejską Wspólnotą Gospodarczą. Głównymi postulatami zmian były wymogi zwiększenia rozwoju gospodarczego, poziomu życia oraz miejsca Polski na arenie światowej. Europejska polityka po 1989 roku była bardzo ważnym priorytetem polityki zagranicznej RP. Ten kierunek nie koncentrował się wyłącznie na EWG, głównym celem polskich politycznych elit było szybkie nawiązanie stosunków z organizacjami Zachodnioeuropejskimi i konieczna rezygnacja z komunistycznej przeszłości.

Dążenie do integracji europejskiej RP było uwarunkowane przesłankami wewnętrznymi i najważniejsze – politycznymi.

Celem artykułu jest zbadanie politycznych przesłanek wejścia Polski do Unii Europejskiej. Dla osiągnięcia celu określiliśmy następujące zadania: zbadanie wewnątrzpolitycznego stanu Polski, analiz kierunku polityki zagranicznej RP, wyjaśnienie opinii społecznej na temat UE.

Podstawę dla badania stworzyły prace ukraińskich i polskich naukowców. Pomiędzy nimi możemy wymienić: Szewczuk D. [1], Gardavsky J. [2], Buslenko V. [4], Kuroń J. [5], Teleguz A. [6], Czernega P. [7], Skubiszewski K. [8], Łastawski K. [9]

Unia Europejska jest jednym z największych związków państw we współczesnym świecie. Konsolidacja krajów Europy była spowodowana ideą zbliżenia politycznego, co miałyby zapobiec utworzeniu nowych konfliktów na kontynencie. Koniec XX wyraził pokazał wzmocnienie stanowiska krajów Europy.

Polityczne przesłanki wejścia Polski do Unii Europejskiej wychodzą z czasów działalności Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”.

Amerykański politolog, socjolog i działacz państwowy Zbigniew Brzeziński podkreślał że działalność „Solidarności” jest zjawisko wyjątkowe w historii XX wieku i ono dało początek upadku komunizmu, kryzysu wewnętrznemu w ZSRR i załamaniu systemu komunistycznego w Polsce. A brytyjski historyk Norman Davies określa pojawienie „Solidarności” jako czas kiedy Polska odgrywała główną rolę [1].

„Solidarność” - Niezależny Samorządny Związek Zawodowy (NSZZ) – była nie tylko związkiem zawodowym ale potężnym ruchem społecznym, antykomunistycznym powstaniem i rewolucją. Ten ruch wykształcił się w 1980 r. Polski badacz J. Gardavsky poddając analizie dzieje tych czasów nazywa

umowę 1980 r. klasyczną umową pomiędzy słabymi władzami („władzami partyjnymi”) i mocnym społecznym ruchem. Związki zawodowe mieli 17 tys. ośrodków i liczyli 1 mln. 300 tys. członków [2 s.118-119].

Działalność „Solidarności” założyła początek osłabienia władz autorytarnych i zmianę politycznej koniunktury polskiego społeczeństwa. Za co i była traktowana poza prawem. Tylko w 1989 r. była oficjalnie uznana jako organizacja związków zawodowych. Rozumiejąc nieodwracalność zmian Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR) poszła na nawiązanie dialogu z „Solidarnością” w formie „okrągłego stołu”. On był zaplanowany z 6 lutego do 4 kwietnia 1989 r. Od strony rządu na czele był generał Cz. Kiszczak, od strony opozycji – lider „Solidarności” L. Walensa [3, c. 34].

Negocjacje przedstawicieli okrągłego stołu można warunkowo podzielić na trzy poziomy. Pierwszy poziom był reprezentowany udziałem w posiedzeniach plenarnych określających tor dalszej działalności. Następny poziom był powiązany z obradami w trzech głównych zespołach: ds. gospodarki i polityki społecznej, ds. reform politycznych, ds. pluralizmu związkowego. Na trzecim poziomie dyskutowali kwestie o problematyce rozmaitej. Obrady okrągłego stołu po raz pierwszy w ciągu długiego okresu czasu osiągały sukces i otrzymały nazwę „porozumienie społeczne”.

Według porozumienia przy okrągłym stole rząd i „Solidarność” doszli zgody na rzecz politycznych zmian i przemian gospodarki, żeby Polska poszła drogą demokracji i gospodarki rynkowej. Również było sformowane Zgromadzenie Narodowe (Sejm i Senat), rozpoczęte reformy, wprowadzone stanowisko Prezydenta. Ważnym osiągnięciem „Solidarności” pod czas tych obrad stało nadanie opozycji dostępu do mediów, wprowadzenie kwot w wyborach do sejmu, gdzie 65% miejsc się gwarantowało dla PZPR i sojuszników a 35% dla opozycji. Legalizowane zostały związki zawodowe „Solidarność”. Było zaproponowane wolne wybory do Sejmu. Po przyjęciu porozumienia od 4 czerwca 1989 roku były przeprowadzone wybory parlamentarne gdzie zwyciężyła „Solidarność”. W Senacie ona otrzymała 99 miejsc ze 100 [4 c. 445].

24 sierpnia na posiedzeniu Sejmu 62-letni Tadeusz Mazowiecki był powołany na stanowisko prezesa Rady Ministrów PRL. W jawnym głosowaniu za kandydaturą Tadeusza Mazowieckiego głosowało 378 posłów (przeciwko było czterech, a 41 wstrzymało się).

Opozycja mogła celebrować: wznowiona idealna równowaga zburzona po wyborach, T. Mazowiecki wybrany na premiera, B. Geremek wybrany na przewodniczącego Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego „Solidarność” w Sejmie, L. Walensa został legendą i laureatem Nobla, który daje rozporządzenia przez braci Kaczyńskich. Rząd Mazowieckiego był sformowany wciąż 24 sierpnia – 12 września 1989 r.

Po raz pierwszy w okresie historii powojennej Polacy otrzymali rząd który oni chcieli któremu ufali. Przed T. Mazowieckim stało nadzwyczajnie trudne zadanie. Jemu należało szybko sformować niekomunistyczny, a może nawet antykomunistyczny rząd. Ale ten rząd, najpierw jego siłowe ministerstwa, miały być przyjęte przez W. Jaruzelskiego i w pewnej mierze przez Moskwę. T. Mazowiecki nie miał prawa zapomnieć, że mieszka w centrum obozu socjalistycznego. Mur Berliński jeszcze był na miejscu, radzieckie garnizony wojskowe były pełni żołnierzy i czołgów, armia, instytucje bezpieczeństwa i milicja były kontrolowane przez „autorów” stanu wojennego – generałów Kiszczaka i Siwickiego. Jednak jego gabinet w oczach społeczeństwa już wdrażał ideę „Solidarności”. Jak wspominał J. Kuroń, kiedy na bazarze, na ulice czyli na w sklepie ludzi winili go w tym, że w sklepach niema nic, on zrozumiał, że jeżeli ludzi go wybrali, to on dla nich władza. I jak przedstawiciel władzy ponosi odpowiedzialność za puste półki i zamknięte fabryki [5, c. 218].

Nowy rząd rozpoczął demokratyczne zmiany i wdrażał ich w życie społeczne i polityczne. Najpierw było zlikwidowano wszystko powiązane z socjalizmem, tworzyły się warunki dla przekształcenia Polski w parlamentarne państwo zachodniego trybu. W grudniu 1989 roku była zmieniona nazwa Państwa. Polska Republika Ludowa zaczęła się nazywać Rzeczpospolita Polska. Zmieniły się godło i flaga kraju, w Konstytucji kasowany artykuł o kierowniczej roli klasy robotniczej i partii w życiu polskiego społeczeństwa. Skasowano święto Dnia PRL (22 lipca) i rozpoczęto obchodzenie 3 maja (Dnia Polskiej Konstytucji 1791 roku) i 11 listopada (Dnia Niepodległości Rzeczpospolitej Polskiej 1917 roku). W wojsku polskim skasowali oddziały polityczne i wprowadzili stanowisko oficera wychowawczego. Wojskowym nie wolno było być członkami partii politycznych. Funkcje Ministerstwa Spraw Wewnętrznych były podzielone: milicja dla ochrony porządku publicznego i służba bezpieczeństwa państwowego. Skasowana poprzednia cenzura na materiały niemieszczące

tajemnicy państwowej [6, c. 250].

Warto przypomnieć że na złamie lat 1989-1990 w „Solidarności” zaczęły wyraźniej objawiać się dwa nurty. Pierwszy miał charakter liberalny i świecki, widział główne zagrożenie w nacjonalizmie i klerykalizmie polskiego społeczeństwa. Drugi nurt był bliski do kościoła katolickiego i największym wrogiem dla nich byli postkomuniści, sprawujące zbyt duże polityczne i gospodarcze oddziaływanie na życie w kraju. Dla zwolenników pierwszego nurtu rozwiązanie PZPR oznaczało koniec walki z komunizmem, zaś dla ich antagonistów zaledwie koniec jednego z etapów tej wojny. W tej sytuacji wszelkie próby sztucznego podtrzymywania jedności „Solidarności”, uzasadniane dobrem reform, były skazane na niepowodzenie [7, c148].

Rozwiązanie „Solidarności” sprzyjało założeniu dużej ilości małych partii politycznych. Większość z nich nie miała politycznej programy na tym początkowym etapie. Działalność tych partii miała takie cechy charakterystyczne jako nieobecność określonych celów i priorytetów, co i doprowadziło do częstej zmiany władz w Polsce. Pierwsze cztery lata działalności demokratycznego rządu powiązane z czterorazową zmianą jego składu. Ale bez zmian został wektor polityki zagranicznej Państwa w tym okresie. Głównym architektem i realizatorem polityki zagranicznej był Minister Krzysztof Skubiszewski.

Pod czas przemówienia Ministra Spraw Zagranicznych K. Skubiszewskiego w ONZ w 1989 r. polityk podkreślał, iż jego kraj odegrał bardzo ważną rolę na międzynarodowej arenie co było determinowane jego stanowiskiem geopolitycznym. Wówczas Minister podkreślał że Polska chce wspierać zjednoczoną Europę i zająć miejsce czołowe. W grudniu 1989 r. w Sejmie Minister powiedział że Polska popiera ideę zjednoczonej Europy i realizację tej idei poprzez współpracę oraz integrację Państw europejskich [8, s.33]. W 1992 r. jeszcze raz potwierdził, że stosunki z Europą mają olbrzymie polityczne znaczenie.

W czerwcu tego z roku na szczycie Grupy G7 w Paryżu było podjęto decyzję o nadaniu Polsce finansowania jako pomocy gospodarczej. Ta inicjatywa znana pod tytułem PHARE. Były to pierwsze kroki do integracji krajów Europy Środkowo-Wschodniej do Wspólnot Europejskich. Jan Kułakowski został pierwszym ambasadorem Polski przy Komisji Wspólnot Europejskich.

25 maja 1990 roku Polska oficjalnie zwróciła się do Brukseli z prośbą rozpocząć negocjacje z Komisją Europejską na rzecz umowy o stowarzyszeniu. Zaś tylko 1 lutego 1994 roku był wprowadzony w życie Układ europejski pomiędzy Polską a Wspólnotami Europejskimi i ich państwami członkowskimi. Wciąż czterech lat toczyły się negocjacje dyplomatyczne które założyli grunt dla akcesji Polski do Unii Europejskiej (na mocy Traktat z Maastricht EWG stała UE).

Układ Europejski (o stowarzyszeniu) przewidywał ścisłą współpracę pomiędzy EWG i Polską w kilku strategicznych nurtach: polityka, gospodarka, kultura oraz integracja europejska. W ramach współpracy politycznej Układ przewidywał stworzenie mechanizmu stałych konsultacji pomiędzy Brukselą a Warszawą. Dialog polityczny również miał się odbywać przed spotkaniami międzynarodowymi i posiedzeniami organizacji międzynarodowych mając na celu opracowanie wspólnej polityki. Dialogu politycznemu sprzyjało i stworzenie wspólnych instytucji stowarzyszenia: Rady Stowarzyszenia RP – UE, Komitetu Stowarzyszenia, Komitetu Parlamentarnego Stowarzyszenia i innych organów pomagających Radzie. Głównym celem działalności tych instytucji było przeprowadzenie monitoringu procesu realizacji norm wpisanych w Układzie Europejskim. Możemy powiedzieć, że instytucji stowarzyszenia były odpowiednikami instytucji kierowniczych EWG. Taki dubbing dał możliwość Polsce otrzymać dobre doświadczenia współpracy z Unią Europejską będące korzystnymi i po akcesji RP do UE.

Ważnym okresem dla Polski został czas 21-22 czerwca 1993 roku kiedy Rada Europejska w Kopenhadze określiła polityczne i gospodarcze kryteria rozpoczęcia negocjacji o członkostwie krajów Europy Środkowo-Wschodniej w Unii Europejskiej: istnienie instytucji gwarantujących demokrację, istnienie gospodarki rynkowej gotowej sprostać konkurencji w wolnym rynku, zdolność do przyjęcia wszystkich zobowiązań wynikających z członkostwa.

Na drodze do Unii Europejskiej Polska miała poparcie swego partnera – Niemiec. Stosunki z Niemcami jako głównym partnerem gospodarczym mieli zasadnicze znaczenie dla Polski. Niemcy były bardzo ważnym partnerem (surowce, chłonny rynek) którym nie można lekceważyć. Takie stosunki wymagały od Polski znalezienia możliwości załatwienia konfliktów i poszukiwanie branży z konwergencją interesów. Szczegółowe znaczenie miały stosunki dyplomatyczne jako część priorytetów

polskiej polityki zagranicznej, zwłaszcza w „polityce wschodniej”, gdzie Polska dążyła do liderstwa [9, s.113].

Następnym elementem politycznych przesłanek stało przyjęcie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Konstytucja została skutkiem trwałych politycznych dyskusji i negocjacji. Mając pod uwagę priorytet nabycia członkostwa Polski w Unii Europejskiej, autorze Konstytucji 1997 roku wpisali w tekst grunt dla możliwości w przyszłości przekazać pewne kompetencje do UE. Ważny punkt „Europa” mieści się e art. 90 Konstytucji. On miał na celu znalezienie równowagi między zachowaniem zasad suwerenności narodowej i przewidywaniem możliwości integracji z UE. W tym osobliwym artykule 90 Konstytucji powiedziano, że „Rzeczpospolita Polska może na podstawie umowy międzynarodowej przekazać organizacji międzynarodowej lub organowi międzynarodowemu kompetencje organów władzy państwowej w niektórych sprawach”. Ten artykuł stworzył wystarczającą podstawę prawną dla integracji Polski z Unią Europejską [12].

Mianowicie pod czas prezydentstwa Niemiec w Unii Europejskiej w 1997 roku była przyjęta „Agenda 2000” mieszcząca plan akcesji krajów Europy Środkowo-Wschodniej do Unii Europejskiej. W maju 2000 roku minister spraw zagranicznych RFN Joschka Fischer w swoim przemówieniu w Berlinie ściśle określił pozycję Niemiec, że Polska ma zostać członkiem UE. On powiedział, że takie rozszerzenie jest niezbędny i normalny proces. Według jego słów, „Europa stoi przed wyborem – erozja czyli integracja” [10, c.68].

Mimo wszystkie działania Polski, w kontekście ogólnoeuropejskim ona miała negatywny wizerunek. Cechami charakterystycznymi były korupcja, niski poziom życia, bezrobocie. W związku z tym trzeba było stworzyć strategię realizacji interesów narodowych tak żeby nie przeszkadzać realizacji interesów Unii, i w ten samy czas działała na osiągnięcie polskich celów. To było wyzwanie dla autorów polityki zagranicznej Polski, z niezbędnością kształcenia nowego wizerunku RP wśród krajów zachodnioeuropejskich.

Temat integracji europejskiej został głównym tematem porządku dziennego, poziom poparcia obywatelskiego bardzo spadł: 80% w lipcu 1994 roku i tylko 55-60 w lecie 1999 roku; 5% poparcia oponentów zrosły do 20-25%; odsetek niezdecydowanych został stały – 15-20% [11].

Od momentu podpisania Układu Europejskiego wzrosły negatywne tendencje w polskim społeczeństwie. Stały popularne różne akcji eurosceptyczne, mające na celu poszerzenie negatywnego odbieranie idei polskiej integracji do UE. Najbardziej mocną była kampania „Ligi Polskich Rodzin” przeciwko integracji. Oni straszili Polaków problemami w gospodarce, legalizacją aborcji, eutanazji i ślubów homoseksualnych, sprzedażą ziemi Niemcom etc. Ich motto – „Wczoraj Moskwa, jutro Bruksela”. Ale Liga i inni oponenci integracji mieli brak finansów i ograniczony dostęp do mediów, zaś nie mieli dużego wpływu na opinię społeczną.

W podsumowaniu, badając polityczne przesłanki integracji Polski do Unii Europejskiej zauważyliśmy wewnątrzpolityczne przesłanki i przesłanki powiązane z sytuacją międzynarodową. Do przesłanek wewnątrzpolitycznych należy transformacja przebiegu życia polskiego społeczeństwa. Więc, rozwiązanie „Solidarności” aktywizowało zmiany politycznej koniunktury w Polsce, co spowodowało powołanie demokratycznego rządu T. Mazowieckiego. Rząd był niestabilny, cały czas się zmieniał w ciągu czterech lat. Ale transformacja wewnątrzpolityczna spowodowała stabilność w polityce zagranicznej, architektem której był K. Skubiszewski. Polityka europejska i dążenie do nabycia członkostwa w Unii Europejskiej mieli poparcie wśród polskiego społeczeństwa. Właśnie dzięki cechom dyplomatycznym K. Skubiszewskiego Polska podpisała Układ Europejski. Zmiana ż nastrojów obywateli od większego do mniejszego poparcia idei integracji europejskiej powiązana z kryzysem gospodarczym wewnątrz kraju.

Opis bibliograficzny:

1. Shevchuk D. «Solidarnist»: polskiyi shliakh do svobody/D. Shevchuk // Elektronnyi resurs Ukraina Incognita. Rezhym dostupu: <http://incognita.day.kiev.ua/solidarnist-polskij-shlyax-do-svobodi.html>

2. Gardavsky J. Dialog społeczny w Polsce. Teoria, historia, praktyka / Julius Gardavsky. - Warszawa, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, - 2009. - 456 r., s.118-119

3. Okunovska Yu. V. Vplyv nezalezhnoi samovriadnoi profesiinoi spilky «Solidarnist» na stanovlennia hromadianskoho suspilstva u Polshchi./Iu. Okunovska // Politychne zhyttia. – №1-2 – 2017 – S. 32-38.

4. Buslenko V. Instytucjonalizatsiia parlamentskoï opozytsii v Polshchi / V. Buslenko // Suchasna ukrainska polityka. Polityky i politolohy pro nei. – K., 2010. – № 20. – S. 444 – 453.
5. Kuron Ya. Semyletka, yly Kto ukral Polshu / Ya. Kuron, Ya. Zhakovskiy // Ynostrannaia lyteratura. – 1994. – № 10. – S. 213–225.
6. Telehuz A. Pershyi uriad III Rechi Pospolytoi: polskyi variant demokratychnoi revoliutsii/A. Telehuz // Dukh i litera № 22. Polski studii – S.246-263
7. Cherneha P.M., Telehuz A.V. Kryza identychnosti ta rozkol antykomunistychnoho obiednannia «Solidarnist» yak naslidok politychnykh i personalnykh rozbizhnosti u rusi v 1989–1990 rokakh/P. Cherneha, A. Telehuz // Hileia. Vypusk 65- C.148
8. Skubiszewski K. Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989–1993./ K. Skubiszewski – Warszawa 1997. – 279 s.
9. Łastawski K. Polska racja stanu po wstąpieniu do Unii Europejskiej./ K.Łastawski Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne – Warszawa 2009. – 113 s.
10. Zlokazova N. Rasshyrenye ES: za y protyv s pozytsyy eho chlenov / N. Zlokazova // Myrovaia ekonomyka y mezhdunarodnye otnosheniya. – 2002. – № 2. – S. 67-74.
11. Szczerbiak A. Referendum Briefing No 5. The Polish EU Accession Referendum.7-8 June 2003 [Electronic resource] / Aleks Szczerbiak. – Available at : <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-n5.pdf&site=266>
12. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.// Elektronnyi resurs Ukraina Incognita. Rezhym dostupu: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>

Okun'ovska Y. Political preconditions for the European integration of Poland

The article studies the political preconditions for Poland's European integration. Political preconditions are viewed in two forms: internal and external. Taking into consideration the transformation peculiarities of the Polish society from a post-socialist to a democratic one, the article studies the influence of collapse of "Solidarnist" as a key internal factor of change in the Polish society. The article looks at its place in the system of authority distribution, its interaction with the ruling parties and attempts to dialogue establishment.

The external political situation of Poland is highlighted on the example of the activity of K. Skubiszewski and the establishment of the pro-European vector of development. Signing the Association Agreement gave Poland an opportunity to return to the united Europe. The long-term European integration process had a negative influence on the attitudes of the Polish people to the European Union.

Key traits of Poland's policy of the 1990-s are determined in the course of the study. Its characteristic features include the negative image, undefined internal political programs combined with a determined external policy aimed at becoming closer to the EU.

Key words: *democratization, transformation, European integration, criteria, external political vector.*

Окуньовська Ю. В. Політичні передумови євроінтеграції Польщі

Стаття присвячена дослідженню політичних передумов євроінтеграції Польщі. Політичні передумови розглядаються на двох рівнях: внутрішньополітичні та зовнішньополітичні. Враховуючи особливості трансформації польського суспільства від постсоціалістичного до демократичного, досліджено вплив розпаду «Солідарності», як основного внутрішньополітичного чинника змін у польському суспільстві. У статті розглядається її місце у системі владних повноважень взаємодія з правлячою силою та спроби налагодження діалогу.

Висвітлено зміну зовнішньополітичної кон'юнктури Польщі на прикладі діяльності К. Скубішевського та встановлення проєвропейського вектору діяльності. Підписання угоди про Асоційоване членство відкрило перед Польщею можливість повернення до об'єднаної Європи. Довготривалий процес європейської інтеграції Польщі негативно відобразився на ставленні польського населення до Європейського Союзу.

У ході дослідження визначаються основні риси політики Польщі 90-х років ХХ ст., для яких характерні такі ознаки, як негативний імідж, нечіткість внутрішньополітичних програм, проте, цілеспрямована зовнішня політика на зближення з ЄС.

Ключові слова: *демократизація, трансформація, Європейська інтеграція, критерії, зовнішньополітичний вектор.*

УДК 341.231.14:004.738.5:321(5-15)

Mykhailo Pervushin, Vasyl Stus' Donetsk National University

LIBERALIZATION OF THE INTERNET AND REGIME SURVIVAL IN THE MIDDLE EAST

The article dwells upon the state of Internet freedom and general position of online communities in the post-Arab Spring Middle East. The Arab states attempts to censor and filter the content online as well as put some pressure on the Internet users are analyzed in relation to the general political, social and economical situation in the region. To prevent escalation of social and international conflicts in the region Middle East governments, in author's opinion, should restrain from imposing new restrictions on the Internet and consider instead the option of gradual liberation of the web-sphere, as such a move could help to solve some long-standing problems of the MENA region and even make the Internet a venue for facilitating the dialog between the governments and their people, thus ensuring the current political regimes' survival in the middle- to long-term perspective.

Key words: Arab Spring, online-activism, Internet censorship, authoritarian regime

It is clear now that the role of online media and social networks in the initial success of Arab Spring has been exaggerated to some extent. The popular nickname 'Twitter Revolution,' often attributed to the uprisings that occurred in the Middle East at the beginning of the decade, could be erroneous and misleading. Indeed, at the earliest stages the Facebook publication containing the video of Mohamed Bouzizi's self-immolation served as a starting point for social unrest and managed to alert international community. However, further outrage and active resistance against the governmental oppression was spurred first and foremost due to the efforts of traditional media, such as Al Jazeera and other satellite TV-channels. It should also be noted, that online community was not the sole driving force behind the Arab Spring. In Tunisia, as well as in Egypt and Yemen the liberal-minded protesters were promptly joined by islamists of various, even the most radical fractions. It seems quite likely that Egypt and Libya long-standing authoritarian regimes could have withstood civil unrest and were brought down mainly by the efforts of dissatisfied military circles and NATO "humanitarian" intervention respectively.

The abovementioned exaggeration of the role, played by Internet during the uprisings was supported mainly by early works of Western scholars as well as publications of Western journalists and activists on the matter, but now it seems to be doing a disservice to the online community of Arab World. New and old governments throughout the Middle East are pulling the plug on the Internet freedoms, parallel to similar restrictive measures in other spheres of society. The desire of those in power to impose some restrictions is understandable in the face of general instability in the region, combined with domestic trend towards radicalization. However, in this article we argue that rulers of the Arab World are incorrect in their evaluation of sources of the threat to their stability and methods they use to contain potential online and off-line disobedience are crude and ineffective more often than not. Authoritarian regimes could actually benefit from the use of more sophisticated strategy of dealing with online issues and the gradual liberalization of the Internet could ensure relative stability of the regime as well as provide a solution to some of the problems that Arab society is facing today.

To prove our point we imply a relatively simple method of comparative analysis focusing mainly on three Middle East countries: the quasi democratic Tunisia, the second almost successful in its revolutionary endeavors country – Egypt and the main pillar of counter-revolution – Saudi Arabia. The article's main goal is not to merely describe how the governments of these countries oppress and censor the Internet, but rather to explain why they are doing it and why they should do it differently.

Nowadays a cautious and less optimistic approach towards the evaluation of outcomes of the Arab Springs and perspectives of countries which experienced it is shared by most of the scholars. In order to at least partially overcome the language barrier, which presents itself to most of the foreign researchers who wish to study the politics of MENA region, this research is based on publications issued by such scientific institutions as Project on Middle East Political Science (POMEPS) and periodicals such as Foreign Affairs, which extensively recruit Arabic-speaking scholars to write articles in English. The same is true for the second source of information, which is mass-media publications by, for instance,

The New Yorker and Brookings, whose correspondents try to contact the local population directly, even if with the help of the interpreter. The third source of information for this research is the analytical reports by non-governmental organizations, such as Freedom House.

Even though the three states wielded different results from the Arab Spring and adopted different social systems, all of them exercise almost identical strategies towards their respective online communities, including adoption of controversial cybercrime and/or counter-terrorism laws, which limit freedom of expression and anonymity in the Internet, blocking the access to some previously available apps and services, such as Viber [5] and Telegram [2]. In some cases the newly established regimes act even harsher than their predecessors. For instance, the number of prosecutions for insulting the office and the president drastically increased in Egypt [3; 13] after the revolution in comparison to Mubarak's regime, which was fairly lenient in that regard. Each of the three states were engaged in prosecution and detention of online activists in recent years. Well known cases include prison terms for Egyptian teenagers who mocked Islamic State on YouTube [6], large prison terms for human rights activists and bloggers in Saudi Arabia [12], arrest and imprisonment of the news site editor [14] in Tunisia.

In our opinion Middle East governments fairly overestimate the dangers posed by social networks and other online services. The impact that Facebook and other services made during the uprisings was directed primarily outwards, targeting first and foremost international audience. Limited appeal of online media on local population was demonstrated both before (The Gafsa uprising in Tunisia in 2008 [9, c. 2]) and after the Arab Spring (Day of Rage in Bahrain in 2011 [4, c. 11]). Both events received significant coverage in online media all over the world but failed to mobilize sufficient quantity of actual protesters. A set of deliberate omissions, distortions and outright lies constructed in various social networks by Bouzizi family and friends concerning his social status, level of education and political aspirations were needed to really alert Tunisian society [9, c. 7-8]. It's possible that a pro-governmental counter-point also published on-line, exposing the lies and half-truths surrounding Bouzizi's tragedy along with more significant level of support provided to the street vendor and his family after the incident would have placated the mass outrage. Overall, increased presence of state organs on the Net and introduction of e-government structure would create a channel for presenting both individual and group issues directly to the government structures. Such a move could prove the dissidents' demands for change less valid, as they're often criticized for showing off before the international audience, while ignoring local problems [7, c.10].

The real problems faced by states under analysis are pretty common for Middle East region and in all three cases at least partial liberation of the Internet can help to solve them. First of all, the three states have fairly one-dimensional economies, with the prime source of revenue for Egypt and Tunisia being tourism and for Saudi Arabia – natural resources such as oil. As number of tourists decreases because of the constant danger of terrorist attacks [11] and oil prices remain unstable, the governments should seek to diversify their economies. As traditional ways of earning money deteriorate the long standing issue of unemployment presents itself even more sharply. Saudi Arabia, being one of the wealthiest states in the region is able to approach the problem with lavish social programs, large subsidies and pensions for the unemployed. Such an approach, however, has only limited appeal and is unable to resolve one important aspect of the problem, which is radicalization of the society. This issue is most prominent for seemingly democratic Tunisia, but other countries of the region follow closely [8; 11]. Tunisia holds the first place in terms of quantity of its citizens who decided to go to Syria and join the ranks of ISIS, while Saudi Arabia shares second place with Russia [11]. Wealthy Saudi unemployed join ISIS with almost the same vigor as poor Tunisian unemployed do. Clearly the unprivileged social status itself matters more than amount of money granted by state in this case. The three issues are closely interconnected and it's clear that Arabian youth needs stable and well-paid jobs and firm and respected social status, instead of yet another dubious anti-terrorism law. Development of digital economy and building of the e-commerce structures is one of the possible and effective ways of achieving the necessary diversification and create new jobs. Significant efforts would be required from the state authorities to encourage participation of young and technologically savvy users at home and attract investments from abroad.

But to reap the economic and social benefits from the Internet Middle East governments should consider cancelling some limitations placed by them on the Internet access. This particularly concerns the opportunity to use some mobile apps such as BlueBerry or Viber. It's hard to establish a fast and stable Internet connection through the landlines anywhere in the Middle East, so mobile connection

remains the best option for the region. In fact, during the last years of Mubarak reign Egypt started to acquire leading positions on the regional mobile access market. Recent restrictions are bound to undermine that achievement. Taking into account the increased activity of radicals and fundamentalists, Arabian governments should also cease the prosecution of digital activists and dissidents. The liberal part of society is not the biggest threat to ruling regimes, as Internet activists tend to express their discontent in fairly harmless way by creating online petitions or organizing peaceful protests, which rarely gain significant recognition from the population. Right now the liberal on-line and off-line initiatives such as National Youth Initiative Against Terrorism are mostly ridiculed within the society [11], but with a measure of state support they could provide a healthy alternative to jihad in the ISIS ranks. Bouzizi's accident managed to appeal not only to the liberal movement of the Arab World, but also to the radical and religious groups within Arabic society, which in turn led to de-secularization and radicalization of Tunisian and Egyptian society. The alternative ideas could be spread with the help of online mediums and in this regard even the Muslim Brotherhood attempts to create Arabic alternative to Facebook could be useful [10, c. 9].

There is also the problem of the transition of power in the region. While Tunisia and to some extent Egypt are going through this process right now, this issue is hardly irrelevant for Saudi Arabia as well. The ruling monarch is old and not particularly healthy, the popular slogan "man cannot live by bread alone" [1, c. 14] points at increasing demand of political transformation that exists even within the privileged layers of society. This state of affairs bears some similarities to the pre-revolutionary Egypt or Tunisia, but even more closely resembles the situation in South Korea at the times of Roh Tae-woo presidency, when a wealthy and young population decided to acquire for itself the political rights and freedoms to match its material well-being. In Saudi Arabia the demand for political transformation is probably much smaller, but it is growing. The South Korea case demonstrates that such a transformation could be implemented peacefully. Once again, the Internet could serve as an instrument of conducting a dialog and reaching a consensus between the government and the people's views concerning the country's future political system. The Saudi government is not completely conservative and not without its share of technocrats, so such a dialog might be facilitated.

To sum up, it would be useful for Arabic governments to consider more closely the benefits and possibilities that the Internet is able to provide, instead of brooding over the dangers it might present. Of course, full-scale liberalization of national web-spheres in the Middle East can't be expected in the nearest future, as the governments have to balance between expectations of liberals and islamists of different fractions, the latter being much more prominent and vocal force. Nevertheless, the states in question could certainly refrain from the unnecessarily harsh moves, such as imprisonment of online-activists and placing new restrictions on connectivity. Instead, gradual liberalization combined with increased level of the government presence online should help to bridge the gap between the people and their governments and provide at least partial solution to some pressing issues, such as diversification of the economy, unemployment, radicalization of the society and negative image of the respective governments abroad. In the middle- to long-term perspective the Internet could even be a useful tool for facilitating either ongoing (in Tunisia and Egypt) or potential (in Saudi Arabia) transition of power and survival of the regimes.

References

1. Al-Rasheed M. Yes it could happen here. Why Saudi Arabia is ripe for revolution? / Madawi Al-Rasheed // Arab Uprisings. The Saudi Counter-Revolution. – Project on Middle East Political Science, 2011 – P. 12-14
2. Bozorgzadekh A.-E. UPDATED: Telegram's Troubled Times In The Middle East [Електронний ресурс] / Amir-Esmail Bozorgzadech, TechCrunch, January 12, 2016 // Режим доступу: <https://techcrunch.com/2016/01/12/telegrams-troubled-times-in-the-middle-east/>
3. Calderwood I. Egyptian law student, 22, jailed for three years after posting image of President Sisi wearing Mickey Mouse ears on Facebook [Електронний ресурс] / Imogen Calderwood, MailOnline, December 19, 2015 // Режим доступу: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3367182/Egyptian-law-student-22-jailed-three-years-posting-image-President-Sisi-wearing-Mickey-Mouse-ears-Facebook.html#ixzz4OQLT0sJY>
4. Diwan K. S. Reform or the flood in the Gulf / Kristin Smith Diwan // Arab Uprisings. The Saudi Counter-Revolution. – Project on Middle East Political Science, 2011 – c. 9-11

Egypt considers banning Viber, WhatsApp [Електронний ресурс] / Ahram Online, June 8, 2013 // Режим доступу: <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/3/12/73465/Business/Economy/Egypt-considers-banning-Viber-WhatsApp-.aspx>

5. Egypt sentences 4 Coptic students to 5 years in jail for contempt of Islamic religion [Електронний ресурс] / Ahram Online, February 25, 2015 // Режим доступу: <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/188505/Egypt/Politics-/UPDATED-Egypt-sentences--Coptic-students-to--years.aspx>

6. Graziano T. The Tunisian Diaspora: Between “digital riots” and web-activism / Teresa Graziano. – e-Diasporas Atlas, 2012. – 21 p.

7. Hamid S. Radicalization after the Arab Spring: Lessons from Tunisia and Egypt [Електронний ресурс] / Shadi Hamid, Brookings, December 1, 2015 // Режим доступу: <https://www.brookings.edu/research/radicalization-after-the-arab-spring-lessons-from-tunisia-and-egypt/>

8. Lim M. Framing Bouazizi: ‘White lies’, hybrid network, and collective/connective action in the 2010\11 Tunisian uprising [Електронний ресурс] / Merlyna Lim, Journalism, March 1, 2013 // Режим доступу: https://www.academia.edu/3076072/Lim_M_2013_Framing_Bouazizi_White_lies_hybrid_network_and_collective_connective_action_in_the_2010_11_Tunisian_uprising

9. Noman H. In The Name Of God: Faith-based Internet Censorship In Majority Muslim Countries / Helmi Noman. – Cambridge: The MIT Press, 2011. – 14 p.

10. Packer G. Exporting Jihad [Електронний ресурс] / George Packer, The New Yorker, March 26, 2016 // Режим доступу: <http://www.newyorker.com/magazine/2016/03/28/tunisia-and-the-fall-after-the-arab-spring>

11. Saudi Arabia: Activist Professor Gets 10-Year Sentence [Електронний ресурс] / The New York Times, October 20, 2015 // Режим доступу: <https://www.nytimes.com/2015/10/21/world/middleeast/saudi-arabia-activist-professor-gets-10-year-sentence.html>

12. Shahbaz A. Three years after Arab Spring officials thwart digital dissent [Електронний ресурс] / Adrian Shahbaz, Index On Censorship, January 21, 2014 // Режим доступу: <https://www.indexoncensorship.org/2014/01/three-years-arab-spring-officials-thwart-digital-dissent/>

13. Tunisia charges editor with complicity in terrorist attack [Електронний ресурс] / Committee To Protect Journalists, July 23, 2015 // Режим доступу: <https://cpj.org/2015/07/tunisia-charges-editor-with-complicity-in-terroris.php>

14. Zelin A. Y. Tunisia’s post-revolution blues / Aaron Y. Zelin // The Arab Spring at five. – Foreign Affairs, 2016. – P. 111-117

Первушин М. М., Лібералізація Інтернет-простору та збереження політичних режимів на Близькому Сході

Стаття присвячена стану свободи слова в Інтернеті та загальному положенню онлайн-спільнот Близького Сходу після подій Арабської весни. Намагання арабських держав цензурувати і фільтрувати контент в Інтернеті, а також здійснювати певний тиск на користувачів Інтернету розглянуті в статті у зв'язку з загальною політичною, соціальною та економічною ситуацією в регіоні. Для того, щоб не доводити соціальну й міжнародну конфліктність в регіоні до небезпечного рівню, уряди близькосхідних країн, на думку автора, повинні утримуватися від накладання нових обмежень на діяльність в Інтернеті і розглянути замість цього можливість поступової лібералізації віртуального простору, оскільки такий крок може допомогти вирішити деякі застарілі проблеми регіону і навіть сприяти тому, щоб Інтернет став місцем діалогу між урядами та їхніми народами, тим самим забезпечуючи виживання й повільну трансформацію існуючих політичних режимів у середньостроковій перспективі.

Ключові слова: Арабська весна, онлайн-активізм, інтернет-цензура, авторитарний режим

УДК 327.5:327.8:354:56

*Тишкун Ю. Я., Національний університет «Львівська політехніка»***ПРЕЗИДЕНТСТВО Д. ТРАМПА В КОНТЕКСТІ Х-ГО ЦИКЛУ
ГЛОБАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ (ЗА ДЖ. МОДЕЛЬСКИ)**

Розглянуто початок каденції нового президента США в контексті проблем (економічних, політичних, демографічних, воєнних тощо), які стоять перед офіційним Вашингтоном в поточному циклі глобальної гегемонії. Для цього використано структурний аналіз глобальної політики, пропонується Д. Модельскі в рамках його «теорії довгих циклів гегемонії». Припускається, що обрання Д. Трампа стало «точкою біфуркації» глобального порядку, чинником реструктуризації глобальної політики, зумовленим зміною гегемона планети. Стверджується, що обрання нового президента стало наслідком структурних (соціальних, економічних) змін в американському суспільстві. – Доходи і робочі місця виборців нового президента США (нижчих і середніх верств суспільства) постраждали від неоліберальної економічної глобалізації. Внаслідок цього Вашингтон став ворогом сучасної форми глобалізації, намагається переглянути невигідні для себе міжнародні режими та усунути від вирішення глобальних проблем для отримання свободи дій на внутрішній арені та зосередження на внутрішніх проблемах.

Ключові слова: гегемонія, США, Д. Трамп, Дж. Модельскі, структурна глобальна політика.

Постановка проблеми у загальному вигляді. США протягом останні 100 р. були найбільшою економічною і воєнною і економічною потугою Землі і залишаються нею досі. Завдяки цьому вони здатні впливати на всіх державних і недержавних акторів, а оскільки їх зовнішня політика конституційно персоніфікована у особі глави Білого дому, зміна особи в Овальному кабінеті влади здатна істотно вплинути на глобальну політику. Не виняток і Д. Трамп який 20 січня 2017 р. склав присягу 45-го президента США після суперечливої виборчої кампанії. Аналітики зазначають, що він «веде себе ...контroversійно, недвозначно демонструючи свою прихильність до одних і слабко приховану неприязнь до інших», грає «в шахи,... на біржі, ...в покер» і блефує [17]. Від нього чекали непередбачуваності і ризиків [17; 21]. У підсумку, він «справляє стресовий ефект на політичну систему Америки» [7]. Сам опис особистості Д. Трампа і наслідків його перемоги дозволяє трактувати президентські вибори 8 листопада 2016 р. у США як «випадковість» у розумінні теорії синергетики, адаптованої до теорії міжнародних відносин О. Богатуровим: не «збіг обставин», недалекоглядність чи помилка, а «наслідок впливу... органіки [глобальної] системи, притаманних їй ...флуктуацій», які дозволяють малій величині змінити траєкторію глобального розвитку [3, с. 43]. В цих умовах для нас важливо зрозуміти, як і наскільки ця «надмала», в термінології синергетики, величина здатна змінити глобальну політику, незалежно від того, чи добуде Д. Трамп на посаді до кінця каденції.

Огляд літератури. Слід відзначити наявність об'ємного і різнопланового матеріалу про обрання і дії 45-го президента США – наукового, публіцистичного, довідкового тощо. Йдеться про праці американських (Т. Рікса, Р. Педдока, Л. Хадара, Р. Райта, Е. Дормана, Дж. Стігліца, Дж. Ная-мол., Р. Хааса, Ст. Уолта), українських (В. Горбуліна, А. Гальчинського, Ю. Курнишової, О. Устенка, М. Паламарчука, І. Бураковського, О. Вальчишена, С. Пархоменка, О. Дерев'янка, С. Сидоренка, В. Гусарова), російських (Ф. Лукянова, С. Караганова, Д. Треніна, Д. Сулова, А. Колесникова, А. Габуєва, П. Топичканова, А. Ланькова, А. Баунова, В. Владимірова, М. Саморукова) та ін. авторів.

Президентство Д. Трампа в глобальному політичному контексті аналізують в кількох напрямках. Розглядаються глобальні передумови обрання 45-го президента США: вплив на позицію виборців Д. Трампа дисбалансів у торгівлі товарами і послугами, людських потоках між США і Європою, Сх. Азією та Мексикою; його (і його виборців) ставлення до існуючих міжнародних торговельних режимів, інститутів, зобов'язань США; конфлікти і реструктуризація всередині американської правлячої еліти, як частини глобальної «еліти Давосу», спричинені обранням Д. Трампа і реалізацією ним антиглобалістського ізоляціоністського курсу; основні

лінії регіональних конфліктів, створених чи «успадкованих» новою адміністрацією у Вашингтоні, які істотно впливатимуть на глобальну політику – Корейської термоядерної кризи, міграційної кризи Заходу, інтенсифікації мережного терору ісламських фундаменталістів, боротьби за глобальні кліматичні угоди і ринки викопного палива, інформаційної війни РФ проти Заходу тощо. Однак, дані про вплив президентства Д. Трампа на розподіл сил у глобальній політиці і його вплив на її структуру – не систематизовані і не узагальнені.

Ціллю статті є розглянути президентство Д. Трампа через призму концепції глобальної політики Дж. Модельські. Мета розвідки зумовлює такі її завдання: 1) проаналізувати причини і передумови приходу до влади 45-го президента США в контексті X-го циклу глобальної політики; 2) розглянути вплив президентства Д. Трампа на реструктуризацію міждержавних союзів планетарного і регіонального масштабу.

Виклад основного матеріалу. Істотною проблемою при дослідженні і систематизації фактів глобальної сучасності є пошук концептуальної рамки для її аналізу. На нашу думку, такою можуть бути «теорія довгих циклів глобальної політики» і однойменна концепція Дж. Модельські, сформовані ним в рамках «еволюційної парадигми» «структурного аналізу» планетарної політики. На думку цього дослідника, кожен «довгий цикл» – це «потік політичних подій глобального рівня тривалістю у сто років, який пов'язує стратегії чи долі певного числа головних акторів», які борються за лідерство. Цей цикл відображає 1) «механізм» відбору кандидатів «на роль [неформальну позицію] ... лідера» і вибір між їх політичними курсами, 2) «накопичення досвіду» майбутнього гегемона, який пропонує ефективні рішення «глобальних проблем» («структурних викликів») без «стандартних рецептів» їх вирішення. Лідер втілює «програму» «розвитку» глобальної політики «згідно із внутрішньою логікою та/або послідовною структурою» і проходить чотири етапи (фази) накопичення досвіду [16, с. 62, 64-66, 67].

На думку Дж. Модельські, ми перебуваємо в «постзахідноєвропейській ері» «глобальної системи», коли «центр тяжіння» «активної зони» «світової системи», в якій концентрується інноваційна діяльність людства «географічно розташувався» поза межами Європи. Автор цієї концепції, як представник США, вважав попередній (IX-й «довгий цикл» гегемонії) і поточний (X-й за рахунком, що почався із 1973 р.) цикли гегемонії американськими [16, с. 64]. Натомість, ми не можемо однозначно визначити поточного глобального лідера, оскільки не дотримуємось «методологічного заходоцентризму». Втім, для нас цікавим є аналіз визначених американським теоретиком фаз кожного циклу гегемонії, які відображають «еволюційне вдосконалення» глобальної політики, шляхом «пошуку інформації» і альтернатив розвитку людства саме через «систематичний, колективний процес», який відображає реалізацію ««інструкцій» та «інгредієнтів» «проведення правильного курсу структурних змін» у глобальній системі. Кожну з цих фаз реалізує певне покоління політичних еліт. Так, перша з них – «визначення порядку денного» – глобальних проблем, з якими стикнулось людство у цьому циклі гегемонії, і які має вирішувати глобальний лідер, завершилась у 1973-2000 рр. Друга фаза – «побудови коаліцій» навколо конкуруючих кандидатів у глобальні лідери з альтернативними порядками денними і рішеннями глобальних проблем, за Дж. Модельські, почалась у 2000 р. і триватиме, на його думку, до 2026 р. Наступні фази «довгого циклу» структурної глобальної політики лише прогнозовані, а тому виходять поза межі нашого дослідження: «макрорішення» (глобальної війни), яка має тривати у 2026-2050 рр., і «виконання» програми глобального лідера-гегемона – у 2050-2080 рр. [16, с. 64-65].

Політологи дають періодизацію зовнішньої політики за зміною президентів – напр., «політика адміністрації Буша...» [1, с. 105]. Отже, всі каденції 43-го і 44-го президентів США – Дж. Буша-мол. та Б. Обами, як і поточний термін президентства Д. Трампа – 2017-2021 рр. (і можлива його II-а каденція у 2021-2024 рр.), майже цілком припадають на аналізовану нами II-у фазу («побудови коаліцій») X-го циклу глобальної гегемонії. З кадрової т. з. ця фаза глобальної політики реалізується представниками одного покоління. Зокрема, до них належать лідери провідних держав. Серед них президенти: Туреччини Р. Ердоган (63 р.), РФ В. Путін (65 р.), Бразилії М. Темер (77 р.), ПАР Дж. Зума (75 р.), США Д. Трамп (71 р.); глави урядів: Індії Н. Моді (67 р.), КНР Сі Цзіньпін (64 р.), ФРН А. Меркель і Японії С. Абе (63 р.), Британії Т. Мей (61 р.) [12].

У наступній фазі «довгого циклу гегемонії», головну роль, на нашу думку, буде відігравати

нове покоління політичних еліт, до яких ми зокрема можемо віднести глав урядів: Канади Дж. Трюдо (45 р.) та Австрії С. Курца (31 р.) і президента Франції Е. Макрона (39 р.) [12].

На думку Дж. Модельські, досліджувана фаза «циклу глобального лідерства» зводиться до кількох ключових процесів: 1) зростання поінформованості людства про «нові [глобальні] проблеми» і зникнення старих, 2) «низької ... концентрації» воєнних і економічних сил глобального лідера і зростання могутності інших сил, особливо конкурентів гегемона («челленджерів»), багатополарність, 3) «гнучкості [існуючих] альянсів» і «перевлаштування [їх] систем». У підсумку, саме на цій фазі циклу глобальної політики виникають коаліції держав у формі об'єднання «за» або «проти» «збереження глобального порядку», як своєрідна форма «голосування» держав за «нові відповіді на ... проблеми» людства [16, с. 64-65, 68-69].

На цій фазі еволюції глобальної політики свої стратегії реалізують держави і недержавні актори – інші учасники «структурної глобальної політики»: міжурядові організації; агенти глобального економічного порядку (ТНК, в т. ч. банки); механізми вираження глобальної громадської думки (ЗМІ та епістеміологічні співтовариства, які «визначають глобальні проблеми»). В основі їх стратегій лежать і «очікування змін в глобальному лідерстві», і різні підходи до вирішення глобальних проблем, зумовлені відданістю певним цінностям. При цьому формування коаліцій полегшують фактори – культурні, релігійні, торговельні та ідеологічні («стандартизовані визначення глобальних проблем, пов'язані із чіткими програмами дій», які «формують конкуруючі рішення» і «забезпечують загальну орієнтацію в майбутньому»). Вони сприяють побудові союзів політиками, дипломатами, а також національними (регіональними) партіями, які є зв'язком «на стику» регіональних і глобальних політик [16, с. 67, 70].

Ця концептуальна рамка дозволяє нам відібрати, систематизувати і пояснити фактаж, відображений в інформаційному просторі щодо сучасного глобального політичного процесу в період президентства Д. Трампа.

Перший фактор, який слід враховувати при аналізі перемоги цього кандидата – соціальна група, з допомогою якої він зміг виграти вибори і те, наскільки її роль корелює з гіпотезою Дж. Модельські про втрату концентрації (потенціалу) глобального гегемона на досліджуваній фазі глобальної політики. «Кістяк» електорату Д. Трампа – робітники малих американських міст («червоні капелюхи») або ж «американські селюки» (за П. Старобіним) [26, р. 297]. Саме по ним, і по середньому класу, вдарив підрив, з 1980-х рр. ліберального «суспільного договору» у США і його елемента – системи соціального захисту для тих, хто бореться із наслідками неоліберальної економічної глобалізації. Американські робітники, навіть не вникаючи в деталі глобальних торгових угод, бачать, що жителі КНР та інших країн з економіками, що розвиваються, – багатіють. Натомість їхні власні доходи впали у 1974-2015 рр. (на 20% – у робітників із незакінченою шкільною освітою і на 24% – у тих, хто не поступив в коледж) [10]. Ситуацію для виборців Д. Трампа ускладнюють довготермінові тренди зниження продуктивності праці і переміщення робочих місць із США за кордон (у 16 країн, у яких вартість праці нижча, ніж в КНР [25]), а також втрата робочих місць через поширення інновацій [23]. Вдосконалення особливо небезпечні для робітників і середнього класу Америки. Адже промислові роботи щомісяця замінюють 1,7 млн. робочих місць із 160 млн. наявних [15]. Відчуваючи загрози від глобалізації та технічних інновацій «ІV-ї технологічної революції», ці виборці не могли не обрати президента, який змінить параметри глобалізації в їх інтересах.

Водночас із проблемами середнього і нижчого класів при аналізі обрання Д. Трампа слід брати до уваги й кризу економічної бази панування Америки в цілому. Так, І. Валлерстайн вважає, що США економічно «відступають» ще з 2001 р., коли Дж. Буш-мол. прийшов до влади. Відтоді їх потуга у виробництві, торгівлі та фінансах ослабла щодо Зх. Європи і Сх. Азії, особливо щодо останньої, у якій концентрація і капіталу і передових технологій, продуктивність праці лише зросли [6]. Так, в Сх. Азії ще у 2014 р. концентрувалось 38,8% глобального ВВП, виміряного за паритетом купівельної спроможності, а у 2025 р., за прогнозом Oxford Economics, його концентрація сягне 45% і до 2050 р., за окремими прогнозами, перевищить 50%, повернувши Азії економічне лідерство [18]. В цих умовах значення долара як міжнародної резервної валюти падає, а МВФ та інші глобальні фінансові інститути втрачають значення як інструменти впливу Вашингтона [26, р. 80], перетворюються в економічні важелі його конкурентів. Аналогічно, СОТ поставила під загрозу виробників США, ускладнивши

використання ними протекціонізму для власного захисту [14]. В цих умовах, щоб покрити фіскальний дефіцит і національний борг, США позичають кошти у КНР, Японії та Пд. Кореї і за ці кредити купують товари у позикодавців, забезпечуючи їх прибутки і зайнятість [6]. Як наслідок, ½ облігацій США розміщена за кордоном, в т. ч. і в їх геополітичних конкурентів [26, р. 80]. У підсумку тривале ігнорування проблем внутрішньої політики спричинило головний «зовнішньополітичний виклик» для США [10]. Мова йде про спричинене неоліберальним економічним порядком денним отримання вигод від глобалізації за рахунок середнього і робітничого класів елітами (власниками автопрому, АПК, сфери послуг, низько- та високотехнологічних імпортерів, таких як Apple, Wal-Mart і Nike [8; 14]).

Отже, описана вище мобілізація виборців 45-го президента США є їх реакцією на шкідливу для американців зміну балансу сил в глобальній економіці. Вирішити її і повинен Д. Трамп, згідно його передвиборчих заяв. Втім, такі зміни неможливі без наслідків і для економіки, і для політики планети, у яких гегемонія Вашингтона вже не існує (перша сфера), і в якій її ознаки ще наявні (друга). Так, у першій мові йде про демонтаж існуючої «історичної форми глобалізації» (у термінології Д. Хелда) в т. ч. керівних міжнародних інститутів, таких як СОТ, глобальних екологічних угод – не вигідних для інтересів США [23], точніше, її працівників і орієнтованого на внутрішній ринок бізнесу, особливо малого і середнього (сталеливарного, текстильного, паливного). Перетворення США – вперше в історії – у головного опонента вільної торгівлі на Землі, за президентства Д. Трампа, загрожує «проекту глобалізації в цілому» і ослаблює її міжнародну архітектуру, зокрема легітимність основних принципів економіки планети [14].

Закономірне руйнування Д. Трампом основ неоліберального порядку планети, не вигідного робітникам США і їхнім, орієнтованим на внутрішній ринок підприємцям, має політичні наслідки, як у стосунках Вашингтона із традиційними союзниками, так і з нейтральними чи ворожими геополітичними акторами. Так, значення вугільної і нафтогазової галузей зменшується через поширення електромобілів, альтернативних джерел енергії, енергозбереження і боротьбу зі змінами клімату. Тому збереження робочих місць у цих галузях змушує Вашингтон монополізувати ринки вичерпаного палива. Основою для цього є консенсус в американській еліті щодо необхідності збільшення глобального експорту сланцевих нафти і газу [21]. Цьому, зокрема, сприяє прийнятий США 14 червня 2017 р. закон про екстериторіальні санкції проти «держав-ізгоїв», які, водночас, є виробниками та експортерами вичерпаного палива [19]: КНДР і РФ – вугілля, Росія та Іран – нафти і газу. Зазначені заходи водночас вдаряють по противникам США (РФ, Венесуелі, Ірану), їх союзникам (напр., Британії, Норвегії, арабським країнам Перської затоки, Мексиці) і нейтральним країнам (напр., Індонезії), зменшуючи їх валютні доходи і вплив, напружують внутрішньо-економічну і політичну ситуацію через зростання дефіцитів бюджетів і безробіття, що послаблює їх потенціал сили на міжнародній арені і посилює – потенціал сили споживачів вичерпаних енергоносіїв (і прихильників, і противників США), які можуть використати вивільнені кошти в інших сферах, зокрема безпековій і зовнішньополітичній. Це не сприяє стабільності політичних відносин на Землі.

Не менш серйозно на глобальну політику впливає і спроба США вирішити свої економічні проблеми (зайнятості, платіжного балансу), спричинені і поширенням промислових роботів та інформаційних технологій, і переміщенням робочих місць за кордон, новим курсом щодо зон вільної торгівлі – існуючих (НАФТА) і планованих (ТПП і ТАФТА). Ліквідація чи перегляд зон вільної торгівлі є грою «з нульовою сумою» за робочі місця між державами Заходу, оскільки в рамках таких зон роботу отримують робітники в усіх країнах в різних секторах економіки, а при їх ліквідації – лише робітники в одній галузі в одній із країн, за рахунок громадян інших держав. Це підриває економічну основу співпраці США з Канадою і Мексикою (в рамках НАФТА), Новою Зеландією, Австралією, Японією і Пд. Кореєю (в рамках ТПП) і ЄС (в рамках ТАФТА). Однак, у Д. Трампа в цій ситуації немає виходу, оскільки робітники є його базовим електоратом, а, згідно із Дж. Аррігі, робітники об'єднуються відповідно до їх «виявлених чи сконструйованих» «статусних відмінностей» (національних, етнічних чи інших) задля отримання привілейованого ставлення до них з боку капіталістів [22, с. 31-33]. У цьому випадку – мільйонерів і мільярдерів, представлених в кабінеті 45-го президента США (орієнтованих на внутрішній ринок і зацікавлених у дерегуляції бізнесу та скороченні податків всередині країни) [14]. Водночас, руйнування США міжнародного режиму торгівлі в рамках СОТ і різноманітних

ЗВТ завдає удару по експорту країн з економіками, що розвиваються (напр. КНР, Мексика). Вони, через загрозу їх робочим місцям, державним бюджетам і валютним балансам мотивовані шукати нові ринки на заміну американському, і, відповідно, стають менш залежними, в усіх розуміннях, від Вашингтона.

Подібно, негативний для США економічний вимір має і глобальна проекція їх воєнної потуги. Воєнний бюджет США настільки переважає сукупний воєнний бюджет членів ЄС, що, перспективи подолання цього провалля «не проглядаються». Однак, Європа витрачає все більше коштів на потреби медичного і соціального забезпечення, зокрема, пенсії, в т. ч. за рахунок потреб оборони [9, с. 62, 69]. Аналогічно, завдяки безпековій «парасольці» США можливі «східноазійське економічне чудо» і «довготривала [до 40 років] стабільність» архітектури безпеки регіону [18], за які американці отримують лише відплив готівки в Азію і борги перед місцевими кредиторами. Тому «...багато хто з виборців на президентських виборах ...віддали ... голоси (на користь Трампа. – ЄП)... через бажання скинути тягар світового лідерства» [20]. З огляду на це, Д. Трамп через призму бізнес-досвіду оцінює і воєнну потугу США, і ризики, які несе для планети її відсутність. Так, він висунув вимоги до: 1) Токіо і Сеула – заплатити за їх оборону Вашингтоном; 2) Брюсселя – наростити фінансування армій членів НАТО до 2% національного ВВП в обмін на те, що «США не буде зменшувати підтримку Європи у сфері безпеки»; 3) Ер-Ріяда – закупити американську зброю та інвестувати у США в обмін на підтримку проти Ірану [17]; 4) Пекіна – не маніпулювати торгівельними і валютними механізмами на шкоду американському робітнику в обмін на невизнання незалежності Тайваню.

Не менш істотним наслідком боротьби США за глобальний енергетичний ринок, робочі місця в країнах Заходу, оплату глобальних безпекових послуг, відмову від участі в інститутах глобального управління (вихід із ЮНЕСКО, відмова від участі в арбітражі СОТ тощо) є втрата ними статусу глобального лідера, гегемона. Досі Вашингтон мав такий статус, як ініціатор і фінансист вирішення глобальних проблем, моральний лідер. Однак, урівняння Д. Трампом статусу і мотивації США та держав-ізгоїв, декларування контрверсійних тез і економічний конфлікт із рештою Заходу зумовлюють втрату цього лідерства і початок того, що П. Старобін визначав як «постамериканський» багатополосний світ [26, р. 180-181, 182], а Х. Фріланд – як «постамериканську епоху» [20]. Це, на нашу думку, супроводжується розпадом 1) «історичного гегемонного блоку» (в термінології школи А. Грамші) [11, с. 42-43] і 2) створених цим блоком на основі співпадіння очікувань учасників «світового (західного – Ю. Т.) співтовариства» глобального порядку і «міжнародного режиму» – принципів, норм, правил і процедур прийняття рішень [11, с. 49-50], зокрема режимів торгівлі і фінансів в рамках СОТ, нерозповсюдження зброї масового знищення в рамках Договору «Про нерозповсюдження ядерної зброї», 3) нерозповсюдження ракетних технологій.

Свідченням розпаду гегемонного блоку можемо вважати розкол між Д. Трампом та рештою лідерів Заходу на італійській зустрічі G7 і можливе переформатування «Великої сімки» у формат 6+1 [17; 20]. Це також занепад «класичного атлантизму». Навіть переконані його прихильники не заперечують, що після завершення каденції Д. Трампа повернення до status quo ante – не буде [13]. Його елементами є проходження «точки неповернення» у відносинах США і Канади, про що свідчить проголошена представниками нової генерації її еліти (Дж. Трюдо і Х. Фріланд) зовнішньополітична та безпекова стратегія Канади: радикальний перегляд курсу оборонної політики та збільшення військового бюджету, відмова від підтримки зовнішньополітичної лінії США і опори на її оборонну потужність [20]. До цього додалась прогнозована раніше П. Кеннеді «глибока тріщина» у трансатлантичному співтоваристві – «неухильне погіршення відносин між США і Європою» за багатьма позиціями водночас [9]. Вона виникла через вимоги Д. Трампа до останньої: активізувати боротьбу Європи проти ДАЕШ та Ірану; збільшити видатки на оборону [17]; погодитись із односторонніми санкціями США проти держав-ізгоїв, які зачіпають споживачів і нафтовий бізнес Європи [19]. У роздумах над тим, хто займе місце Вашингтона, в умовах коли до його відступу ніхто не готувався [4], лідери ЄС звернулися до канцлера ФРН А. Меркель із закликом стати новим лідером Заходу. Зокрема й тому, що саме вона озвучила нові глобальні ініціативи замість президента США.

Комбінація відзначених чинників – об'єктивних (економічної слабкості США і їх внутрішньої соціальної напруженості), суб'єктивних (добровільної відмови від лідерства),

глобальних (падіння гегемонії, розпаду гегемонного блоку) і регіональних (послаблення дво- і багатосторонніх економічних, політичних і воєнних союзів) надає відносну свободу дій президенту Д. Трампу для вирішення внутрішніх проблем США. Однак, «суперсилі» легше заявити про свій глобальний відступ, аніж реально зробити це [23]. Свідченням цього є досвід попередніх адміністрацій, які діяли впродовж цієї фази циклу глобальної політики: Дж. Буш-мол. і Б. Обама. Перша від початку планувала зосередитись на внутрішніх проблемах і намагалась зробити це. Однак, Дж. Буш-мол. не зміг реалізувати свої плани через події 9/11 і їх наслідки. Друга – свідомо відмовилась від інтервенціоналізму під час «Арабської весни» і російсько-української війни на користь внутрішніх реформ, однак через це отримала звинувачення у слабкості всередині і ззовні країни, що вдарило по іміджу держави. Окрім того відхід США з Бл. Сходу сприяв появі ДАЕШ, що завдало істотної шкоди Вашингтону. В подібній ситуації опинилась і адміністрація Д. Трампа: передвиборчі обіцянки змушують її зайнятих внутрішніми проблемами, однак руйнування ДНЯЗ з боку КНДР, яка офіційно відмовилась від дотримання перемир'я в Корейській війні, змушує 45-го президента США зайнятих проблемами глобальної політики. Зокрема, не дозволяє йому використати проблему Тайваню як привід для економічних переговорів з КНР. Оскільки з перевагами Пекіна у торгівлі у Вашингтоні змирились через допомогу першого у боротьбі з ракетними і термоядерними погрозами Пхеньяна.

Слабкість США, які втратили гегемонію і перебувають під загрозою війни з новоявленою термоядерною державою, за І. Валлерстайном – в становищі Голіафа, який «ось-ось» дочекається свого Давида [5]; розпад гегемонного блоку; руйнування міжнародних режимів і кризи міжнародних інститутів дає свободу дій іншим державам, як і недержавним акторам. Вони реагують різноплановими за тривалістю, наслідками та масштабами глобальними і регіональними перестановками. Так, зростає самостійність на міжнародній арені РФ, КНР, Індії і інших держав, а деякі з них (Іран, КНДР) – кидають Вашингтону «відкритий виклик» і прямо їх провокують [1, с. 106]. Виникають чіткі союзи держав і недержавних акторів «проти» когось і «за» щось, як то: «шиїтська вісь» навколо Ірану як «загроза регіональній безпеці» для «сунітського альянсу» Саудівської Аравії, Йорданії та Єгипту (за фактичної участі Ізраїлю), китайський «Великий шовковий шлях» в Євразії та Африці. Їх супроводжують взаємовиключні та(чи) конкуруючі комбінації держав і недержавних акторів, траєкторії яких відображає нелінійна – «квантова геополітика», описана експертами «Стратфор» на прикладі Туреччини Р. Ердогана. Вона створює взаємовиключні союзи із акторами Сходу і Заходу: залишається в НАТО і співпрацює з Д. Трампом та РФ, водночас заграє із сунітським і шийтським фундаменталізмом [24]. Аналогічно до Туреччини діють держави Центр. Азії – балансують між Заходом, РФ і КНР водночас; Республіка Корея – співпрацює зі США і з КНР; держави Центр. Європи, будучи членами ЄС, у питаннях безпеки орієнтуються на Вашингтон, а в економічних – враховують думку Москви. Аналогічно, столиці Пд. і Балканських членів ЄС і НАТО водночас дивляться і на Брюссель, і Москву, і на Вашингтон.

Висновки. Отже, можемо констатувати, що початок президентства Д. Трампа вкладається в типовий опис такої фази циклу глобальної політики як «побудова коаліцій». Можливо, що саме на кінець каденції цього керівника США і початок правління представника молодшої генерації припаде кінець цієї фази і початок нової – «макрорішення» як періоду «тридцятирічних воєн» (в термінології І. Валлерстайна), спричинених перебудовою глобального порядку. На цій же фазі бачимо типове для фази «побудови коаліцій» послаблення – в першу чергу – економічне, соціальне та ідеологічне США як глобального лідера. Вони вже не пропонують однозначні рішення глобальних проблем, а, навпаки, поглиблюють їх (виходом із глобальних кліматичних і регіональних торговельних угод, «енергетичною контрреволюцією», провокуванням міжнародної нестабільності заявами свого лідера). Це супроводжується руйнуванням «гегемонного блоку» великих і середніх держав Заходу, пошуками кандидатів на роль глобального лідера, таких як ФРН і КНР, які очолюють міжнародні урядові організації (ЄС, ШОС і АСЕАН), що спільно пропонують рішення кліматичних проблеми і альтернативні шляхи рішення глобальних проблем (наразі – енергетичних, інфраструктурних, економічних, політичних). У цих умовах прискорилась започаткована в 2001 р. ерозія партнерських відносин США: трансатлантичних – в рамках НАТО, і між США і ЄС, що засвідчив провал ідеї Трансатлантичної зони вільної торгівлі,

а також воєнних і економічних – з Японією і Республікою Корея, арабськими державами Бл. Сходу, економічних з Мексикою і Канадою, КНР.

Перспективи подальших розвідок. Враховуючи те, що президентська каденція Д. Трампа лише розпочалась, існує можливість відслідковувати його дії в глобальній політиці у майбутньому, зокрема, порівняти їх із прогнозами, даними нами, а також іншими авторами. Окрім того корисним є порівняння дій у глобальній політиці чинного президента США і його попередників, а в перспективі – інтерпретувати їх дії в контексті відповідної фази довгого циклу глобальної політики.

Бібліографічний список:

1. Арбатов А. «Потерянное десятилетие» в контроле над вооружениями / Алексей Арбатов // *Международные процессы*. – 2007. – Т. 5. – №2 (14). – Режим доступа: <http://intertrends.ru/system/Doc/ArticlePdf/1055/Arbatov-14.pdf>
2. Белоколот О. 100 днів президента Дональда Трампа / Олег Белоколот, Олексій Куропятник, Олександр Хара, Богдан Яременко // *Дзеркало Тижня*. – 2017. – 25 квіт. – Режим доступа: https://dt.ua/international/100-dniv-prezidenta-donald-trampa-240785_.html
3. Богатуров А. Понятие глобальных проблем сквозь призму опыта 2000–х годов / Алексей Богатуров // *Международные процессы*. – 2011. – Т. 9. – №1 (25). – С. 43 – Режим доступа: <http://intertrends.ru/userfiles/img/files/Bogaturov-25.pdf>
4. Валлерстайн И. Буш и мир: второй срок / Иммануил Валлерстайн // *Скепсис*. – 2004. – 1 янв. – https://scepsis.net/library/id_288.html
5. Валлерстайн И. В ядерном клубе пополнение / Иммануил Валлерстайн // *Скепсис*. – 2005. – 15 февр. – Режим доступа: https://scepsis.net/library/id_291.html
6. Валлерстайн И. Восточная Азия и остальной мир: взгляд в будущее / Иммануил Валлерстайн // *Скепсис*. – 2005. – 15 мар. – Режим доступа: https://scepsis.net/library/id_293.html
7. Горбулин В. «Вот дом, который строит Трамп...» / Владимир Горбулин // *Зеркало Недели*. – 2017. – 20 янв. – Режим доступа: https://zn.ua/internal/vot-dom-kotoryu-stroit-tramp_.html
8. Ірвін Н. Що насправді кажуть нам ринки про президентство Трампа / Ніл Ірвін // *Економічна правда*. – 2016. – 14 листоп. – Режим доступа: <https://www.epravda.com.ua/publications/2016/11/14/611079/>
9. Кеннеди П. Трансатлантические отношения: три сценария / Пол Кеннеди // *Россия в глобальной политике*. – 2004. – Т. 2. – №1. – С. 62-69.
10. Колган Дж. Либеральный порядок прогнил / Джефф Колган, Роберт Кеохэйн // *Россия в глобальной политике*. – 2017. – 22 авг. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Liberalnyi-poryadok-prognil-18914>
11. Лебедева М. Мировая политика: Учебн. / Лебедева М. – Аспект Пресс, 2007. — 365 с.
12. Лукьянов Ф. И прежнего мира мало / Федор Лукьянов // *Огонек*. – 2017. – 02.10. – №39 (5485). – Режим доступа: <https://www.kommersant.ru/doc/3408574>
13. Лукьянов Ф. Атлантический дрейф. Что означает для России отдаление Европы от США / Федор Лукьянов // *Московский Центр Карнеги*. – 2017. – 6.09. – Режим доступа: <http://carnegie.ru/commentary/experts/1313>
14. Матвеев И. Экономический национализм и будущее неолиберальной глобализации / Илья Матвеев // *Россия в глобальной политике*. – 2017. – 6 апр. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Ekonomicheskii-natsionalizm-i-budushee-neoliberalnoi-globalizatsii-18655>
15. Махінова А. Світова торгівля перед новими викликами: що турбує експертів СОТ / Анжела Махінова // *Європейська правда*. – 2017. – 04 жовт. – Режим доступа: <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2017/10/4/7071800/>
16. Модельски Дж. Эволюция глобальной политики (I, II) / Дж. Модельски // *ПОЛИС*. – 2005. – №3. – С. 62-82; №4. – С. 124-142.
17. Пархоменко С. «Геополітичний покер» Трампа / Сергій Пархоменко // *Пётр и Мазепа*. – 2017. – 17.06. – Режим доступа: <https://petrimazepa.com/trumppoker.html>
18. Радд К. Азиатский парадокс / Кевин Радд // *Россия в глобальной политике*. – 2016. – 8 сент. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Aziatskii-paradoks-18348>

19. Савінок В. Європа проти санкцій: як рішення Сенату США створило «антиамериканську коаліцію» в ЄС / Віктор Савінок // Європейська правда. – 2017. – 16 черв. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/06/16/7067301/>
20. Сидоренко С. Канада проти Трампа: Оттава офіційно взяла курс на вихід з орбіти США / Сергій Сидоренко // Європейська правда. – 2017. – 07 черв. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/06/7/7066822/>
21. Стешик Я. Энергетическая контрреволюция Дональда / Ярослав Стешик // Белсат ТВ. – 2016. – 14.11. – Режим доступу: <http://belsat.eu/ru/news/energetychnaya-kontrevolyutsiya-donald/>
22. Харви Д. Извилистые пути капитала – беседа с Джованни Арриги / Дэвид Харви // Пушкин. – 2009. – №3. – С. 27-34.
23. 2017 Annual forecast / Stratfor. – 2016. – 27 dec. – Режим доступу: <https://worldview.stratfor.com/forecast/2017-annual-forecast>
24. Bhalla R. Quantum Geopolitics / Reva Bhalla // Stratfor: Geopolitical Weekly. – 2015. – July 28. – Режим доступу: <https://www.stratfor.com/article/quantum-geopolitics>
25. Friedman G. The PC16: Identifying China's Successors / George Friedman // Stratfor. – 2013. – Jul 30. – Режим доступу: <https://www.stratfor.com/node/199453>
26. Starobin P. After America: Narratives for the Next Global Age / Paul Starobin. – Viking Adult, 2009. – 358 p.

Tyshkun Y. Ya., The beginning of D. Trump presidency in the context of X-th cycle of global hegemony by J. Modelski

The article examines the beginning of the 45th U.S. President D. Trump administration. It is affirmed that his election was a consequence of structural (social, economic) changes in American society. – Incomes and workplaces of the electorate of new president of the United States (the lower and middle classes of the society) have suffered from neo-liberal economic globalization. As a result, Washington has become an enemy of the present form of globalization. It tries to reconsider the disadvantages of international regimes and institutions and avoid solving global problems for gaining freedom of action on the internal and external arena together with focusing on internal problems. Finding resources to solve the U.S. internal problems helps to convert their global political preferences into economic dividends. However, as the example of the Korean thermonuclear crisis shows, the 45th US president's attempt to focus on domestic issues may not be possible.

Key words: *hegemony, USA, D. Trump, J. Modelski, structural global politics.*

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити в явному чи неявному вигляді такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редколегія залишає за собою право редагування текстів статей.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються *рецензією* доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються подвійному сліпому рецензуванню.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати *кутові лапки* «Текст»; розрізняти символи *дефіс і тире* (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти *нерозривні пробіли* між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту *уніфікувати скорочення* (напр. зупинитися на одному з варіантів 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати *абревіатури* при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати *зайві пробіли*).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **politlifejournal@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Nagornyak).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «*Бібліографічний список:*» та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань *нумеруються вручну* (без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348].

Структура статті: УДК, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, бібліографічний список; прізвище ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Обсяг кожної з анотацій – українською та англійською мовою – не менше 1800 знаків, враховуючи ключові слова та пробіли.

Зразок оформлення статті:

УДК

Прізвище та ініціали, назва організації

НАЗВА СТАТТІ

Анотація та ключові слова українською мовою (1000-1200 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (не менше 1800 знаків)

Приклад оформлення бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов / Д. Аакер. – М. : «Издательский дом Гребенникова», 2003. – 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/>
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии [Електронний ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112>
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане: опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты и процессы» / Адилов Владислав Аскарлович. – М., 2009. – 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке [Електронний ресурс] / отв. ред. В. С. Ягья // Ежегодный альманах. – Режим доступу: <http://worldpol.ru/index.html>
6. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни / Интерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка Міжнародному діловому журналу «Image.ua» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512
7. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty [Електронний ресурс] / Saskia Sassen // Political Theory. – 2012. – № 40(1). – P. 116–122. – Режим доступу: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf>
8. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science / M. Scammell // Political studies. – 1999. – 47 (4). – P. 718–739.
9. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing / L. Zhang, S. Zhao // Cities. – 2009. – Vol. 26. – No. 5. – P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назва статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (098) 68-52-788

E-mail: politlifejournal@gmail.com

politzhyttya@i.ua

Примірники журналу можна придбати в редакції.

Науковий журнал
ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Виходить чотири рази на рік

№4, 2017 р.

Адреса редакції: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.614.
Тел.: гол. ред.: (0432) 508-779;
відп.секр.: (098) 68-52-788;
e-mail: polit-period.div@donnu.edu.ua
politlifejournal@gmail.com

Видавець журналу: Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
Тел.: (0432) 508-779
e-mail: polit-period.div@donnu.edu.ua

Дизайн обкладинки: І. О. Мельничук

Переддрукарська підготовка видання: М. А. Польовий

Технічні редактори: М. А. Польовий

О. І. Скопова

Підписано до друку 28.11.2017. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 12,2. Обл. видавн. арк. 14,5.
Наклад 300 прим.

Видавництво Донецького національного університету імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
